

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**OSMANLI DEVLETİ 3'ÜNCÜ ORDU
FAALİYET VE KOMUTANLIĞI TARİHÇESİ
(1843-2000)**

Yüksek Lisans Tezi

Ahmet KÖSEM

Danışman

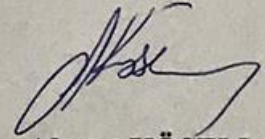
Dr.Öğr.Üyesi Songül ALŞAN

Erzincan 2019

TEZ BİLDİRİMİ

"Osmanlı Devleti 3'üncü Ordu Faaliyet ve Komutanlığı Tarihçesi (1843-2000)" isimli "Yüksek Lisans" tezimi tarafımdan intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

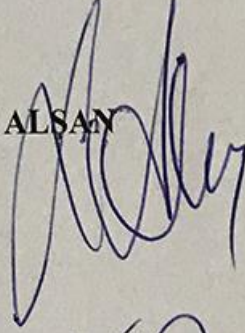

Ahmet KÖSEM

TEZ KABUL TUTANAĐI

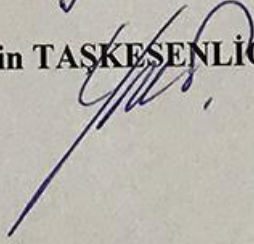
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĐÜNE

Ahmet KÖSEM'e ait Osmanlı Devleti 3'üncü Ordu Faaliyet ve Komutanlığı Tarihçesi (1843-2000) adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalının Tarih Bilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

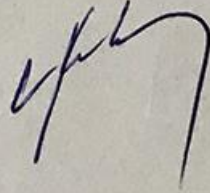
Danışman / Jüri : Dr.Öğr. Üyesi Songül ALSAN

Jüri: Dr.Öğr. Üyesi Yasin TAŞKESENLİOĞLU

Jüri : Dr.Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN

**OSMANLI DEVLETİ 3'ÜNCÜ ORDU FAALİYET VE KOMUTANLIĞI
TARİHÇESİ (1843-2000)**

AHMET KÖSEM

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2019**

Tez Danışmanı: Dr.Öğr.Üyesi Songül ALŞAN

ÖZET

İlk olarak kurulduğu 6 Eylül 1843 tarihinden 1911 yılına kadar 68 yıl süre ile Rumeli topraklarının; 1911 yılından beri de Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğunu üstlenen 3. Ordu, kuruluşundan günümüze kadar devletin angaje olduğu tüm harplerde görev almış ve de milli gücün önemli bir unsuru olarak dış politikada önemli ve caydırıcı roller oynamıştır.

Tezin amacı; gerek konvansiyonel anlamda vatan savunmasında, gerekse de teröristle mücadele harekâtında önemli görevler ifa etmekte olan 3. Ordu Komutanlığı tarihçesini ayrıntıları ile ortaya koymaktır. Bu amaçla, kuruluşundan itibaren 3. Ordu Komutanlığının teşkilatındaki değişiklikler, katıldığı harpler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde meydana gelen ayaklanmalara karşı faaliyetleri ile özel bir önem arz eden Doğu Cephesi faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 3. Ordu Komutanlığı, Rumeli'den Anadolu'ya, Ayaklanmalar, Doğu Cephesi, Erzincan.

**OTTOMAN STATE THIRD ARMY ACTIVITY AND
COMMAND HISTORY
(1843-2000)**

AHMET KÖSEM

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences,
Department of History**

Graduate Thesis, June 2019

Thesis Supervisor: Assist Prof.Dr.Songül ALŞAN

ABSTRACT

It was first established on 6 September 1843 to 1911, for a period of 68 years. Since the establishment of the 3rd Army, which has assumed the responsibility of defense of Eastern Anatolia since 1911, it has taken part in all the warfare of which the state has been engaged and played an important and deterrent role in foreign policy as an important element of the national power.

The aim of this thesis is to present the history of 3rd Army Command in detail, which performs important tasks both in the defense of homeland in conventional sense and in the fight against terrorism. For this purpose, the changes in the organization of the 3rd Army Command since its establishment, the warfare it participated, the activities against the uprisings in Eastern and Southeastern Anatolia Region and the activities of the Eastern Front, which has a special importance, were examined.

Keyword: 3rd Army, From Rumeli to Anadolu, Ayaklanmalar, Doğu Cephesi, Erzincan.

ÖN SÖZ

İlk olarak kurulduğu 6 Eylül 1843 tarihinden 1911 yılına kadar 68 yıl süre ile Rumeli topraklarının; 1911 yılından günümüze kadar da Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğunu üstlenen 3. Ordu Komutanlığı, milli güç unsurlarımızın önemli bir parçasını temsil etmektedir. Gerek çeşitli cephelerde sıklet merkezi oluşturarak katıldığı harpler gerekse de kuvvet tasarrufu yaparak diğer ordulara sağladığı personel ve lojistik destek ile vatan savunmasının orkestrasyonunda (güç etkinliği) önemli görevler icra etmiştir.

Çalışmamdaki amaç; 3. Ordu Komutanlığının kuruluşundan günümüze kadarki tarihçesinin, katıldığı harpler, sorumluluk bölgesinde meydana gelen ayaklanmalar açısından kronolojik sıra ile incelenmesi, ayrıca İstiklal Harbi'nde icra edilen Doğu Cephesi faaliyetleri ile hâlihazırda konuşlu bulunduğu Erzincan ilindeki karargâh binasının özelliklerinin ele alınmasıdır.

Çalışmam sırasında benden yardımlarını esirgemeyen, bilimsel katkıları ile bana rehberlik eden danışmanım saygıdeğer hocam Dr.Öğr.Üyesi Songül ALŞAN'a, Tarih Bölüm Başkanı Prof.Dr.Abdülkadir GÜL'e, Tarih Bölümünde bulunan diğer hocalarım ile aileme en içten teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım.

Ahmet KÖSEM

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
TEZ KABULTUTANAĞI.....	II
ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
FOTOĞRAF LİSTESİ.....	XI
TABLO LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

I.BÖLÜM

3. ORDU KOMUTANLIĞININ TARİHÇESİ.....	7
I.1. 3. Ordu'nun İlk Olarak Teşkili (6 Eylül 1843).....	7
I.2. 1869 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler.....	10
I.3. 1880 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler.....	10
I.4. 1886 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler.....	11
I.5. 1911 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler ve 4. Ordu Mıntıkasına Konuşlanma.....	11
I.6. Birinci Dünya Harbi Sırasında 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikle.....	14
I.7. Milli Mücadele Sırasında 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler.....	15
I.8. Cumhuriyet Döneminde 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler.....	17
I.9. 1843-2000 Yılları Arasında Görev Yapan 3. Ordu Komutanları.....	20

II.BÖLÜM

3. ORDU KOMUTANLIĞININ KATILDIĞI HARPLER.....	23
II.1. Kırım Savaşında 3. Ordu.....	23
II.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde 3. Ordu.....	25

II.3. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde 3. Ordu.....	28
II.4. Balkan Harbinde 3. Ordu.....	29
II.5. Birinci Dünya Harbinde 3. Ordu.....	31
II.6. Milli Mücadelede 3. Ordu.....	34
II.6.1. Doğu Cephesi'nin Kurulması.....	34
II.6.2. Kâzım Karabekir'in Doğu Cephesi Faaliyetleri.....	36

III.BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1924-1938) 3. ORDU BÖLGESİNDE MEYDANA GELEN AYAKLANMALAR/iSYANLAR VE 3. ORDU FAALİYETLERİ.....	43
III.1. Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924).....	45
III.1.1. Ayaklanmanın Nedenleri.....	45
III.1.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi.....	48
III.2. Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925).....	52
III.2.1. Ayaklanmanın Nedenleri	52
III.2.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	54
III.3. Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı (9-12 Ağustos 1925).....	57
III.3.1. Ayaklanmanın Nedenleri	57
III.3.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	58
III.4. Sason Ayaklanması (1925-1937).....	59
III.4.1. Ayaklanmanın Nedenleri	59
III.4.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	59
III.5. Birinci Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926).....	61
III.5.1. Ayaklanmanın Nedenleri	61
III.5.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	62
III.6. Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926)	63
III.6.1. Ayaklanmanın Nedenleri	63
III.6.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	64
III.7. Mutki Ayaklanması (26 Mayıs-25 Ağustos 1927).....	66
III.7.1. Ayaklanmanın Nedenleri	66
III.7.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	66

III.8.İkinci Ağrı Ayaklanması (13-20 Eylül 1927).....	68
III.8.1. Ayaklanmanın Nedenleri	68
III.8.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	68
III.9. Bicar Ayaklanması (7 Ekim-17 Kasım 1927).....	70
III.9.1. Ayaklanmanın Nedenleri	70
III.9.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	71
III.10. Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs-3 Ağustos 1929).....	73
III.10.1. Ayaklanmanın Nedenleri	73
III.10.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	73
III.11. Tendürek Ayaklanması (14-27 Eylül 1929).....	75
III.11.1. Ayaklanmanın Nedenleri	75
III.11.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	76
III.12. Zeylan Ayaklanması (20 Haziran-Eylül 1930).....	77
III.12.1. Ayaklanmanın Nedenleri	77
III.12.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	78
III.13.Üçüncü Ağrı Ayaklanması (7-14 Eylül 1930).....	81
III.13.1. Ayaklanmanın Nedenleri	81
III.13.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	82
III.14. Pülümür Harekâtı (8 Ekim-14 Kasım 1930).....	84
III.14.1. Ayaklanmanın Nedenleri	84
III.14.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	85
III.15. Dersim Ayaklanması (21 Mart 1937-16 Eylül 1938).....	87
III.15.1. Ayaklanmanın Nedenleri	87
III.15.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi	89

IV.BÖLÜM

3. ORDU KARARGÂH BİNASININ (ERZİNCAN HAMİDİYE (HARBİYE) KİŞLASI) TARİHİ VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ.....	96
IV.1.Kışlanın İlk İnşası.....	96
IV.2.Kışlanın Harbiye Mektebi Oluşu.....	98
IV.3.Erzincan Harp Okulu'nun Lağvından Sonra Kışlanın Durumu	100
IV.4 Kışlanın Yeniden İnşası.....	100
IV.5. Kışlanın 3. Ordu Karargâhına Tahsisi	102

SONUÇ.....	104
KAYNAKÇA.....	106
EKLER.....	110
Ek 1: Rumeli Ordusu Komutanı Ömer Paşa'nın, tertip edilen süvari birliklerinin sevk ve idaresi ile Rusların yapabileceği çıkartmalara karşı izlenecek yolu açıklayan 28 Şubat 1853 tarihli raporu	110
Ek 2: 3. Ordunun Hersek'teki 40 taburunun mevcutlarını tamamlamak için tertip edilen 6000 redif askerinden, salgın hastalık, şiddetli kış yüzünden, ancak 2000 kadarının Hersek'e ulaşabileceğini belirten Süleyman Paşa'nın, 5 Temmuz 1877 tarihli telgrafı.	111
Ek 3: Plevne'de Osman Paşa komutasındaki kuvvetlerin, Ruslara verdirdikleri kayıpları ve Doğu Cephesindeki başarıları anlatan 21 Temmuz 1877 tarihli telgraf.	112
Ek 4: 3. Ordu Komutanı Kâzım Paşa'nın, Yanya Kolordusuna bağlı tabur mevcutlarının 1000'e çıkarılmasına dair 1 Nisan 1897 tarihli emir.	113
Ek 5: Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'yı 3. Ordu Komutanlığına atamasına ilişkin 8 Ocak 1915 tarihli emri.	114
Ek 6: 3. Ordu Komutanlığına bağlı birliklerin ileri harekâta başladığını, 2. Kafkas Kolordusunun Karadeniz sahilinden Kelkit istikametine; 1. Kafkas Kolordusunun Erzincan üzerinden doğuya doğru ilerlediğini bildiren 19 Şubat 1918 tarihli yazı.	115
Ek 7: Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişliğine atandığına dair Harbiye Nezaretinin 30 Nisan 1919 tarihli yazısı.	116

Ek 8: Savaşın Sona Ermesi Üzerine 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin ekonomik sebepler öne sürülerek lağvedildiklerine ilişkin Harbiye Nezaretinin 14 Ağustos 1919 tarihli yazısı.	117
Ek 9: 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin lağvedildiğine ve Harbiye Nazırının da bu emri icraya görevli olduğuna dair 16 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri.	118
Ek 10: Ordu Müfettişliklerinin lağvedilmesiyle, Müfettişlik iken Komutanlığa dönüştürülen 3. Ordu Komutanlığına ihtiyaç kalmadığına dair, Harbiye Nezaretinin 16 Ağustos 1919 tarihli yazısı.	119
Ek 11: 3. Ordu Komutanlığının lağvedildiğine ve Harbiye Nazırının da bu emri icraya görevli olduğuna dair 18 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri.	120
Ek 12: Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığına, Sarıkamış istikametindeki taarruzun 28 Eylül 1920 günü saat 03.00'te başlayacağını bildirdiği 27 Eylül 1920 tarihli raporu.	121

FOTOĞRAF LİSTESİ

		Sayfa No
Fotoğraf 1	Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Karargâh Subaylarıyla	37
Fotoğraf 2	Hamidiye Kışlası Yakınındaki Talimleri (1903)	95
Fotoğraf 3	Hamidiye Kışlası'nın Batıdan Görünüşü	96
Fotoğraf 4	Hamidiye Kışlası'nın Doğudan Görünüşü	96
Fotoğraf 5	Erzincan Harp Okulu'ndaki Subay ve Öğrencileri Okul Bahçesindeki Eğitim Sırasında İstirahatta	98
Fotoğraf 6	Erzincan Askeri Lisesi	101
Fotoğraf 7	Erzincan Askeri Lisesi Öğrencileri	101

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo-1	3. Ordu Komutanları (1843-2000)	20

GİRİŞ

3. Ordu; 1839 Tanzimat Fermanı ile başlatılan yenileştirme faaliyetleri meydanında ilk olarak, 6 Eylül 1843'te;

1. Ordu (Hassa Ordusu, merkezi İstanbul'da),
2. Ordu (Dersaadet Ordusu, merkezi Üsküdar'da),
4. Ordu (Anadolu Ordusu, merkezi Harput'ta),

5. Ordu (Arabistan Ordusu, merkezi Şam'da) ile eş zamanlı olarak, karargâhı bugünkü Manastır/Kuzey Makedonya kentinde, "Rumeli Ordusu" adı ile teşkil edilmiş ve karargâhı ile Erzincan'a nakledildiği 1911 yılına kadar 68 yıl süre ile 2. Ordu ile birlikte Rumeli'ndeki yurt topraklarının savunma sorumluluğunu üstlenmiştir.¹

Bu süre içerisinde 3. Ordu;

1. 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Harbi'ne Komutanı Müşir Ömer Lütfi Paşa komutasındaki kuvvetlerle;

- a. Rumeli'de, Tuna boyunda, Silistre ve Vidin bölgelerinde,
- b. İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri ile birlikte Kırım Yarımadası'nda,
- c. Doğu Karadeniz'de Batum bölgesinde yapılan muharebelere katılmıştır.²

2. 1877-1878 yıllarında "93 Harbi" olarak bilinen (Rumi takvime göre 1293) savaşta; 1 ve 2. Ordularla birlikte Rumeli topraklarının savunmasında görev almıştır. Bu savaşta; Türk tarihinin en görkemli sayfalarından birini oluşturan "Plevne Müdafası" 3. Ordu'ya bağlı birliklerce komutanları Gazi Osman Paşa

¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *Rumeli'den Anadolu'ya 3'üncü Ordu Komutanlığı: Belgelerle 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihinden Sayfalar*, Ankara 2008, s.10.

² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi*, Erzincan 1991, s.15.

komutasındaki kuvvetlerle gerçekleştirilmiştir. Bu savaş sonunda 1880 yılında 3. Ordu Karargâhı Manastır'dan Selanik'e intikal ettirilmiştir.³

3. 1897 yılında girişilen Yunan Harbinde; 1, 2 ve 3. Ordulardan tahsis edilen birliklerle teşkil edilen "Alasonya Ordusu" ve "Yanya Kolordusu"nun büyük kısmını oluşturmuş, Yunan kuvvetlerini Teselya ve Epir bölgelerinde kesin yenilgiye uğratmıştır.⁴

4. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamış, 1909 yılında ise; "31 Mart Vak'ası" olarak bilinen gerici ayaklanmanın bastırılması amacıyla oluşturulan "Hareket Ordusu'na" kuvvet olarak çok sayıda birlikle katkıda bulunmuştur. Hareket Ordusu'na o tarihte 3. Ordu Komutanı olan Mahmut Şevket Paşa komuta etmiştir.⁵

5. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip, her alanda olduğu gibi, Silahlı Kuvvetlerde yapılan yenileştirme ve yeniden düzenleme çalışmaları sonunda, 1910 yılında yayınlanan "Askeri Nizamname"⁶ ile o tarihe kadar yedi ordudan oluşan Kara Kuvvetleri dört ordu halinde tensik (düzenleme) edilmiş, 3. Ordu'ya Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğu verilmiş ve karargâhının Erzincan'a nakli öngörülmüştür. İlk kurulduğu 1843 yılından beri Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğunu üstlenmiş olan 4. Ordu'ya ise; Irak ve Suriye'nin savunma sorumluluğu verilmiş ve karargâhının Erzincan'dan Bağdat'a nakli kararlaştırılmıştır.

Bu çalışmalara uygun olarak 3. Ordu Karargâhı; 1911 yılında Selanik'ten Erzincan'a intikal ettirilmiş ve o tarihe kadar 4. Ordu Karargâhı olarak kullanılan demiryolu güneyindeki eski Erzincan'da Müşirlik Dairesi olarak bilinen binaya yerleşmiştir. Bu binada, 1914 yılında Birinci Dünya Harbi çıkıncaya kadar karargâhı ile görev yapan 3. Ordu, bu arada, Ekim 1912-Ağustos 1913 tarihleri arasında Rumeli topraklarında cereyan eden Balkan Harbi'ne bir kolordu karargâhı ve 10 tümeniyle takviyeli 1. Ordu'nun oluşturduğu Şark Ordusu emrinde katılmış ve 2.

³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.126.

⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1897 Osmanlı-Yunan Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991, s.15-19.

⁵ Zekeriya Türkmen, *"İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar"*, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (23-25 Ekim 1995 İstanbul)*, Cilt I, Ankara 1996, s. 23.

⁶ Türkmen, s. 24.

Balkan Harbi'nde Şarköy Çıkarması ile Kırklareli ve havalisinin geri alınmasında görev almıştır.⁷

6. Birinci Dünya Harbi öncesinde İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerle ittifak arayışları sonuçsuz kalan Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914'te bir ittifak antlaşması imzalayarak Almanya ile birlikte savaşa girmeyi kabul etmiştir.⁸ 3 Ağustos 1914'te ise bir taraftan seferberliğini diğer taraftan silahlı tarafsızlığını ilan etmiştir.⁹ Müteakiben Rus limanlarının Yavuz zırhlısı ile bombalamasının ardından 1 Kasım'da Ruslar, 5 Kasım'da İngilizler ve Fransızlar Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te yayımlanan Padişah iradesiyle İtilaf Devletlerine karşı savaş ilan etmiş ve resmen Birinci Dünya Harbi'ne girmiştir.¹⁰

Birinci Dünya Harbini sona erdiren İtilaf Devletleri tarafından 3. Ordu'yu ortadan kaldırma çalışması/planı yapmış ve ferman çıkartılmıştır. Müteakiben 3. Ordu Komutanlığını lağv ettirmişler; ancak varlığını yok edememişlerdir. 3. Ordu özellikle Doğu Cephesinde Milli Mücadelede etkin rol oynamıştır.¹¹

⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.127.

⁸ Askerî Tarih ve Stratejik Araştırmalar Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı, BDH, Klasör No:1649, Dosya No:41, Fihrist No:8-1 (Osmanlı Devleti ile Almanya arasında 2 Ağustos 1914 tarihinde imzalanan ittifak antlaşması), Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018, Belge No.4 (1).

⁹ ATASE, BDH, Klasör No:66, Dosya No:326, Fihrist No:2 (Osmanlı ordusunun seferberliğinin 3 Ağustos 1914 tarihinde başlayacağına dair Başkomutanlık Vekâletinin 1 Ağustos 1914 tarihli emri), Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018, Belge No.2 .

¹⁰ ATASE, BDH, Klasör No:66, Dosya No:328, Fihrist No:6 (Osmanlı Devleti'nin Rusya, Fransa ve İngiltere'ye savaş ilan ettiğine dair 11 Kasım 1914 tarihli padişah iradesi) ve BDH, Klasör No:20, Dosya No:96A, Fihrist No:40 (Enver Paşa'nın orduya yayımladığı beyanname, Osmanlı Devleti'nin savaş ilanına dair Sadaret makamı tarafından Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Kasım 1914 tarihli emir), Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018, Belge No.150,151.

¹¹ 30 Ekim 1918 tarihli Mondros mütarekesine gereği ordu teşkilatı kaldırılmış ve yerine 1, 2 ve 9. Ordu Müfettişlikleri oluşturulmuştur. Bu kapsamda İstanbul'da bulunan 3. Ordu Karargâhı 14 Kasım 1918'de lağv edilmiş 9. Ordu Müfettişliği Karargâhı da 13 Ocak 1919'da Batum'dan Erzurum'a taşınmıştır. Ancak İngilizlerin Osmanlı hükümetine baskısı sonucu 9. Ordu Karargâhı 03 Nisan 1919'da lağv edilmiştir. Yine Mondros mütarekesi gereği 10 Aralık 1918'de 2. Ordu lağv edilmiş, 2. Ordu'ya bağlı Adana'da konuşlu ve komutanlığını da Mirliva Kazım Karabekir'in yaptığı 15. Kolordu Karargâhı 13 Ocak 1919'da Erzurum'a intikal ettirilmiştir. İşgal devletlerinin de baskısıyla Osmanlı Genelkurmayının zorunlu olarak 30 Nisan 1919'da aldığı yeniden teşkilatlanma kararı gereği 1. Ordu Müfettişliğinin İstanbul'da, 2. Ordu Müfettişliğinin Konya'da ve 9. Ordu Müfettişliğinin ise Erzurum'da oluşturulması planlanmıştır. Fakat İstanbul'un resmen işgali ve Ankara hükümetinin yeni kurulması nedeniyle yeniden teşkilatlanma planı kısmen uygulanabilmiş bu kapsamda da Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğu 15. Kolordu Komutanlığına verilmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bk. 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi*, Erzincan 1991, s.53-58.

Birinci Dünya Harbi'nde; 1914-1918 yılları arasında, 3. Ordu sırasıyla,

a. Hudut ile Erzurum arasındaki bölgede muharebelere katılmış, burada özellikle bir süre 3. Ordu Komutanlığını da üstlenen zamanın Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın emir-komutasında yoğun kış şartlarında yürütülen “Sarıkamış Harekâtı'ndaki” ağır yenilgi sonucunda, Ordu 1916 yılında Erzincan batısı ve uzanımı hattına kadar çekilmiş, Ordu Karargâhı da Suşehri'nde konuşlanmıştır.¹²

b. Rus kuvvetleri; Ekim 1917'de ülkelerinde meydana gelen Bolşevik İhtilali'nin sebep olduğu karışıklıklar ve çatışmalar nedenleriyle Doğu Anadolu'yu boşaltmaya başlamış ve bölgelerini Ermeni kuvvetlerine teslim etmiştir.

c. 1918 yılı başında, 3. Ordu; Doğu Anadolu'da kaybedilen toprakların kurtarılması için, 1 ve 2. Kafkas Kolorduları ile, ileri harekate geçmiş, Miralay (Albay) Kazım Karabekir komutasındaki 1. Kafkas Kolordusu birlikleri ile, 13 Şubat 1918'de Erzincan¹³, 12 Mart 1918'de Erzurum geri alınmış, 25 Nisan 1918'de kırk yıldır düşman işgali altında bulunan Kars ve havalisi kurtarılmıştır.

d. 9 Haziran 1918'de, 3 ve 9. Ordulardan oluşan Doğu Ordular Grubu teşkil edilmiş, bu birlikler doğu istikametinde ileri harekate devam ederek Batum, Gümrü, Bakü ve Tebriz'i ele geçirmiştir. Eylül 1918'de Batum'da bulunan 3. Ordu Karargâhı; Başkomutanlık emri ile Çatalca'daki kuvvetlerin komutasını üstlenmek üzere, deniz yolu ile İstanbul'a nakledilmiştir.¹⁴

e. 21 Ekim 1918 tarihinde, Doğu Ordular Grubu lağv edilmiş ve 9. Ordu bütün Doğu cephesinin sorumluluğunu üstlenmiştir.¹⁵ 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi gereği; Türk Kara Kuvvetleri'nde ordu teşkilatı kaldırılmış ve birlikler Genel Karargâha bağlı 9 Kolordu ile 22 Tümeden oluşan yeni bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu yeni yapı içinde, 3'üncü Ordu Karargâhı, 14 Kasım 1918'de İstanbul'da, 9. Ordu Karargâhı da 3 Nisan 1919'da Erzurum'da lağv edilmiştir.¹⁶

¹² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.127.

¹³ ATASE, BDH, Klasör:3629, Dosya:A-125, Fihrist:44) (3. Ordu Komutanlığına bağlı birliklerin ileri harekâta başladığını, 2. Kafkas Kolordusunun Karadeniz sahilinden Kelkit istikametine; 1. Kafkas Kolordusunun Erzincan üzerinden doğuya doğru ilerlediğini bildiren 19 Şubat 1918 tarihli yazı).

¹⁴ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Birinci Dünya Harbinde, s.526.

¹⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.45.

¹⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.46.

7. 9. Ordu Karargâhının lağvından sonra, daha önce bu orduya bağlı Doğu Anadolu'da konuşlu birliklerden; 3, 9 ve II. Kafkas Tümenleri ile 12. Tümen 13 Ocak 1919 tarihinde, Adana'dan Erzurum'a intikal ettirilmiş olan 15. Kolordu'ya bağlanmıştır.¹⁷

8. 30 Nisan 1919'da alınan bir kararla mevcut kara birlikleri, 1, 2 ve 9. Ordu Müfettişliklerine bağlanmıştır. Bu yeni teşkilatlanmada, 9. Ordu Müfettişliği kuruluşuna Erzurum'da konuşlu 15. Kolordu ile Sivas'ta konuşlu 3. Kolordu verilmiştir.¹⁸

9. 9. Ordu Müfettişliği; 15 Haziran 1919'da, 3. Ordu Müfettişliğine dönüştürülmüştür. Böylece, Mirliva (Tuğgeneral) Mustafa Kemal Paşa 30 Nisan 1919'da 9. Ordu Müfettişliğine atanmış olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basışı ile başlattığı Milli Mücadeleyi, askerlikten istifa ettiği 8 Temmuz 1919'a kadar 3. Ordu Komutanı olarak başlatıp yürütmüştür.

Mustafa Kemal Paşa'nın, 8 Temmuz 1919'da 3. Ordu Müfettişliğinden (Komutanlığından) istifasından sonra¹⁹ bu göreve bir atama yapılmamıştır. Sivas'ta ki 3. Kolordu'da doğrudan Genel Karargâha başlanmıştır. Bununla beraber 15. Kolordu Komutanı Mirliva Kazım Karabekir Paşa (Kars'ı geri alışından sonra Mirlivalığa terfi ettirilmiştir) 16 Ağustos 1919 tarihine kadar, fiilen sadece 15. Kolordu birliklerinden oluşan 3. Ordu Müfettişliği (Komutanlığı) görevini de yapmış, bu tarihte, Müfettişliklerin lağv edilmesi üzerine tekrar sadece 15. Kolordu Komutanı sıfatını kullanmaya başlamıştır.²⁰

10. 15 Haziran 1920 tarihinde TBMM Hükümetince Cephe Komutanlıkları kurulmuş, bu meyanda, Doğu Cephesi Komutanlığı oluşturulmuştur. Bu tarihte, Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı olan Mirliva Kazım Karabekir, Ordu Komutanı yetkisi ile Doğu Cephesi Komutanlığına atanmıştır. Bu tarihte Doğu Cephesinin tek

¹⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.46.

¹⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.47.

¹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, Türk Dil Kurumu Yayınları Sekizinci Baskı, Ankara 1981, s.35; Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000, s.144.

²⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.55.

ve asli kuvveti; 15. Kolordu'dur.²¹ Kazım Karabekir bu görevi barışın tesisine kadar başarı ile yürütmüş ve bu arada Milli Mücadelede Doğu Anadolu'da Birinci Dünya Harbi sonunda kazanılan fakat Mondros Mütarekesi hükmünce terk edilen, Birinci Dünya Harbi öncesi sınırından, bugünkü hududa kadarki toprakları da 20 Kasım 1920 tarihine kadar tekrardan ele geçirilmiş, bu değişiklik Moskova Antlaşması ile Rusya tarafından da kabul edilmiştir. Böylece Doğu Bölgesi için hedeflenen Misak-ı Milli sınırlarına ulaşılmıştır. Bu tarihten sonra Doğu Cephesinden 3. Kafkas ve 12. Piyade Tümenleri Batı Cephesini takviye için görevlendirilmiş, her iki Tümen 4. Kolordu emrinde 30 Ağustos 1922'de Büyük Zafer'in kazanılmasında katkıda bulunmuştur.²²

23 Eylül 1916'da yapılan tenkisleme (küçültme/azaltma) 9. Kafkas Tümeni haline getirilen 9. Kolordu 2 Eylül 1922'de Erzurum'da yeniden kurulmuş ve Diyarbakır'da 3. Ordu Müfettişliği Karargâhı teşkil edilmiştir. 3. Ordu Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu ve Güneydoğu'da meydana gelen ayaklanmaların bastırılmasında görevlendirilmiş ve bu ayaklanmaları bastırmıştır.²³

11. 1925 yılında 3. Ordu Müfettişliği Karargâhı Diyarbakır'dan Erzincan'a intikal ettirilmiş ve eski Erzincan'daki Müşirlik Dairesi binasına konuşlandırılmıştır.²⁴

12. Aralık 1939'da vuku bulan Erzincan büyük depreminde şehirdeki binaların çoğu, bu arada müşirlik binasının da tamamen yıkıldığı için 3. Ordu Karargâhı, 1940 yılından Erzincan'dan Erzurum'a intikal ettirilmiştir. 12 Ekim 1967'de ise 3. Ordu Karargâhı Erzurum'dan tekrar Erzincan'a geri getirilmiş ve 1955-1967 yılları arasında Erzincan Askeri Lisesi olarak hizmet veren ve Hamidiye Kışlası olarak bilinen bugünkü binasında konuşlandırılmıştır.²⁵

²¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I, İstanbul 1993, Kazım Karabekir

İstiklal Harbimiz, Cilt II, İstanbul 1993.

²² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.53-55.

²³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, Rumeli'den Anadolu'ya, s.13.

²⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.129.

²⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.130.

I. BÖLÜM

3. ORDU KOMUTANLIĞININ TARİHÇESİ

I.1. Üçüncü Ordu'nun İlk Olarak Teşkili (6 Eylül 1843)

III. Selim ve müteakiben II. Mahmud yönetimlerinde Osmanlı Devleti'nin askeri teşkilatında köklü değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte 1843 yılına kadar bazı sıkıntılara sebep aksaklıklar devam etmiştir. Nitekim askeri teşkilattaki söz konusu aksaklıklar ve bu bağlamda yeni bir düzenlemenin yapılması gerektiği 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı'nda aşağıda bahse konu şekilde ifade edilmiştir:

*"...Asker maddesi dahi berminval-i muharrer mevadd-ı mühimmeden olarak eğerçi muhafaza-i vatan için asker vermek ahalinin fariza-i zimmeti ise de şimdiye kadar cari olduğu vechile bir memleketin aded-i nüfus-i mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade vekiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nafi'asının ihlalini mucib olduğu misillü askerliğe gelenlerin ila nihayetü'l-ömr istihdamları dahi füturu ve kat'-ı tenasülü müstelzim olmakda olmasıyla her memleketden lüzumu takdirinde talep olunacak neferat-ı askeriyye için ba'zı usül-i hasene ve dört ve yahud beş sene müddet-i istihdam zımında dahi bir tarik-i münavebe vaz'u tesis olunması icab-ı haldendir."*²⁶

1839 yılında belirlenen bahse konu görüş ve düşünceler ışığında askeri teşkilatta yapılacak yenilikleri ortaya çıkarmak maksadıyla bir takım çalışmalara başlanmıştır. Osmanlı Padişahı bu işle iştigal maksadıyla güvendiği kişilerden Hassa Müşiri Rıza Paşa ile Mabeyn-i Hümayun'u görevlendirmiştir. Müteakiben Bab-ı Askeri'de icra edilen Meclis-i Muvakkat'da yapılan münazaralar sonucunda

²⁶ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anuvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, VI*, (çev.Yücel Demirel), İstanbul 1999, s.1028; Cengiz Çakaloğlu, "1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu'nun Kuruluşu", *Türk kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 5, İstanbul 2001, s.41.

alınan kararlar/görüşler Padişah'ın onayına sunulmuştur.²⁷ Söz konusu kararlar 6 Eylül 1843'da kamuoyuna açıklanmıştır.²⁸

Bu tarihlerde askerlik hizmeti toplam 5 yıla indirilmiş, muvazzaf askerler ise 5 yıl süre sonunda 7 yıl içerisinde Redif'te (ihtiyatta) tutulmuştur. Prensip olarak askerlik hizmeti; bütün Osmanlı halkı için, bir mükellefiyet olarak kabul edilmişse de; söz konusu bu prensip, tam manasıyla uygulama sahasına konulamamıştır. Uygulamada; Gayri Müslim halktan askerlik hizmetine alınmadığı gibi, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Trablusgarp ve Arap Yarımadası gibi yerleşik halkı tamamıyla Müslüman olan bölgelerden de asker alınmamıştır. Bunun haricinde, İstanbul halkı da zorunlu askerlik hizmetinden muaf tutulmuştur. Bu meyanda Osmanlı İmparatorluğu Ordusu bir bakıma zorunlu şekilde milli/saf olan düzenli bir Ordu özelliğini kazanmıştır. Osmanlı Ordusu; barış ve savaş zamanına göre teşkilatlandırılmış ve de İmparatorluk zamanın ihtiyaçlarına uygun olarak beş askeri bölgeye bölünmüş ve her birisinde bir Ordu Karargâhı kurulmuştur.²⁹

6 Eylül 1843 tarihi itibarı ile birlikler toplam 5 orduya ayrılmıştır. Bunlar:

1. Ordu Karargâhı (Hassa Ordusu) İstanbul'da,
2. Ordu Karargâhı (Dersaadet Ordusu) Üsküdar'da,
3. Ordu Karargâhı (Rumeli Ordusu) Manastır'da,
4. Ordu Karargâhı (Anadolu Ordusu) Harput'ta,
5. Ordu Karargâhı (Arabistan Ordusu) Şam'dadır.

1848 yılında ise Osmanlı İmparatorluğunda mevcut ordu sayısı 6'ya çıkarılmıştır. Ordu karargâh merkezlerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda; 2. Ordu (Dersaadet Ordusu), Tuna Ordusu adıyla tanımlanmış ve karargâh merkezi Şumnu'ya nakledilmiştir. 4. Ordu'nun (Anadolu Ordusu) karargâh merkezi Erzincan'a nakledilmiştir. 5. Ordu (Arabistan Ordusu), Suriye Ordusu adıyla

²⁷ Musa Çadırcı, “*Osmanlı Ordusu'nda Yeni Düzenlemeler (1792-1869)*” Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt II, Ankara 1983, s.96.

²⁸ Cengiz Çakaloğlu, s.42.

²⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.11.

tanımlanmış ve karargâh merkezi Şam'da devam etmiş; yeni teşkil edilen 6. Ordu ise 5. Ordu yerine Arabistan Ordusu olarak tanımlanmış ve karargâh merkezi Bağdat'ta teşkil edilmiştir.³⁰

İlk kurulduğu tarih olan 6 Eylül 1843'de 3. Ordu Rumeli Ordusu adıyla tanımlanmış ve Rumeli bölgesindeki Osmanlı topraklarının korunma ve savunma sorumluluğunu üstlenmiştir. 3. Ordu karargâhı ilk olarak Manastır kentinde konuşlanmıştır. Ordunun kuruluşunda:

1. 7 adet Piyade Alayı,
2. 7 adet Talia Taburu (keşif/gözetleme ve ileri karakol görevi yapan birlik),
3. 5 adet Süvari Alayı,
4. 1 adet Kazak Alayı,
5. 1 adet Dragon Alayı (süvari sınıfı)
6. 1 adet Topçu Alayı bulunmaktadır.³¹

Piyade Alayları toplam üçer taburdan oluşturulmuştur. 1 ve 2. Piyade Alaylarına "Zülal", diğerlerine "Saf" piyade ismi verilmiştir. Keşif/gözetleme ve ileri karakol görevi yapan Talia Taburlarının (birinci ve ikinci taburların) her iki erine toplam bir adet katır verilmesi sonucunda "Süratli Talia" olarak adlandırılmıştır.³²

Süvari Alayları toplam altışar bölüklü olarak oluşturulmuştur. Birinci ve ikinci bölükleri filintalı, diğerleri ise mızraklı olarak teşkil edilmiştir. 1863 yılında birinci alayların Sipahi olarak, ikinci alayların Dragon olarak, üçüncü alayların Hüsar olarak, dördüncü alayların da mızraklı olması kararnameyle ilan edilmiştir.³³

³⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.12.

³¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.14.

³² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.14.

³³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.14.

Topçu alayı ise; her birinde altışar top olmak üzere 11 adet Sahra topçu bataryası ile dörder toplu bir adet Cebel (Dağ) bataryası olmak üzere toplam 12 bataryalı olarak teşkil edilmiştir.³⁴

1.2. 1869 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler

1869 yılına gelindiğinde ise Avrupa ordularında meydana gelen askeri gelişmeler üzerine yeniden yapılanma gereksinimi duyan Osmanlı Devleti kendisine Prusya Ordusunu örnek almıştır. Bunun asıl sebebi Prusya'nın Danimarka ve Avusturya Ordularını yenilgiye uğratmasıdır.³⁵

1869 yılında yapılan söz konusu yeni düzenlemeler gereğince 3. Ordu teşkilat yapısına yeni birlikler ilave edilmiş, 6. Ordu'ya bir adet piyade alayı ilave edilerek, piyade alaylarının sayısı toplam 5'e yükseltilmiştir. Erzincan'da konuşlu 4. Ordu'nun karargâhı Erzurum'a nakledilmiştir. Müteakiben merkezi Sana olmak üzere 7. Ordu (Yemen Ordusu) kurulmuştur.³⁶

3. Ordu teşkilatının 1843 yılındaki ilk kuruluş teşkilatı muhafaza edilmiş, 1869 yılında yapılan düzenleme ile doğrudan 3. Ordu'ya bağlı üçer taburdan oluşan iki Boşnak Alayı ile biri üçer ve de diğer ikisi dörder taburdan oluşan üç sınır alayıyla bir adet kordon (kıyı koruma birliği) taburu ile bir adet istihkâm bölüğü ilave edilmiştir.³⁷

1.3. 1880 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler

1880 yılında yapılan yeni düzenleme, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki yenilginin nedenleri düşünülerek ve analiz edilerek yapılmıştır. Savaş sonrası Doğu Anadolu bölgesi ve Rumeli bölgesindeki hudut değişiklikleri sebebiyle 2. Ordu Karargâhı'nın konuşlanması Şumnu'dan Edirne'ye, 3. Ordu Karargâhı'nın konuşlanması Manastır'dan Selanik'e, 4. Ordu Karargâhı'nın konuşlanması da Erzurum'dan yeniden Erzincan'a nakledilmiştir.

³⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.114.

³⁵ Erol Akcan, "Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi", İğdır Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, s.15.

³⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1861-1876)*, VII. Cilt, Ankara 1983, s.188.

³⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.17-18.

Daha önceki teşkilat düzenlemelerinde askeri birlikler, alay teşkilatıyla doğrudan orduya bağlıyken, söz konusu yeni düzenlemeyle ara kademe olan tümen ve tugay teşkilatları teşkil edilmiştir. Yeni yapılanma ile 3. Ordu; her biri ikişer adet tugaydan oluşan iki adet nizamiye tümeni, üç adet süvari tugayından teşkil bir adet süvari tümeni ile bir adet topçu alayı, destek birliği olarak de bir adet nakliye (ulaştırma) taburu ile bir adet telgraf bölüğünden teşkil edilmiştir.³⁸

1.4. 1886 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler

1886 yılındaki teşkilat düzenlemesinde ise, Osmanlı Ordu teşkilatındaki topçunun kapasitesi geliştirilmiş, bu bağlamda her biri ikişer alaylı üç adet tugaydan oluşan bir topçu tümeni yapısına çıkarılması öngörülmüş ve 1887 yılında Almanya'ya sipariş edilen topların 1891 yılında gelişi ile birlikte ordunun topçu teşkilat yapısı tamamlanmıştır.

Ayrıca 1893 yılında 3. Ordu teşkilat yapısına bir obüs alayı da dâhil edilmiş, müteakiben ulaştırma taburu iki adede çıkarılmış ve iki adet istihkâm taburu ilave edilmiştir. Ordunun bu teşkili 1908 yılına kadar aynen muhafaza edilmiş, Selanik, İşkodra, Kosova ve Yanya Kaleleri de ordu emrinde tutulmuştur.³⁹

1.5. 1911 Yılında 3. Ordu Teşkilatında Yapılan Değişiklikler ve 4. Ordu Mıntikasına Konuşlanma

3. Ordu mensubu subayların, 1908 yılındaki II. Meşrutiyetin ilanı sürecinde önemli ölçüde katkıları olmuştur. Nitekim “İttihat ve Terakki Cemiyeti”nin yoğun olarak faaliyet gösterdiği Selanik bölgesi aynı zamanda 3. Ordu Karargâhının da merkezi olarak kullanılmıştır. Osmanlı Ordusunun etkin desteğini kazanan “İttihat ve Terakki Cemiyeti” Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'e bir beyanname göndermek suretiyle II . Meşrutiyet ilan edilmiştir.⁴⁰

31 Mart Vak'ası olarak bilinen irticai hareketin bastırılması maksadıyla oluşturulan "Hareket Ordusuna" 3. Ordu'dan çok sayıda teşkil/birlik katılmıştır.

³⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.24.

³⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.26-27.

⁴⁰ Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara 1975, s.302-321.

"Hareket Ordusu"nın komutanlığını 3. Ordu Komutanı olarak Müşir Mahmut Şevket Paşa üstlenmiştir. ⁴¹

II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip genel olarak her alanda olduğu üzere, Osmanlı Ordusu'nda da yapılan yenileştirme/iyileştirme ve yeniden düzenleme faaliyetleri sonucunda;

9 Temmuz 1910'de yayınlanan "Askeri Nizamname (Devleti-i Aliyye-i Osmaniye Ordusunun Teşkilat-ı Esasiye Nizamnamesi)"⁴² ile 7 adet ordudan oluşan Osmanlı Kara Kuvvetleri, 4 adet ordu, 1 adet bağımsız kolordu ile 3 adet bağımsız tümenen teşkil hale getirilmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanını müteakip Osmanlı Silahlı Kuvvetlerinde yapılan yenileştirme ve iyileştirme ve yeniden düzenleme faaliyetleri sonucunda 1910 yılında çıkarılan "Teşkilat-ı Askeriye-i Esâsiye (Nizamnamesi)" esasları 1911 yılında yayınlanmıştır. Söz konusu yeni nizamname ile mevcut ordu komutanlıkları lağv edilmiş, yerlerine ordu müfettişlikleri teşkilatları kurulmuştur. Anılan yeni ordu teşkilat sistemine göre 57 adet redif tümeni ile bir adet alaydan (Çanakkale) teşkil olmak üzere 5 adet müfettişlik şeklinde teşkilatlanmıştır. Fakat bir süre sonra mevcut redif tümenlerinin sayısı 54 adede indirilmiş ve bahse konu teşkilat 6 adet müfettişlik halinde teşkil edilmiştir. Son teşkilatlanmadaki en büyük değişiklik, 8 Ocak 1911 tarihinde mutabık kalınan üçer tümenli ve bağlı birliklerden (destek) kurulu "Kolordu Teşkilatı"nın uygulamaya geçmesidir.

1910 yılında yürürlüğe giren "1910 yılı Askeri Düzenlemesi" ile Osmanlı Kara Kuvvetleri; 4 adet ordu halinde teşkil edildiğinden, orduların halihazırdaki sorumluluk bölgelerinde de bazı değişiklikler yapılmıştır. Bahse konu değişiklikler ile Rumeli Ordusu olarak da adlandırılan 3. Ordu'ya yapılan yeni düzenleme ile Doğu Anadolu bölgesinin savunma ve koruma sorumluluğu verilmiş ve Ordu karargâhı; Selanik bölgesinden Erzincan'a nakledilmiştir.

⁴¹ Zekeriya Türkmen, İkinci Meşrutiyet, s. 23.

⁴² Zekeriya Türkmen, İkinci Meşrutiyet, s. 24.

1843 yılından itibaren Doğu Anadolu bölgesinin tamamı ile Güneydoğu Anadolu Bölgesinin tamamına yakını (Van, Erzurum, Sivas, Bitlis, Mamuratü'l-aziz, Trabzon ve Diyarbekir vilayetleri) savunma ve koruma sorumluluğunu üstlenen 4. Ordu'ya⁴³; Suriye, Irak ve Arabistan topraklarının savunma ve koruma sorumluluğu verilmiş ve karargâhı da Erzincan'dan (1843-184:Harput, 1848-1869:Erzincan, 1869-1881:Erzurum, 1881-1910:Erzincan) ⁴⁴ Bağdat'a taşınmıştır.

1911'da Müşir Osman Paşa'nın emir-komutasında bulunan 3. Ordu Müfettişliği;

1. 9, 10 ve 11. Kolordulardan,
2. Yukarıda bahse konu kolordular 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34. Nizamiye Tümenleri ile 1, 2, 3, 4. Aşiret Süvari Tümenlerinden teşkil edilmiştir.

Ayrıca; 2 tümenli olan 9. Kolordu Karargâhı Erzurum ilinde, 3 tümenli olan 10. Kolordu Karargâhı Erzincan ilinde, 2 tümenli olan 11. Kolordu Karargâhı Van ilinde konuşlandırılmıştır.

1913 yılındaki askeri düzenlemelerle ordu teşkilatı bünyesine 17 ve 18 numaralı iki adet nizamiye tümeni eklenerek, 17. Nizamiye Tümeni 9. Kolordu, 18. Nizamiye Tümeni de 11. Kolordu kuruluşuna ilave edilmiş, sonuçta her üç kolordu üçer adet nizamiye tümenli olarak teşkil edilmiştir.

3. Ordu'nun 1911 yılındaki son teşkilatlanmasında; her tümen üçer adet piyade alayı, birer adet nişancı taburu ve birer adet bando birliğinden teşkil edilmiştir. Piyade alayları ise ikişer taburlu, taburlar ise dörder bölüklü teşkil edilmiştir. Ayrıca Topçu taburları dörder toptan oluşan üçer bataryadan teşkil edilmiştir.⁴⁵

⁴³ Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, (Danışman: Prof.Dr.Selçuk Günay), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999, s.30.

⁴⁴ Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa*, s. 29.

⁴⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.31-36.

I.6. Birinci Dünya Harbi Sırasında 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler

28 Haziran 1914 tarihinde Birinci Dünya Harbinin başlaması üzerine Osmanlı İmparatorluğunca da 3 Ağustos 1914 tarihinde genel seferberlik ilan olunmuş ve diğer Ordu müfettişlikleri ile eş zamanlı olarak 3. Ordu Müfettişliği 3. Ordu Komutanlığına dönüştürülmüştür.

Ağustos 1914'de 3. Ordu, 9. Kolordu'nun 29. Tümeni, 10. Kolordu'nun tamamı ve 33. Tümen hariç 11. Kolordu, 1. Ordu emrine verilmiştir. Buna karşılık; 4. Ordu'dan 37 ve 38. Tümenlerden oluşan 13 Kolordu sadece 37. Tümeni ile 2. Nizamiye Tümeni 3. Ordu emrine girmiştir.

Böylece 3. Ordu 29. Tümen hariç, 17 ve 28. Tümenlerden oluşan 9. Kolordu, 37 ve 38. Tümenlerden oluşan 13. Kolordu ile 33. Tümen, 2. Nizamiye Süvari Tümeni, 1, 2, 3, 4. Aşiret Süvari Tümenleri, Van Aşiret Süvari Tugayından ve Tümen seviyesindeki Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığından meydana gelmiştir.

3. Ordu'da 23 Eylül 1916 tarihinde yapılan teşkilat yapısı değişikliği ile 3. Ordu toplam dört (9, 10, 11, 13) Kolordudan, 1 ve 2. Kafkas Kolorduları ve 2. Ordu tarafından Doğu Cephesinde bırakılan 4. Kafkas Kolordusundan teşkil edilmiştir.

Haziran 1918'de bölgede 9. Ordu da kurularak 3. Ordu ve 9. Ordulardan oluşan "Şark Ordular Grubu" teşkil edilmiştir.⁴⁶ Eylül 1918'de, 3. Ordu Karargâhı, Trakya Çatalca'daki konuşlu olan birliklerin emir-komutasını üstlenmek maksadıyla Batum'dan deniz yolu vasıtasıyla İstanbul'a intikal ettirilmiştir.

14 Kasım 1918'de 3. Ordu Karargâhı; Mondros Mütarekesi'nin hükmü gereğince Osmanlı Kara Kuvvetlerinden hâlihazırdaki ordu teşkilatı kaldırılıp

⁴⁶ Zekeriya Türkmen, "Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)", Ankara 2001, s. 22.

yerine kolordular doğrudan doğruya Başkomutanlık Karargâhına bağlandığından müteşekkil olarak lağv edilmiştir.⁴⁷

1.7. Milli Mücadele Sırasında 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler

30 Nisan 1919 tarihinde mevcut olan Osmanlı kara birlikleri üç adet ordu müfettişliği halinde tekrar teşkilatlandırılmış ve bunlar 1, 2 ve 9. Ordu Müfettişlikleri olarak adlandırılmıştır. Müteakiben 15 Haziran 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişliği 3. Ordu Müfettişliğine dönüştürüldüğünden⁴⁸, 19 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişi olarak⁴⁹ Samsun'da ‘‘Milli Mücadele’’yi başlatan Mustafa Kemal Paşa'yı 15 Haziran 1919 tarihinden itibaren 3. Ordu Müfettişi olarak adlandırmak gerekmektedir.

9. Ordu Müfettişliğinin numarasının 3. Ordu Müfettişliği olarak değiştirilmesindeki düşüncenin 1 ve 2. Ordu Müfettişliklerinden sonra arada başka herhangi bir müfettişliklerin bulunmaması dolayısıyla, 9. Ordu Müfettişliğinin gerçek numarasının 3. Ordu Müfettişliği şeklinde olması gerektiği düşüncesidir.

Bu bağlamda; 3. Ordu Komutanlığınca Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Nisan 1919 tarihinden, askerlik mesleğinden/görevinden istifa ettiği 8 Temmuz 1919 tarihine kadar 3. Ordu Komutanlığı yaptığı aşikârdır. Bu meyandan hareketle de Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın ‘‘Milli Mücadele’’ye 3. Ordu Komutanı olarak başlayıp müteakiben devam ettiği düşünülmektedir. İşte bu görüş düşünce ve gerçekler ışığında Erzincan'daki 3. Ordu Karargâhının ana girişinde bulunan Bakır Röliyef'te Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'dan ‘‘Milli Mücadeleyi’’yi başlatmasından, 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına olan olaylar canlandırılmış ve 3. Ordu Komutanı makam odasının dış duvarında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın bahse konu tarihteki askeri üniforması ile resmi ve 3. Ordu Komutanlığı görevini üstlendiği tarih aralığı yazılmıştır.

⁴⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.41-47.

⁴⁸ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)*, İstanbul 1995, s.100.

⁴⁹ ATASE, İSH, Kutu:14, Gömlek:56, Belge:56-1 (Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişliğine atandığına dair Harbiye Nezaretinin 30 Nisan 1919 tarihli yazısı).

Mirliva Mustafa Kemal Paşa'nın 8 Temmuz 1919 tarihinde 3. Ordu Müfettişliğinden istifasından sonra ⁵⁰ bu göreve herhangi bir atama gerçekleştirilmemiştir. Ancak; 15. Kolordu Komutanı Mirliva Kazım Karabekir Paşa 6 Ağustos 1919 tarihine kadar fiiliyatta yalnızca 15. Kolordu birliklerinden oluşan 3. Ordu Müfettişliği görevini ifa etmiştir. Ancak 14 Ağustos 1919 tarihinde 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin ekonomik sebepler öne sürülerek lağvedilmiş, ⁵¹ Ordu Müfettişliklerin lağv edilmesini müteakip sadece 15. Kolordu Komutanı unvanını/makamını kullanmıştır. Müteakiben Müfettişlik iken Komutanlığa dönüştürülen 3. Ordu Komutanlığına ihtiyaç bulunmadığı değerlendirilerek ⁵² 18 Ağustos 1919 tarihinde lağv edilmiştir.⁵³

15 Haziran 1920'de T.B.M.M. Hükümeti tarafından Cephe Komutanlıkları teşkil edilmiş; bu meyanda, Doğu Cephesi Komutanlığı oluşturulmuştur. Aynı tarihte Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Mirliva Kazım Karabekir Paşa; aynen Ordu Komutanı yetkisi olmak üzere ve Ordu Komutanı makamıyla Doğu Cephesi Komutanlığına ihdas edilmiştir. Bu tarihlerde Doğu Cephesinin asli ve tek kuvveti; 15. Kolordu'dur.⁵⁴

Mirliva Kazım Karabekir Paşa, yukarıda bahse konu görevi barışın tesisine kadarki süreçte başarı ile yürütmüş ve de bu arada “Milli Mücadele”de Doğu Anadolu bölgesinde Birinci Dünya Harbi bitiminde kazanılan, fakat Mondros Mütarekesi gereği terk edilen bölgelerin tekrardan 20 Kasım 1920 tarihine kadarki sürede vatan topraklarına dâhil edilmesi gerçekleştirilmiştir. Böylece Doğu Anadolu bölgesi için öngörülen milli hudutlara ulaşılmıştır. 20 Kasım 1920 tarihinden sonra

⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk, *Söylev (Nutuk)*, s.35; Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, s.144.

⁵¹ ATASE, DUİT, Dosya:59, Gömlek:27 (Savaşın Sona Ermesi Üzerine 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin ekonomik sebepler öne sürülerek lağvedildiklerine ilişkin Harbiye Nezaretinin 14 Ağustos 1919 tarihli yazısı ile 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin lağvedildiğine ve Harbiye Nazırımın da bu emri icraya görevli olduğuna dair 16 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri).

⁵² ATASE, DUİT, Dosya:59, Gömlek:26 (Ordu Müfettişliklerinin lağvedilmesiyle, Müfettişlik iken Komutanlığa dönüştürülen 3. Ordu Komutanlığına ihtiyaç kalmadığına dair, Harbiye Nezaretinin 16 Ağustos 1919 tarihli yazısı).

⁵³ ATASE, DUİT, Dosya:59, Gömlek:26 (3. Ordu Komutanlığının lağvedildiğine ve Harbiye Nazırımın da bu emri icraya görevli olduğuna dair 18 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri).

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Karabekir Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt I, İstanbul 1993; Karabekir Kazım, *İstiklal Harbimiz*, Cilt II, İstanbul 1993.

Doğu Cephesinden 3. Kafkas Tümeni ve 12. Kafkas Tümeni Batı cephesine takviye maksadıyla gönderilmiştir. Bunlardan 3. Kafkas Tümeni bilfiil Sakarya Savaşına iştirak etmiştir. Ayrıca bahse konu iki tümen de Batı Cephesinde 1. Ordu'ya bağlı 4. Kolordu emrinde bilfiil Büyük Taarruza iştirak etmiş ve özellikle 4. Kolordu emrinde 30 Ağustos 1922'de Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin başarılmasında büyük katkılarda bulunmuştur.⁵⁵

1.8. Cumhuriyet Döneminde 3. Ordu Teşkilatındaki Değişiklikler

“Milli Mücadele” sonrasında vatan toprakları işgalci güçlerden temizlenince Türk Kara Kuvvetlerinde 5 Ağustos 1923 tarihinde yapılan teşkilatlanma ile birlikte Cephe Komutanlıkları lağv edilmiş ve tekrar oluşturulan Üç adet Ordu Müfettişliklerinden biri de 3'üncü Ordu Müfettişliği olmuştur.

3. Ordu Müfettişliğine bağlı birlikler şu şekildedir:

1. Tokat'ta konuşlu 6. Kolordu,
2. Erzincan'da konuşlu 7 ve 8. Kolordu,
3. Erzurum'da konuşlu 9. Kolordu.

6, 7 ve 8. Kolordular ikişer adet piyade tümeninden, 9. Kolordu ise iki adet Piyade tümeni ile bir adet süvari tümeninden teşkil edilmiştir. 3. Ordu Müfettişliği Karargâhı da bu tarihlerde Diyarbakır ilinde konuşlandırılmıştır.

Müteakip bölümlerde ayrıntısı anlatılacak olan Doğu Anadolu'da 1924-1938 yılları arasında meydana gelen iç ayaklanmalar döneminde 3. Ordu konuş ve kuruluşlarında acil harekât ihtiyacından doğan gelişmeler olmuştur. Söz konusu dönemde tespit edilebilen teşkilat yapıları ile konuş yerleri şu şekildedir.

12 Eylül-Kasım 1924 tarihleri arasındaki Nasturi ayaklanmasında, 2 Ekim 1924 tarihi itibarı ile harekâtın sevk ve idaresi Diyarbakır'daki 3. Ordu Müfettişi olan Cevat Paşa'ya verildi. Özellikle Hakkâri bölgesinde ağırlık kazanan bu ayaklanmada 7. Kolordu, diğer kolordulardan da alınan birliklerle takviye edilerek;

⁵⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.53-55.

2 ve 17. Tümenler ile 1 ve 14. Süvari Tümenlerinden ve de diğer bazı muharip alaylardan meydana getirilmiştir.

3. Ordu Karargâhının 1925’de Şeyh Sait isyanı sırasında Erzincan iline intikal ettirildiği bilgisi mevcuttur. 13 Şubat-31 Mayıs 1925 tarihleri arasındaki isyanda 24 Şubat 1925 seferberliği ile 3. Ordu, 5, 6, 7, 8, 9. Kolordulardan teşkil duruma gelmiş ve isyanın sonlandırılması ile görevlendirilmiştir.

21 Mart 1937-16 Eylül 1938 tarihleri arasındaki Dersim isyanında ise 8 Ağustos 1938’den itibaren ayaklanmanın bastırılması görevini 4. Genel Müfettişlikten devralan 3. Ordu Karargâhı harekâtın sevk ve idaresi maksadıyla geçici olarak Elazığ iline intikal ettirilmiştir. 3. Ordu Karargâhı isyanın sona erdirilmesinden sonra yeniden Erzincan iline dönmüş, 1939 yılındaki Erzincan büyük depremini müteakip Ocak 1940’da Erzurum iline intikal ettirilmiştir.

12 Ekim 1967’de tekrar Erzincan iline dönen 3. Ordu Karargâhı anılan tarihten günümüze kadarki süreçte Erzincan ilinde konuşlandırılmış bulunmaktadır.

1924 yılından başlayarak 3. Ordu kuruluşunda yer alan 9. Kolordu’dan sonra, 25 Eylül 1966 tarihinde yeniden kurulan 11. Kolordu ve 18 Temmuz 1969 tarihinde 2. Ordu Komutanlığı organik kuruluşundan çıkarak, Malatya ilinden Elazığ iline intikalle 3. Ordu kuruluşuna giren 8. Kolordu ile 3. Ordu’nun hâlihazırdaki teşkilat yapısının esasını teşkil eden bir yapıya kavuşmuştur.

Yukarıda bahse konu 7. Kolordu Birinci Dünya Harbi sonrasında 10 Eylül 1918 tarihinde Yemen’de lağv edilmiş ve 1922 yılında Diyarbakır’da tekrar teşkil edilmiştir. 1925 yılında 3. Ordu kuruluşuna katılan 7. Kolordu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki ayaklanmaların sonlandırılmasında önemli rol oynamış ve dönemin en güçlü kolordularından bir tanesi olmuştur.⁵⁶ Haziran 1961 tarihine kadar 3. Ordu kuruluşunda kalan 7. Kolordu bu tarihte 2. Ordu kuruluşuna girmiştir.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Reşit Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, Ankara 1972, s.19.

8. Kolordu ise Mondros Mütarekesi kapsamında 30 Ekim 1918 tarihinde lağv edilmiştir. Kolordu ‘‘Milli Mücadele’’ sonunda 1923 yılında İstanbul ilinde yeniden teşkil edilmiş, 1924 yılında Erzincan iline intikal etmiştir. Kuruluşunda bulunan 3. Tümen Bayburt'ta 41. Tümen Elazığ'da konuşlandırılmıştır. Musul meselesi sebebiyle İngilizlerin kışkırtmasıyla ortaya çıkmış olan Şeyh Said İsyanı (1925)'nin sonlandırılmasında görev almıştır. 8. Kolordu ayrıca Bicar ayaklanması (1927) sırasında tenkil harekâtına da katılmıştır. 8. Kolordu Karargâhı 1928 yılında Tokat'a intikal etmiş, 12. Piyade Tümeni Sivas'ta 15. Piyade Tümeni Samsun'da konuşlandırılmıştır. 1937-1938 yılları arasında Tunceli isyanının sonlandırılmasında görev alarak Hozat ilçesine intikal etmiştir. Kolordunun bu dönemde emrinde 12 ve 15. Piyade Tümenleri ile 4. Süvari Tümeni bulunmaktadır.

İsyanın bastırılmasından sonra 8. Kolordu Karargâhı Merzifon ilçesinde konuşlandırılmış, 1951 yılında Kayseri iline, 1959 yılında Malatya iline intikal ettirilmiş ve 2. Ordu emrine girmiştir. 1959 yılında 8. Kolordu birliklerinden 39. Piyade Tümeni İskenderun ilçesinde, 14. Piyade Tümeni Urfa'da 5. Zırlı Tugay Islahiye ilçesinde konuşlandırılmıştır.

Elazığ ilinde konuşlu 10. Piyade Tümeni Ekim 1968'de Tatvan ilçesine intikal etmiş, 8. Kolordu Karargâhı da 18 Temmuz 1969'da 8. Kolordu Komutanı Korgeneral Hayati Savaşçı'nın komutasında halen konuşlu bulunduğu Elazığ iline intikal etmiş ve tekrar 3. Ordu kuruluşuna dâhil olmuştur.

9. Kolordu 23 Eylül 1916'da 3. Ordu da yapılan değişiklikle 9. Kafkas Tümeni haline getirilmesinden sonra 2 Eylül 1922 tarihinde Korgeneral A.Sait Akbaydoğan komutasında Doğu Cephesi Komutanlığına bağlı olarak Erzurum ilinde yeniden kurulmuştur. Cumhuriyetin ilanını müteakip 1924 yılında başlayıp fasılalarla 1938 yılına kadar süren Doğu Anadolu bölgesindeki iç ayaklanmalar döneminde bahse konu ayaklanmaların sonlandırılmasında görev almıştır.

11. Kolordu 25 Eylül 1916'de 11. Kafkas Tümeni adıyla tensikinden 50 yıl sonra 25 Eylül 1966'de Trabzon ilinde Tümgeneral İlhami Barut'un emir-komutasında tekrar kurulmuştur. 22 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı

maksadıyla Adana'ya intikal ettirilmiş ve 1 Eylül 1974 tarihinde yine burada lağv edilmiştir. Adana ilinde aynı tarihte 6. Kolordu teşkil edilmiş, 11. Kolordu Karargâhının lağvını müteakip 48. Piyade Tugayı, 4. Zırhlı Tugay ve 6. Zırhlı Tugay doğrudan 3. Ordu Komutanlığı'na bağlısı durumuna gelmiş, müteakiben 6. Zırhlı Tugay 8. Kolordu'nun emrine verilmiştir.⁵⁷

1.9. 1843-2000 Yılları Arasında Görev Yapan 3. Ordu Komutanları

1843-2000 yılları arasındaki 3. Ordu Komutanı olarak görev yapan generallerin isim listesi Tablo-1'de sunulmuştur.

Söz konusu dönem içerisinde görev yapan Ordu Komutanlarının rütbeleri Müşir (Mareşal) ile Mirliya (Tuğgeneral) arasında değişmekle birlikte 176 yıllık tarihi boyunca 30 Nisan - 8 Temmuz 1919 tarihleri arasında Tümğ. Mustafa Kemal başta olmak üzere aralarında;

- Sarıkamış Harekâtında Enver Paşa,
- Birinci Dünya Savaşı sonunda Tümgeneral Fevzi Çakmak,
- Kurtuluş Savaşından Mirliya Kazım Karabekir'in de bulunduğu 79 Ordu Komutanı tarafından sevk ve idare edilmiştir.

SIRA NO	RÜTBESİ	ADI SOYADI	BAŞLANGIÇ TARİHİ	BİTİŞ TARİHİ
1	Bilinmiyor	Bilinmiyor	1843	-
2	Müşir	Ömer Lütfi	1848	1856
3	Bilinmiyor	Bilinmiyor	1856	1862
4	Müşir	Ömer Lütfi	1862	1865
5	Müşir	Derviş	1865	1866
6	Ferik (Korgeneral)	Ömer Fevzi	1867	1869
7	Ferik	İzzet	1869	1870
8	Ferik	Hasan Tahsin	1870	1871
9	Bilinmiyor	Bilinmiyor	1871	1873
10	Ferik	Ali Saip	3.5.1873	Haziran 1876
11	Ferik	Hasan Edip	Temmuz 1876	19.3.1877
12	Ferik	Ali Saip	19.3.1877	31.1.1879

⁵⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.59-73.

13	Müşir	Gazi Ahmet Muhtar (Katırcıoğlu)	27.2.1879	27.8.1880
14	Müşir	Ahmet Fazlı	27.8.1880	1881
15	Ferik	Tahir (Arat)	1881	1892
16	Müşir	Ahmet Fazlı	1892	1893
17	Müşir	Ahmet Eyüp	1893	1895
18	Müşir	Hüseyin Fevzi	1895	1897
19	1. Ferik (Orgeneral)	Kazım	1897	1901
20	Müşir	Hasan Hayri	1901	1907
21	Ferik	Mehmet Esat Bülkat	27.6.1907	24.5.1908
22	Müşir	İbrahim Ethem	24.5.1908	27.6.1908
23	Müşir	Mahmut Şevket	27.6.1908	1909
24	Ferik	Abdülhadi	1909	1911
25	Müşir	Osman Fevzi	1911	1913
26	Mirliva	Hasan İzzet Arolat	1914	18.8.1914
27	Mirliva	Enver	19.12.1914	8.1.1915
28	Mirliva	Hafız Hakkı	8.1.1915	12.2.1915
29	Mirliva	Mahmut Kamil	2.3.1915	23.2.1916
30	Mirliva	Abdülkerim (V)	5.1.1916	29.1.1916
31	Mirliva (Ferik, 1917)	Vehip Kaçın	23.2.1916	8.6.1918
32	Mirliva	Mustafa Fevzi (V) Çakmak	18.3.1917	5.7.1917
33	1. Ferik	Mehmet Esat Bülkat	8.6.1918	15.11.1918
34	Mirliva	M.Kemal Atatürk	30.4.1919	8.7.1919
35	Mirliva	M.Kazım Karabekir	8.7.1919	21.10.1923
36	Ferik	Cevat Şakir Çobanlı	21.10.1923	31.10.1924
37	Ferik	Kazım İnanç	31.10.1924	20.6.1925
38	Orgeneral	İzzettin Çalışlar	20.6.1925	22.11.1933
39	Orgeneral	A.Sait Akbaytungan	22.11.1933	24.8.1935
40	Orgeneral	Kazım Orbay	24.8.1935	15.2.1943
41	Orgeneral	Mustafa Muğlalı	15.2.1943	29.8.1945
42	Orgeneral	Sabit Noyan	30.8.1945	31.1.1946
43	Korg. (Org.30.8.1946)	Kurtcebe Noyan	6.2.1946	30.8.1948
44	Orgeneral	İzzet Aksalur	24.8.1948	15.8.1949
45	Orgeneral	Mahmut Berköz	30.8.1949	10.6.1950
46	Orgeneral	Hasan Fehmi Atakan	31.7.1950	14.3.1951
47	Korg. (Org.30.8.1951)	Nurettin Baransel	17.4.1951	3.11.1952
48	Korg. (Org.30.8.1953)	Feyzi Mengüç	16.11.1952	9.8.1954
49	Korg. (Org.30.8.1955)	Nurettin Aknoz	20.8.1954	9.8.1955
50	Korg. (Org.30.8.1956)	Nazmi Ataç	25.9.1955	16.9.1956
51	Orgeneral	Necati Tacan	16.9.1956	13.12.1957
52	Orgeneral	Cemal Gürsel	13.12.1957	24.8.1958

53	Orgeneral	Ragıp Gümüřpala	28.9.1958	5.6.1960
54	Korgeneral	Danyal Yurdatapan	3.6.1960	3.8.1960
55	Korgeneral	Celal Alkoç	4.8.1960	23.1.1961
56	Korgeneral	Refik Yılmaz	22.1.1961	1.10.1962
57	Korg. (Org.30.8.1963)	Refik Tulga	21.9.1962	30.8.1964
58	Orgeneral	Memduh Tağmaç	30.8.1964	14.7.1966
59	Orgeneral	Fikret Esen	14.7.1966	29.8.1967
60	Orgeneral	Rafet Ülgenalp	29.8.1967	29.8.1969
61	Orgeneral	Faik Türün	30.8.1969	3.9.1970
62	Orgeneral	Eşref Akıncı	3.9.1970	30.8.1972
63	Orgeneral	Hamza Gürgüç	30.8.1972	30.8.1974
64	Orgeneral	Namık Kemal Ersun	30.8.1974	23.8.1975
65	Orgeneral	Ali Fethi Esener	23.8.1975	28.8.1977
66	Orgeneral	Mahmut Ülker	4.9.1977	16.8.1979
67	Orgeneral	Selahattin Demirciođlu	19.8.1979	22.8.1982
68	Orgeneral	Celal Bulutlar	22.8.1982	19.8.1983
69	Orgeneral	Fikret Oktay	19.8.1983	19.8.1985
70	Orgeneral	Hüsnü Çelenkler	19.8.1985	20.8.1986
71	Orgeneral	Sabri Yirmibeřođlu	20.8.1986	22.8.1988
72	Orgeneral	Nezihi Çakar	18.8.1988	9.8.1990
73	Orgeneral	Mehmet Hikmet Bayar	9.8.1990	19.8.1992
74	Orgeneral	A.Doğan Bayazıt	19.8.1992	21.8.1993
75	Orgeneral	Teoman Koman	21.8.1993	17.8.1995
76	Orgeneral	Necati Özgen	17.8.1995	21.8.1996
77	Orgeneral	Atilla Ateş	21.8.1996	25.8.1997
78	Orgeneral	Nahit řenođlu	25.8.1997	17.8.1999
79	Orgeneral	Tuncer Kılınç	17.8.1999	15.8.2001

Tablo-1[3'üncü Ordu Komutanları (1843-2000)]⁵⁸

⁵⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.131-133.

II. BÖLÜM

3. ORDU KOMUTANLIĞININ KATILDIĞI HARPLER

3. Ordu Komutanlığı, kuruluşundan bu yana Rumeli'den Doğu Cephesine kadar vatan topraklarının dört bir yanında birçoğu operatif ve taktik seviyede olmak üzere çeşitli harekâtlara katılmış ve kimi zamanda diğer ordulara stratejik kuvvet aktarımı yapmak suretiyle muharebe hizmet desteği sağlamıştır.

Aşağıda ayrıntıları anlatılan harpler, 3. Ordu komutanlığının bizzat iştirak ettiği veya stratejik kuvvet aktarımında bulunduğu ve bu bağlamda kesin sonuçlu harbin kazanılmasında kuvvet çarpanı özelliği gösterenlerdir.

II.1. Kırım Savaşında 3. Ordu

Rusya'nın topraklarını ve hâkimiyetini genişletme istek ve hırsının sebep olduğu Kırım Harbi; Rus Ordusu'nun 28 Haziran 1853 tarihinde Eflak-Buğdan 'a girmesi ve buna mukabil Osmanlı Devleti'nin 29 Eylül 1853 tarihinde Rusya'ya savaş ilanı ile başlamıştır.⁵⁹

Kırım Harbi zamanında, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan topraklarının savunma/koruma sorumluluğu 2 ve 3. Ordulara verilmiştir.

Kırım Harbi, ilk önce Rumeli'de bulunan Tuna Nehri güzergâhında başlamış ve müteakiben Kırım Yarımadası ile Doğu Anadolu bölgesinde devam etmiştir.

Rumeli'de bulunan Tuna Nehri güzergâhındaki muharebelerde, Osmanlı Ordularının Komutanlığına, "Rumeli Harekât Alanı Komutanı" unvanıyla 3. Ordu Komutanı olan Müşir Ömer Lütfi Paşa tayin edilmiş ve bu bölgedeki harekât için, emir-komutasına büyük çoğunluğu 3. Ordu'dan olmak üzere 1, 2 ve 3. Ordulardan tertip olunan; 140.000 civarında askerden oluşan birlikler verilmiştir.⁶⁰

⁵⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1853-1856 Kırım Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991, s.38-42; Genel bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi(1789-1856)*, V. Cilt, Ankara 1983, s.218-247.

⁶⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.15; ATASE, Kırım Harbi, Klasör:3, Dosya:67A-9, Fihrist:32 (Rumeli Ordusu Komutanı Ömer Paşa'nın, tertip edilen

Rumeli harekât alanında ve özellikle de Silistre ve Vidin'de Osmanlı Ordusu başarı kazanmış, Rusya buna mukabil donanma gücüyle Sinop'ta bulunan Osmanlı donanmasına deniz taarruzu icra ederek donanmamızı etkisiz kılmış, bu ise İngiltere ve Fransa devletlerinin Osmanlı Devleti safında harbe fiilen katılmasına sebep olmuştur. Müttefik Kuvvetler (Osmanlı Devleti-İngiltere-Fransa), Rumeli Harekât Alanında olası bir çatışma ortamı yaşanmadan Varna Limanı'ndan donanma gemilerine bindirdikleri kuvvetler ile söz konusu Kırım'daki harekâta katılmışlardır.

Kırım'daki harekâta, İngiliz ve Fransız kuvvetleriyle aynı safta olmak üzere 3'üncü Ordu Komutanı olan Müşir Ömer Lütfi Paşa emir-komutasında 50-60 Bin kişiden oluşan Osmanlı Ordusu da iştirak etmiştir. Harekâtın devamında ise Piyemonte 15.000 kişilik kuvvetle Kırım'daki muharebelere iştirak etmiştir.

Müteakiben Doğu Anadolu bölgesi Harekât Alanında gerçekleşen bölümde, 4. Ordu birlikleri de görev almıştır. Söz konusu harekât alanında, 25 Ekim 1855'de başlayan silahlı çatışmaların devamında, 3 Ekim 1855 tarihinde, 3. Ordu Komutanı olan Müşir Ömer Lütfi Paşa emir-komutasındaki 30.000 kişilik Osmanlı Ordusu birlikleri Doğu Karadeniz'de bulunan Sohumkale bölgesine çıkarma icra etmiştir. Söz konusu çıkarma harekâtındaki başarıya rağmen, zamanlama açısından geç kalındığı için, 4. Ordu'nun Harekât Alanındaki durumuna çok büyük çapta bir etki sağlanamamıştır.⁶¹

28 Haziran 1853 tarihinden 30 Mart 1856 tarihinde Paris Antlaşması imzalanıncaya kadarki süreçte vuku bulan Kırım Harbi sonucunda Rusya'nın Eflak-Buğdan'ı boşaltması sağlanmış, Doğu Anadolu bölgesinde de Rusya'nın ele geçirmiş olduğu topraklar geri alınmıştır.⁶²

süvari birliklerinin sevk ve idaresi ile Rusların yapabileceği çıkartmalara karşı izlenecek yolu açıklayan 28 Şubat 1853 tarihli raporu).

⁶¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1853-1856 Kırım Harbinde, s.61-64.

⁶² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1853-1856 Kırım Harbinde, s.76-78.

II.2. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde 3. Ordu

Rusya tarafından başlatılan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin 1856 Islahat Fermanı'nı uygulamadığı ve tebaası olan Hıristiyan vatandaşlar lehine idarede iyileştirme/geliştirme yapmadığı bahanesiyle, fakat asıl olarak, Osmanlı Devleti'nin politik bir yalnızlığından ve kendi sınırları içindeki isyanlarla uğraşmak zorunda kalmasından yararlanarak, etki alanını Osmanlı Boğazları yönünde artırma arzusu sonucu çıkarılmıştır.⁶³

Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nde muhtar bir Prenslik olarak süregelen Romanya, Rusya ile ona topraklarından geçit hakkı veren bir anlaşma yapmıştır. Müteakiben de Rusya safında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı olmak üzere savaşa girmiştir.⁶⁴ Rusya Romanya sınırını geçerek Tuna Nehri güzergâhında yığınaklanmaya 24 Nisan 1877 tarihinde başlamış, Tuna Nehri'nden asıl geçiş ise 26/27 Haziran 1877 gecesi icra edilmiştir.⁶⁵

Osmanlı 2. Ordusu (Tuna Ordusu) Tuna Nehri'ni geçerek ilerleyen düşman kuvvetlerine şiddetli ve süratli taarruz ederek ikiye bölmüş, müteakiben kendinden daha zayıf bir durumda bulunan düşmanı kesin sonuçlu harp ile yenilgiye uğratacağına, düşmanın kendisine doğru ilerleyerek taarruz etmesini beklemiştir.

Osmanlı Devleti'nin Vidin'deki kuvvetlerinin komutanı Gazi Osman Paşa'nın Tuna Nehri'nin sol yanına (kuzey kesimi) geçerek Romanya'da bulunan Rus birliklerine taarruz teklifini, Osmanlı Devleti 2. Ordu (Tuna Ordusu) Umum Komutanı olan Müşir Abdülkerim Paşa uygun görmemiştir. Rus birliklerinin Balkan geçitleri istikametinde ilerleme göstermesi üzerine, Gazi Osman Paşa'nın

⁶³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991, s.1-12.

⁶⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde*, s.36.

⁶⁵ Genel bilgi için bk. İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı I*, İstanbul Kasım 1987, s.54-58; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı II*, İstanbul Aralık 1987, s.62-65; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı III*, İstanbul Ocak 1988, s.69-72; İ. Halil Sedes, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı IV*, İstanbul Şubat 1988, s.64-67; Fahir Armaoğlu, *Siyasi Tarih(1789-1960)*, Ankara 1975, s.257-278; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1876-1907)*, VIII. Cilt, Ankara 1983, s.40-78.

Vidin'den doğu istikametine (ilk önce Orhaniye'ye, müteakiben Plevne'ye) hareketine müsaade edilmiştir.⁶⁶ Zamanın 3. Ordu Komutanı olan Müşir Ali Saip Paşa ile Hersek Grup Komutanı olan Müşir Süleyman Paşa'dan, Osmanlı Balkan Ordusunu oluşturan Hersek Grubunun intikal ile Balkan Dağları güneyine aktarılması teklifi de yapılmıştır.

Rus birliklerinin hızla ilerleyerek, yeterince kuvvet tahsisi yapılmamış veya savunmasız bırakılmış Balkan Geçitlerini kolayca ele geçirmeleri sonucu, Osmanlı Ordusunun genel dengesi bozulmuştur. Müşir Süleyman Paşa (Hersek Grup Komutanı) Ordusunca üstün gayret ve fedakârlıkla yapılan taarruzlar, Rus birliklerinin Balkan geçitlerden atılmasını sağlayamamıştır.⁶⁷

Osmanlı 2. Ordusu (Tuna Ordusu) bölgesinde icra edilen ve askeri taktik bakımından önemli bir diğer askeri harekât da Plevne Savunması'dır. Müşir Osman Paşa birlikleri tarafından savunulan Plevne'de, Rus birliklerinin taarruzları 20 Temmuz, 30-31 Temmuz ve 7-12 Eylül 1877 tarihlerinde büyük zayıflar verdirilerek geri püskürtülmüştür. Ruslar Plevne'yi ancak tam bir kuşatma icra etmek suretiyle ele geçirebilmişlerdir.

Halk arasında "93 Harbi" olarak da (Rumi takvime göre 1293) adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde 3. Ordu; Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan hudutlarının emniyet ve muhafazasını devam ettirmekle birlikte Bosna-Hersek'teki birliklerinin tamamına yakın bölümünü Tuna cephesine aktararak Balkan Ordusu'nun teşkiline destek olmuştur. 3. Ordu'nun Hersek grubu Komutanı olan Müşir Süleyman Paşa'nın emir-komutasında kurulan Balkan Ordusu, Balkan Dağları güney kesimindeki Rus birliklerini geri püskürterek Balkan Geçitleri içine geri çekilmeye zorlamıştır.⁶⁸

⁶⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde, s.38-46.

⁶⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde, s.48-49.

⁶⁸ ATASE, ORH, Kutu:4, Dosya:86, Belge:86-1 (3. Ordunun Hersek'teki 40 taburunun mevcutlarını tamamlamak için tertip edilen 6000 redif askerinden, salgın hastalık, şiddetli kış yüzünden, ancak 2000 kadarının Hersek'e ulaşabileceğini belirten Süleyman Paşa'nın, 5 Temmuz 1877 tarihli telgrafı).

“1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin şanlı bir sayfasını teşkil eden Plevne Savunmasında”⁶⁹ 3. Ordu'nun da bazı birlikleri yer almıştır (nizamiye taburları, redif taburları, süvari ve topçu birlikleri).⁷⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde Sırbistan ve Karadağ isyanlarının 3. Ordu tarafından etkili şekilde bastırılması ile Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde muhtar prenslik olarak süregelen bu iki bölgenin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi boyunca Ruslarla işbirliğinde bulunmalarının önüne geçilmiştir.

Plevne'nin düşmesini müteakip Rus Ordusu'nun ileri harekâtı da sürat kazanmıştır. Rus ordularının Şipka Geçidine dayanması üzerine Süleyman Hüsnü Paşa, birliklerini deniz yoluyla Dedeağaç'a naklederek, Şipka Geçidine ulaştırmış, Şipka Geçidi Kahramanı Süleyman Hüsnü Paşa emir komutasında şiddetli çarpışmalar yaşanmasına rağmen mağlubiyet önlenememiştir. 40.000 kişilik kuvvetle Şipka Geçidinin güney tarafındaki çıkışı savunan Veysel Paşa'nın komutasındaki birliklerinin 9 Ocak 1878 tarihinde teslim olmasıyla, Ruslar 5 Şubat'ta Silivri'yi, 6 Şubat'ta Çatalca'yı ve 7 Şubat'ta Yeşilköy'ü ele geçirmiştir.⁷¹

Mart 1878'de Rusların tüm koşullarının kayıtsız-şartsız kabullenildiği Ayastefanos Barış Antlaşması (Yeşilköy) imzalanmıştır. Antlaşma hükümleri gereğince, tarihte ilk defa Ermenilere yönelik ıslahat hükümleri antlaşma konusu olarak yürürlüğe girmiştir.

Ayastefanos Antlaşmasının imzalanmasının akabinde, Avusturya'nın Bosna-Hersek ve İngilizlerin de Boğazlar konusunda itirazları yükselmiş, müteakiben İngiltere, Osmanlı Devleti'nin zor durumundan faydalanarak 4 Haziran 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ile imzaladığı Kıbrıs Antlaşması ile Kıbrıs'a yerleşmiştir. Sonuçta Avusturya ile İngiltere'ye Almanya ve Fransa'nın da destek olması sonucu Berlin Konferansı 13 Temmuz 1878 tarihinde icra edilmiş ve Ayastefanos

⁶⁹ ATASE, ORH, Kutu:51, Gömlek:33, Belge:33-1(Plevne'de Osman Paşa komutasındaki kuvvetlerin, Ruslara verdirdikleri kayıpları ve Doğu Cephesindeki başarıları anlatan 21 Temmuz 1877 tarihli telgraf).

⁷⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.19.

⁷¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.20.

Antlaşması (Yeşilköy) hükümleri değiştirilerek yeni barış antlaşması imzalanmıştır.⁷²

II.3. 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde 3. Ordu

1897 Osmanlı-Yunan Harbi, 3. Ordunun 1843 yılında teşkil edilmesinden, 1911 yılında Erzincan ilinde konuşlandırılmasına kadar geçen toplam 68 yıllık süre zarfında Avrupa topraklarında icra ettiği son harp olmuştur. 1897 Osmanlı-Yunan Harbi, tümü ile 3. Ordu'nun savunma sorumluluğu olan bölgede vuku bulmuş olmasına rağmen, bazı devletlerin (Karadağ, Sırbistan) Türk-Yunan harbinde taraflarının ve tutumlarının ne olacağı kesin ve kati olmadığı için, söz konusu belirsizlik ortamında 3. Ordu birliklerinin bir bölümü, bahse konu ülkelerin muhtemel karşı hareketlerine karşı hazırlıklı bulundurulmuştur. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, büyük kısmı 3. Ordu birliklerinden oluşturulan "Alasonya Ordusu" ve "Yanya Kolordusu" şeklinde adlandırılan mürettep birlikler ile icra edilmiştir.⁷³ Türk Ordusu diğer adıyla Alasonya Ordusu, 3. Ordu'dan bir tümen ve 2 tugay ile takviye edilmiştir. Yanya Kolordusuna bağlı tabur mevcutları ise 1000'e çıkarılmıştır.⁷⁴

1897 Osmanlı-Yunan Harbine,⁷⁵ Yunanistan'ın, Osmanlı Devleti hükümdarlığındaki Girit adasında isyanlar organize edip, adayı tek taraflı ilhak etme girişimleri ile Balkanlardaki kara hudutlarını genişletme hırs ve isteği neden olmuştur. Yunanlılar, bu savaşta, Osmanlı birliklerinin seferberlik hazırlıklarının uzun zaman alacağı ve bu süre zarfında kendilerinin icra edecekleri kesin sonuçlu bir taarruzi harekâtla bir miktar Osmanlı toprağını ele geçirebileceklerini, aynı zamanda büyük devletlerin Yunanlıları koruyucu tavırları ile de ele geçirdikleri topraklara sorunsuz şekilde sahip olabileceklerini düşünmüşlerdir.⁷⁶

⁷² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde, s.61-66.

⁷³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1897 Osmanlı-Yunan Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991, s.15-19.

⁷⁴ ATASE, OSM-YUN, Klasör:14, Dosya:18-20, Fihrist:41-3(3. Ordu Komutanı Kâzım Paşa'nın, Yanya Kolordusuna bağlı tabur mevcutlarının 1000'e çıkarılmasına dair 1 Nisan 1897 tarihli emir).

⁷⁵ Genel bilgi için bk. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (1876-1907)*, VIII. Cilt, Ankara 1983, s.112-118.

⁷⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1897 Osmanlı-Yunan Harbinde*, s.30.

Ancak Osmanlı Devleti'nin, Yunanistan'ın 10-13 Şubat 1897 tarihleri arasında Giritli isyancıları desteklemesinin ertesi günü olan 14 Şubat 1897 tarihinde derhal seferberliği ilan etmesi ve buna mukabil kısa bir süre zarfında Alasonya bölgesinde kesin sonuçlu bir harekât için yeterli kuvvet yığınaklandırması; Yunanistan'ın planlarını boşa çıkarmıştır.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nin 17 Nisan 1897 tarihinde Yunanistan'a savaş ilanı ile başlayan ve Yunanlıların 19 Mayıs 1897 tarihinde mütareke isteği ile kısa sürede sona eren Osmanlı-Yunan harbinin fiili bölümü Teselya ve Epir bölgelerinde icra edilmiş ve Yunan Ordusu, özellikle Teselya bölgesinde yenilgiye uğramış, Epir bölgesindeki diğer harekâta da (tali mahiyette) Yunanlılar başarı gösterememiştir.⁷⁸

1897 Osmanlı-Yunan savaşında Osmanlı birlikleri; Yunan birliklerini yenilgiye uğratıp onu mütareke istemeye mecbur bıraktıysa da, 4 Aralık 1897 tarihinde imzalanan barış antlaşmasında, Osmanlı Devleti lehine herhangi bir toprak kazanımı olmamış; Yunanistan'ın diğer devletlerin desteğiyle Osmanlı Devleti aleyhine toprak kazanımı ve hükümdarlık sınırlarının genişleme hırs ve isteği sadece kısa bir süreliğine durdurulabilmiştir.⁷⁹

II.4. Balkan Harbinde 3. Ordu

Balkan ülkeleri tarafından başlatılan, Balkan Harbi, Osmanlı Devletinin Makedonya'da yaşayan Hıristiyan vatandaşlar lehine iyileştirme/geliştirme yapmadığı ve buradaki karışıklıklara engel olmadığı bahanesiyle; fakat asıl olarak, 1911'de Osmanlı-İtalyan Harbinin meydana getirdiği zafiyetten ve durumdan yararlanarak Osmanlı'nın Balkan'lardaki topraklarını aralarında paylaşmak amacıyla çıkarılmıştır.⁸⁰

Etnik olarak Slav kökene sahip Rusya'nın, Balkan milletlerini hâlihazırda egemenliğinde buldukları Osmanlı ve Avusturya Devletleri aleyhine kışkırtıp,

⁷⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde, s.31-32.

⁷⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde, s.41-71.

⁷⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde, s.72-77.

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Armaoğlu, s.332-349.

kendi bağımsızlıklarını kazanmalarına yardımcı olmak ve Osmanlı devletinin sahip olduğu boğazlara daha da yaklaşarak hâkimiyet sahalarını genişletmek amacıyla yaptığı destek ile bir kısım Balkan ülkelerinin Osmanlı Devletine karşı aralarında ittifak yapmalarını ve birlikte hareket etmeleri konusunda anlaşmalarını sağlamıştır.⁸¹

Askeri teşkilatlanma çalışmaları kapsamında, 1911’de gerçekleştirilen “1910 yılı Askeri Düzenlemesi” ile 3. Ordu Karargâhı Erzincan iline intikal ettiğinden, 3. Ordu Karargâhı Balkan Harbine fiilen katılmamıştır. Fakat ana karargâhı İstanbul ilinde konuşlu 1. Ordu'nun takviye edilmesiyle meydana getirilen ve Trakya Cephesindeki harekâtı yürüten "Şark Ordusu"nu 10. Kolordu Karargâhı ve on Tümenle (28, 29, 30, 31, 31. Nizamiye Tümenleri; Samsun, Trabzon, Elazığ ve Amasya Redif Tümenleri; Mardin Aşiret Süvari Tümeni) takviye etmiştir.⁸²

Balkan Harbine katılan 3. Ordu birlikleri müteakiben “İkinci Balkan Savaşı”nda da görev almışlardır. Bu bağlamda; 10. Kolordu Şarköy çıkarmasında görev yapmış, ayrıca 1. Balkan Harbi neticesinde kaybedilen vatan toprakların geriye alınması amacıyla Trakya’da icra edilen harekâta katılarak Kırklareli ve havalisinin işgalcilerden kurtarılmasını sağlamışlardır.⁸³

Ayrıca 3. Ordu Komutanlığı Müfettiş-i Umûmisi görevini yapan Müşir Osman Paşa Balkan Harbi’ni müteakip Osmanlı Ordusunun muharebe etkinliğinin artırılmasına yönelik olarak düzeltilmesi veya değiştirilmesinde fayda mütalaa ettiği hususları kapsayan 33 maddelik raporu [teşkilat, teçhizat ile tefekkürât (doktrin)] hazırlayarak 12 Ekim 1913’de Harbiye Nezareti’ne göndermiştir.⁸⁴

⁸¹ 3’üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *Balkan Harbinde 3’üncü Ordu*, Erzincan 1991, s.3-10.

⁸² Ayrıntılı bilgi için bk. ATASE, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt II, Ankara 1993; ATASE, *Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt III, Ankara 1993.

⁸³ 3’üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3’üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s. 37.

⁸⁴ Milli Savunma Üniversitesi, “Balkan Harbi Paneli (15 Şubat 2016) Bildirileri”, İstanbul 2016, s.113.

II.5. Birinci Dünya Harbinde 3. Ordu

Avusturya-Macaristan'ın, 28 Haziran 1914'de Sırbistan'a taarruzu ile patlak veren Birinci Dünya Harbi'nde, Osmanlı Devleti başlangıçta “silahlı tarafsızlık politikası” sürdüreceğini beyan etmişse de daha sonra Almanya ile yapmış olduğu gizli anlaşmanın bir gereği olarak savaşa dâhil olmuştur.⁸⁵

Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı Devleti-Rusya arasındaki kara savaşları; 1 Kasım 1914 tarihinde Rusların Doğu Anadolu bölgesinde Ermenilerle işbirliği yapıp, Ermenilerin yardımını alarak⁸⁶ hududu geçmesi ile başlamıştır. Birinci Dünya Harbi zamanında Doğu Anadolu bölgesinin savunma/koruma sorumluluğunu 3. Ordu üstlenmiştir.⁸⁷

Rus birliklerinin taarruzları 3. Ordu birliklerince öncelikle Köprüköy hattında durdurulmuştur. Fakat bu tarihlerde Başkomutanlık ile Harbiye Nazırlığı görevlerini kendi üzerine alan Enver Paşa, Rus Ordusunun imhasını öngören ve ilk görüşte kesin sonuçlar vaat eder gibi görünen taslak bir plan hazırlamıştır. Fakat o tarihteki 3. Ordu Komutanı olan Hasan İzzet Paşa, taslak planın riskli yönlerini bizzat açıklayarak Enver Paşa'yı taslak planın uygulanmasından vazgeçirmeye uğraşmış, müteakiben Ordu Komutanlığı görevinden kendi isteğiyle ayrılmış (18 Ağustos 1914), Enver Paşa'nın 3. Ordu Komutanlığını üzerine almasını müteakip, 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa 8 Ocak 1915 tarihinde 3. Ordu Komutanlığına atanmıştır.⁸⁸ Müteakiben Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın emir-komutasında 3. Ordu Sarıkamış Kuşatma manevrasını icra etmeye başlamıştır.⁸⁹

⁸⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s. 50-52.

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. İhsan Sakarya, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara (ATASE) 1979; *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)* Ankara (ATASE) 2003; Servet Avşar, “Erzurum'da Ermeni Mezalimine Şahit Rus Yarıbayı Twerdo Khlebof'un Hatıraları”, *Askeri Tarih Bülteni*, S.53, Ankara (ATASE) Ağustos 2002, s.9-99; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, I. Cilt, Ankara (ATASE) 2005; *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918)*, II. Cilt, Ankara (ATASE) 2005.

⁸⁷ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı, I. Cilt, Ankara 1993, s. 97-118.

⁸⁸ ATASE, BDH, Klasör:2950, Dosya:H-7, Fihrist:1-204 (Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'yı 3. Ordu Komutanlığına atmasına ilişkin 8 Ocak 1915 tarihli emri).

⁸⁹ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Birinci Dünya Harbinde (I.Cilt), s.347-357.

22 Aralık 1914'de başlatılan Sarıkamış Harekâtı'nda 3. Ordu çok engebeli ve çetin bir arazide, -30 dereceye yaklaşan soğukta, çok zor tabiat şartları altında, 15 gün gibi uzun bir süreyle çok büyük fedakârlıklar göstermiş, şehit ve yaralı miktarı halen tam olarak tespit edilememiş⁹⁰ olmakla birlikte muharebe müessiriyetini kaybettiği halde harekâta devam ettiği aşikârdır.

3. Ordu'nun Sarıkamış mağlubiyeti sonrası Rus birlikleri 1915 yılı yaz aylarında Murat Vadisi'nden itibaren ileri harekâtını geliştirmiş, müteakiben Bulanık-Ahlat hattına kadar da ulaşmıştır. 3. Ordu birlikleri Rus birliklerinin ilerlemesine 22 Temmuz-5 Ağustos 1915 tarihlerinde karşı taarruzla mukabele etmiş ve düşmanı tümü ile Murat Havzasından çıkarmıştır. Fakat Rus birlikleri tekrar taarruza geçerek önceki hatlara yeniden ulaşmıştır.⁹¹

1916 yılı tüm bölgelerde 3. Ordu için geriye çekilme ve toprak kaybı ile neticelenmiştir. Rus birlikleri Köprüköy bölgesinden Osmanlı birlikleri cephesini yarmayı müteakip Erzurum iline taarruz etmiş, 16 Şubat 1916 tarihinde Erzurum ili düşmüştür. Müteakiben 3. Ordu'nun Kop Dağlarındaki dört aylık savunmasını müteakip Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan düşmüştür. Böylece Rus birlikleri; Bitlis-Muş-Erzincan-Tirebolu/Harşit Çayı genel hattına kadar ulaşmıştır.⁹²

Rusların işgal sırasında yürüttüğü politikalar, onların geçici bir işgal niyetinde olmadıklarını göstermektedir. Ancak Rusya'da uzun zamanlar süren sosyal çalkantıların şiddeti, Birinci Dünya Savaşı'nın olumsuz tesirleri ile daha da artmış ve sonuçta Çarlık yerine Bolşevik rejimi kurulmuştur. Rusya'daki rejim değişikliği tabii olarak orduya da yansımıştır. Diğer yerlerde olduğu gibi Kafkas cephesindeki Rus ordusunda bulunan askerler kitle halinde cepheyi terk etmişlerdir. Bu yüzden Osmanlı, Doğu cephesinde ufak tefek çarpışmalar dışında bir ilerleme olmayınca 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi adıyla bilinen anlaşma imzalanmıştır. Bu mütarekeye Osmanlı Devleti adına 3.Ordu Kurmay Başkanı Miralay (Albay) Ömer Lütfi Bey, Rusya adına Maver-i Kafkas Konfederasyonu Kurmay Başkanı General

⁹⁰ Songül Alşan, *Sarıkamış Kuşatma Harekâtı ve Şehitlikleri*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.88.

⁹¹ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Birinci Dünya Harbinde (I.Cilt), s.676-870.

⁹² Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3'üncü Ordu Harekâtı, II. Cilt, Ankara 1993, s. 87-123.

Major Vişinsky katılmıştır.⁹³ İmzalanan Erzincan Mütarekesi ile Doğu Anadolu Rus işgalinden resmen ve fiilen kurtuluyordu.

3. Ordu Komutanlığı 1918 yılı başlarında, karşısındaki Rus ordusu hakkında hâlâ sağlıklı bir bilgiye sahip değildir. Geriye dönen esirlerden, iltica eden Rus askerlerinden, Rus bölgesine gönderilen ajanlardan doğru bilgilere ulaşmayı denese de başlangıçta muvaffak olamamıştır.⁹⁴ Ayrıca Ruslar bugünkü hudutlarına çekilirken, geride bıraktıkları mühimmat ve cephaneleri de tamamen Ermenilerin kontrolüne bırakmışlardır. Ermeniler de gizliden gizliye düzenli birlikler oluşturmaya başlamışlar ve hatta beş Ermeni taburu Van'da toplanıp teşkilatlanmışlar, her tarafta Müslümanlara tecavüzlere, zulümlere başlamışlardır.

Ermeni zulümlerine karşı çaresiz kalan Türkleri kurtarmak için de 2 ve 3. Orduların ilerlemesi emri verilmiş, 7 Şubat 1918'de Kelkit ele geçirilmiştir. 3. Ordu Erzincan'a ilerlemeye başlamıştır.⁹⁵ 13 Şubat 1918'de Erzincan ilinin geri kazanılmasıyla başlayıp⁹⁶, Ermenileri geri püskürterek Doğu Anadolu bölgesinin işgale maruz kalan kesimlerini tekrar ele geçirmiş ve böylelikle 1878 yılı hudutlarına ulaşmıştır. Müteakiben sınır ötesi harekâtı sürdürerek 14 Nisan 1918'de Batum'u, 25 Nisan 1918'de Kars'ı yeniden ele geçirmiştir.⁹⁷

Haziran 1918'de kurulan “Şark Ordular Grubu” Komutanlığına 3. Ordu Komutanı olan Vehip Paşa getirilmiştir. 3. Ordu Komutanlığına ise 8 Haziran 1918 tarihinde Esat Paşa atanmıştır.⁹⁸ Harekâtın ilerlemesi nedeniyle Batum'a intikal eden 3. Ordu Karargâhı Eylül 1918 sonlarında denizyolu ile İstanbul iline intikal ettirilmiştir. Buradaki amaç Çatalca'daki Osmanlı kuvvetlerini “Şark Ordular Grubu” komutasında toplamaktır.⁹⁹

⁹³ N. Fahri Taş, *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara 1995, s.29.

⁹⁴ Songül Alşan, *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916-1918)*, Trabzon 2017, s.159.

⁹⁵ Alşan, s.162.

⁹⁶ ATASE, BDH, Klasör:3629, Dosya:A-125, Fihrist:44 (3. Ordu Komutanlığına bağlı birliklerin ileri harekâta başladığını, 2. Kafkas Kolordusunun Karadeniz sahilinden Kelkit istikametine; 1. Kafkas Kolordusunun Erzincan üzerinden doğuya doğru ilerlediğini bildiren 19 Şubat 1918 tarihli yazı).

⁹⁷ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde (II.Cilt)*, s.437-506.

⁹⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi*, s.131-133.

⁹⁹ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde (II.Cilt)*, s.526.

Yukarıda bahse konu sebeple Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’ni imzaladığında 3. Ordu Karargâhı İstanbul’da konuşluydu. Ancak mütareke hükmü gereğince 3. Ordu Karargâhı 14 Kasım 1918’de lağv edilmiştir.¹⁰⁰

II.6. Milli Mücadelede 3. Ordu

II.6.1. Doğu Cephesi’nin Kurulması

Mirliva Mustafa Kemal Paşa’nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun iline çıkarak “Türk Millî Mücadelesini” başlattığı sırada¹⁰¹, İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında ateşkes gereği olarak Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Osmanlı askeri kuvvetlerinin silahsızlandırması hasebiyle bir gerginlik ve anlaşmazlık yaşanmıştır. Zira İngiltere 1919 yılı Ocak ayından itibaren ısrarla askeri birliklerin silahlarını teslimini istemiş¹⁰² bu amaçla Erzurum ilinde bulunan İngiliz Yarbay Rawlinson’u, Osmanlı 15. Kolordusunun ağır silahlarını İngiltere Devleti adına teslim alması için görevlendirmiştir. Fakat İngilizlerin bütün bu tehditlerine rağmen, 15. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa ağır silahlarını teslim etmemiş, buna gerekçe olarak da, Ermeni unsurların saldırı hazırlığında bulunduğunu açıklamıştır.¹⁰³

Gerçekten de Mondros Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasından sonra Doğu Cephesine yönelik Ermeni saldırıları gün geçtikçe artarak devam etmiştir. 1918 yılı kış aylarında Nahcivan ile Gökçe Gölü arasında kalan bölgede yaşayan Türkler, Yapun ve Antranik isimli çete liderlerinin emir-komutasındaki Ermeni unsurlar tarafından saldırıya uğramış, toplam 113 köy yakılmış ve bu bölgede yaşayan 1000’den fazla Türk vatandaşı öldürülmüştür.¹⁰⁴ Bu kanlı saldırılar Doğu Anadolu bölgesinin neredeyse tümünde sürmüştür. Kars ilinde İngilizlerin dağıttığı “Millî Şura Hükümeti” kuvvetleri Allahuekber Dağı bölgesinde Ermeni unsurların işgaline direnmiş, sivil halk ise Erzurum iline doğru kaçarak göç hareketine başlamıştır.

¹⁰⁰ 3’üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3’üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.51-52.

¹⁰¹ Mustafa Kemal, Anadolu’dan kimseye toprak verilemeyeceğini, kurulması planlanan Ermeni devletinin kabul edilemeyeceğini kesin bir dille vurgulamıştır. (Bk. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, C.III, Ankara 1987, s. 1067-1070.

¹⁰² Kazım Karabekir’e göre bu acelenin sebebi, 15 Mayıs 1919’da Yunanların, İzmir’e çıkışıyla anlaşılmıştır. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* Cilt 1, s. 131.

¹⁰³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz* Cilt 1, s.133-135.

¹⁰⁴ İsmail Özçelik, *Ermeni Sorunu ve Gerçekler*, Ankara 2005, s.226.

Yukarıda bahse olaylar 15. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa tarafından 10 Temmuz 1920’de Erzurum ilinde bulunan ‘‘Mütareke Komisyonu Başkanı’’ İngiliz Yarbay Rawlinson’a yazdığı bir mektupla bildirilmiş ve Ermeni saldırı ve tecavüzlerinin sonlandırılmasını istenmiştir.¹⁰⁵ Fakat İngilizler tüm bunlara rağmen hiçbir tedbir getirmeye gerek duymamış, Ermeni unsurlar de saldırılarını Osmanlı hudutlarından içeriye doğru gün geçtikçe genişletmişlerdir.

Bu tarihlerde Kuva-yı Milliye hareketinin kazandığı başarılar İtilaf Devletlerinin (Galip Devletler) planlarının aksine sonuç vermeye başlayınca Ermeni ve Rum unsurlara verilen maddi ve manevi destek artırılmıştır. Bu bağlamda, İtilaf Devletlerinin uygulamaya geçirdikleri planın en önemli sac ayağını Ermeni unsurlar oluşturmuştur. Çünkü Ermeni unsurlar, Anadolu’daki Kuva-yı Milliye hareketine karşı Doğu Anadolu bölgesinde kullanılmakla kalmamış, Rus Bolşeviklerin önünde adeta set örülmüştür. Nitekim Ermenistan Cumhuriyeti askeri birlikleri, Rus Bolşeviklere karşı savaşı General Denkin’in asli kuvvetleri arasında kabul görmekteydi. Mustafa Kemal’in başkanlığındaki Heyet-i Temsiliye ise, işgalci İtilaf Devletlerinin Anadolu’nun tamamını işgal edemeyeceğini değerlendirmiş, Ermeni ve Rum unsurları kullanacaklarını öngörmüştür. Bu bağlamda Heyet-i Temsiliye Doğu Anadolu bölgesinde Ermeni unsurları kısa bir süre zarfında yenilgiye uğrattıktan sonra, Anadolu’nun batısındaki Yunan birliklerini yenmeyi planlamıştır.¹⁰⁶ Bu kapsamda Kuva-yı Milliye için de ivedilikle Ermenileri barış masasına çekmek şart olmuştur. Bu arada 1920 yılının başlarından itibaren 15. Kolordu birlikleri Ermeni unsurlara yönelik taarruzu için askeri hazırlıklarını hızlandırmıştır.¹⁰⁷

1920 yılının Nisan’ında Rus Kızılordu Azerbaycan Cumhuriyeti hududuna kadar ilerlemiştir. Bu arada General Denkin’in kuvvetleri birlikteliği sağlayamayarak çözülmüş, Rus Kızılordu’nun, bu süratli ilerleyişi karşısında, İngilizler telaşa kapılmış ve Kafkasya bulunan askeri birliklerini Batum’a çekmeye karar vermiştir. 15. Kolordu Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa planlanan taarruzun

¹⁰⁵ Özçelik, s.226-227.

¹⁰⁶ Karabekir, İstiklal Harbimiz Cilt 1, s.40.

¹⁰⁷ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1999, s. 67.

başlatılabileceği, Ermenilerin Rus Bolşeviklerle birlik olursa Kars ve Ardahan bir daha kurtarılamayabileceği düşüncesini savunmuştur. Çünkü “Kızılordu” ile içinde bulunulan durumda karşı karşıya gelmenin pek de olumlu sonuçlar doğurmayacağını değerlendirmiştir.¹⁰⁸ Fakat Hükümet merkezi Ankara, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa’nın tasarladığı taarruz düşüncesine katılmayarak karşı çıkmıştır.¹⁰⁹ Zira “Millî Mücadeleye” destek veren Rus Bolşeviklerle mutabık kalınmadan Ermenistan’a karşı taarruz yapılmaması devlet erkanında hâkim düşünce olmuştur. Tam da bu dönemde Rus Bolşevikleri Ermenistan ve Gürcistan hududuna dayanmış ve müzakere yolları arayışına girilmiştir. Bu süreçte; Ermeniler Ardahan, Kars ve Van illerinin kendilerine verilmesi karşılığında Rus Bolşeviklerle anlaşacağını beyan ederken, Gürcüler de Batum’un Gürcü toprağı olduğunun açıklanmasını istemişlerdir.¹¹⁰

Hükümet merkezi olan Ankara’yı rahatsız eden son gelişmeler sonucunda 6 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa 15. Kolordunun taarruz planını uygun gördüğünü Kazım Karabekir Paşa’ya bildirmiş¹¹¹ ve harekâta için hazırlanmasını istemiştir. Bu gelişmeler sonucunda 15 Haziran 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı resmen kurulmuş ve seferberlik ilân edilmiştir.¹¹²

II.6.2. Kâzım KARABEKİR’in Doğu Cephesi Faaliyetleri

3. Ordu Komutanlığı’nın tarihçesi ele alındığında Kâzım Karabekir Paşa’nın özellikle Doğu Cephesindeki¹¹³ faaliyetleri ayrıca önem arz etmektedir. “Bu bakımdan Kâzım Karabekir Paşa’yla Doğu Cephesi’ni ayrı düşünmek mümkün değildir.”¹¹⁴ (Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Karargâh Subaylarıyla fotoğrafı, Fotoğraf-7’de sunulmuştur)

¹⁰⁸ Karabekir, İstiklal Harbimiz Cilt 1, s.1518-1520.

¹⁰⁹ Karabekir, İstiklal Harbimiz Cilt 1, s.1546-1565.

¹¹⁰ Özçelik, s.228.

¹¹¹ Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 92.

¹¹² Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbi*, s. 99.

¹¹³ Doğu cephesi, Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya’da açılan 1919-1921 yılları arasında faaliyet göstermiş bir savaş cephesidir.

¹¹⁴ ATASE, “Ölümünün 62’nci Yıl Dönümünde Kâzım KARABEKİR Paneli”, 25 Ocak 2010, s.39.

Fotoğraf-7 (Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa Karargâh Subaylarıyla)

Kâzım Karabekir Paşa'nın da bir fiil içinde bulunduğu "Türk İstiklal Harbi"ni kazandıran değerli komuta heyetinin hayatını incelediğiniz zaman aslında değerli bir neslin gerçek dramı görülmektedir.

Kâzım Karabekir Paşa; Balkan Harbi'nde savaşmış, savunma harekâtı icra etmiş, Edirne müdafaasında ise esaret acısını tatmıştır. Osmanlı kuvvetlerinin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekâtı, Rusların 1 Kasım 1914'te hududu geçerek Erzurum ili istikametinde ilerlemesiyle başlamıştır. ¹¹⁵ Kâzım Karabekir Paşa'nın, Birinci Dünya Savaşı Doğu Cephesi'ndeki faaliyetleri incelendiğinde muzaffer bir komutan ve asker olarak büyük bir zafer yaşamış ve yaşatmıştır. Müteakiben Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Kâzım Karabekir Paşa'nın da İstanbul'a dönen dönemin önde gelen şahsiyetleri arasında yerini almıştır. Ancak İstanbul'a döndükten sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsında olan "vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı için çareler arama gayreti içinde olma" vafını, Kâzım Karabekir Paşa'da da benzer şekilde görülmektedir. İkisi arasında ortak düşünceler, ortak paydalar ve ortak eksenler pek çoktur. Vatanı düşmandan kurtarmak, milletin istiklalini yeniden kazanmak, haysiyete halel getirmeden milletçe yaşanabilecek eşit bir zemin yaratmak Kâzım Karabekir Paşa'nın esas amacı olmuştur. Sıralanan bu

¹¹⁵ ATASE, "Özet", Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:66, Sayı:140, Temmuz 2017, özet.

nedenler, aynen Mustafa Kemal Paşa'nın ki gibi Kâzım Karabekir Paşa'nın da İstanbul'a döndükten sonra vatanın istilacılardan kurtulması için zaruretle yapılması gereken faaliyetler arasında olmuştur. Nispeten kendine daha yakın olan mesai arkadaşlarıyla olan kişisel temaslarında daha bağımsız olarak hareket edebileceğini ve henüz nispi olarak terhis olmamış ve halen silahları elinde bulunan unsurların bulunduğu bölgelere atanmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim İstanbul'da son çarelerin de tükendiği ya da tükenebileceğinin açıkça anlaşıldığı yerde, yapılacak iş başa düştüğünde hakkıyla muktedir olabilmek için krizin bölgesinin içine gitmek ana düşüncesi olmuştur. Ve tabii gidilmesi gereken kriz bölgesi asla tesadüf değildir, kati suretle doğru ve isabetlidir.

Yaşanan felaket ortamında ve umutların tükenmek üzere olduğu bir zamanda vatana hizmet etmek için Kâzım Karabekir Paşa'nın gidebileceği daha doğru bir yer olamazdı. Kâzım Karabekir Paşa'nın haricinde Doğu Cephesinin başına da 15. Kolordunun başına da şahsından daha uygun ve tükenmekte olan umutları yukarı doğru çekecek bir şahsiyet olamazdı. Esasen millet içinde heyecanla beklenen umut ışığının esas kaynağı olmuştur.

“Gazi Mustafa Kemal Atatürk'de İstanbul'da bütün bu faaliyetlerin koordinasyonu ile meşgulken yine silah arkadaşlarından Enver Paşa'nın Erkânıharbiyesinde, Şube Müdürlüklerinde bulunurken istihbaratın başında Karabekir Paşa vardı; ama İsmet Paşa da bir diğer şubenin başındaydı. Kâzım Karabekir Paşa, niyetinde muvaffak olarak 15'inci Kolordu Komutanlığı görevine atandıktan sonra bunun arkası benzer arkadaş grubundan diğer atamalarla gelecektir. Mustafa Kemal Paşa'nın görev, yetki ve sorumluluklarını Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak tayin etmişlerdir.

Ondan sonraki yazışmalarda, ordular dağıtıldığı için Üçüncü Ordu Kıtaatı Müfettişi diye geçmektedir. Görev, yetki ve sorumluluk alanına bakıldığında, Pontus ve Ermenistan gaileleriyle mücadele etmek amacının ya da Mondros Mütarekesi gereği, buralara işgal ve müdahil olma ihtimalini bertaraf etme isteğinin de parçası olabilecek metinler görülmektedir. Orada huzuru, asayişini sağlama, her türlü

*eşkıyalığa siyasi amaçlı ya da dışarıdan yönlendirilen ayrılıkçı faaliyetlere engel olma gayesi vardır. Bu koordineli bir faaliyettir. Yani bir gün, askerî görevinden ayrılmak zorunda kaldığında ya da çekildiğinde İstanbul'la ters düştüğü zaman Mustafa Kemal'e Kâzım Karabekir Paşa'nın 'Emrinizdeyim Paşa' demesi, bir lütuf değil, birlikte yola çıkan arkadaşların ahde vefa gösterisidir. Çünkü onlar bir mücadeleye girmişlerdi ve dönüş yoktu. Diğer arkadaş grubu da böyle davranmıştır.'*¹¹⁶

Gerek kongreler döneminde ve gerekse de Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi ve Heyeti Temsiliye döneminde, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Atatürk'le son derece sıkı ve de yakın irtibat hâlinde bulunmuştur. Kâzım Karabekir Paşa'nın da tıpkı Mustafa Kemal Atatürk gibi vatan topraklarından bir bölümünü kurtarmak için fiiliyata geçerken aslında bütün vatandan olmamanın da ayrıntılı muhasebesini yaptığı ve adımlarını çok dikkatli attığı görülmektedir.

Bundan dolayıdır ki her durumda ortak hassasiyetleri paylaşan söz konusu bu seçkin şahsiyetler, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde "Milli Mücadele"yi yürütürken Doğu Cephesi açıkça görüldüğü gibi her kritik adımı bütün bu dengeleri hesaplayarak ve değerlendirerek atmak zorunda kalmışlardır.

Kâzım Karabekir Paşa'nın Doğu Cephesi'ndeki "İstiklal Harbi" mize katkısı ve faaliyetleri sadece Ermeni unsurlara karşı ya da Doğu Cephesi'ndeki diğer ayrılıkçı unsurlara karşı göstermiş olduğu mücadele ile ölçülmemelidir, esasen memleketin geri kalanındaki bedbaht olaylar silsilesinde de neleri başardığı veyahut başarmaya çalıştığı aşikardır.

Kongreler silsilesi süresince Misakımillî'ye, müteakiben son Osmanlı Meclisinin kapatılarak TBMM'ye gelen süreçte, ilklere olarak Gazi Mustafa Kemal'in emir ve komutasında her türlü vazifeyi yerine getirmiştir.

"İsrarla Doğu Cephesi'nde harekâtı başlatmak istemesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın bütün dengeleri hesaplayarak gelecek son emrine kadar, son

¹¹⁶ ATASE, "Ölümünün 62'nci Yıl Dönümünde Kâzım KARABEKİR Paneli", 25 Ocak 2010, s.38.

dakikaya kadar topyekûn harekâta geçmeyecek kadar da iyi bir kumandan, komutanın emrine uyan bir asker olmuştur.''¹¹⁷

İstiklal Harbinde Doğu cephesine emir-komuta eden Mirliya Kazım Karabekir Paşa, komutasındaki 15. Kolordu'ya bağlı birliklerle Doğu Anadolu bölgesinde 28 Eylül 1920'de Ermenilere karşı harekâta fiilen başlamıştır.¹¹⁸ Yerel Milis Kuvvetlerinin de 15. Kolordu'ya desteği ile kısa bir zaman zarfında (yaklaşık bir ay) gerçekleştirilen taarruz ile söz konusu Ermeniler büyük bir yenilgiye uğratılmış ve 30 Ekim 1920 tarihinde Kars iline kadar olan bölge işgalcilerin elinden kurtarılmıştır.¹¹⁹ Müteakiben 23 Kasım 1920'de Ardahan ve Artvin illeri Gürcülerden geri alınarak vatan topraklarına dâhil edilmiştir.¹²⁰

Doğu Anadolu bölgesindeki büyük askeri zaferlerin siyasi alanda 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması ile de tescil ve tasdik edilmesi sonucunda yeni kurulan Türk Devletinin uluslararası ortamda tanınması sağlandığı gibi Türkiye'yi parçalamaya yönelik olan Sevr antlaşmasına da güçlü bir darbe indirilmiştir.¹²¹ 2 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşmasını takiben 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Antlaşması ile de Artvin, Kars ve Ardahan'ın vatan topraklarına katılması Rusya'ya da kabul ettirilmiş ve böylelikle Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları için belirlenen ve hedeflenen milli hudutlara ulaşılmıştır.¹²²

Mirliya Kazım Karabekir Paşa Komutasındaki 3. Ordu'nun Doğu Cephesindeki kazanımları neticesinde, "Türk İstiklal Hareketi" vatan toprağının her karışında varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca İngiliz emperyalizmine karşı büyük

¹¹⁷ ATASE, "Ölümünün 62'nci Yıl Dönümünde Kâzım KARABEKİR Paneli", 25 Ocak 2010, s.39.

¹¹⁸ ATASE, İSH, Kutu:615, Gömlek:61, Belge:61-2 (Şark Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın, Genelkurmay Başkanlığına, Sarıkamış istikametindeki taarruzun 28 Eylül 1920 günü saat 3'te başlayacağını bildirdiği 27 Eylül 1920 tarihli raporu.)

¹¹⁹ Geniş bilgi için bk. Selim Turhan, *Türk İstiklal Harbi (Doğu Cephesi)*, III. Cilt, Ankara (ATASE) 1995.

¹²⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.56.

¹²¹ Enver Konukçu, "Doğu Cephesi ve Doğu Sınırları ile İlgili Anlaşmalar", *Milli Mücadele Tarihi (Makaleler)*, Ankara 2002, s.334-336.

¹²² Konukçu, Doğu Cephesi ve Doğu Sınırları ile İlgili Anlaşmalar, s.336-339.

bir darbe vurulmuş, Doğu Anadolu bölgesinin tıpkı diğer vatan topraklarını da olduğu gibi Türk vatanının ayrılmaz ve temel bir parçası olduğu işgalci ülkelere kabul ettirilmiştir.

Batı Anadolu'da ise emperyalist devletlerinin desteği ve cesaretlendirmesi ile 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir ilini işgal eden Yunan birlikleri, eski Bizans İmparatorluğunu yeniden hayata geçirme ve kurma hayali ile silahsız ve savunmasız sivil halka yönelik zulüm ve işkence yaparak Batı Anadolu içlerine kadar ilerlemesine karşın ilk safhada oluşturulan yerel direniş teşkilatlarının zaman zaman küçük kazanımları ve başarıları olmuşsa da söz konusu güçlerin yeterli donanıma ve silaha sahip olmaması ve düzenli ordu gibi standart eğitimden geçirilmiş olmaması nedeniyle Yunan birlikleri kısa sürede Eskişehir önlerine kadar ciddi bir zorlukla karşılaşmadan ilerleme imkânı bulmuştur. Fakat müteakiben çok kısa zaman içerisinde Batı Cephesinde düzenli ordular (silah, teçhizat ve eğitim yeterliliği) meydana getirilmiştir.

Doğu cephesinden sevk edilen cephane, silah ve personel takviyesi ile teçhiz edilen Batı cephesi birlikleri (1 ve 2. Ordular ve 3. Ordu'dan takviye olarak gönderilen 3. Kafkas Tümeni'nin de iştiraki ile) 22 gün ve 22 gece süren “Sakarya Meydan Muharebesi” ile Yunan Ordusuna çok büyük darbe indirilmiştir. Kazanılan zafer ile Yunan Ordusunun ileri harekâtı tamamen durdurulmuş ve taktik inisiyatif tamamıyla Türk Ordusuna geçmiştir.¹²³

Sakarya zaferi sonrasında, Türk Ordusunun genel karşı taarruz için hazırlandığı esnada da Doğu Cephesinden mühimmat, cephane ve personel yardımı sürmüş, bu amaçla da bazı birlikler (12'nci Tümen) Doğu Cephesinden Batı Cephesi Komutanlığı emir-komutasına verilmiştir.

Doğu Cephesi birliklerinden 12'nci Tümen Batı Cephesi birliklerini takviye maksadıyla 10 Ağustos 1921 tarihinde Kars'tan intikal ettirilmiş ve 28 Eylül 1921 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. 12'nci Tümen Ankara'ya ulaştığında Sakarya Savaşı sona ermiş olduğundan anılan muharebeye iştirak edememiştir. Fakat 12'nci Tümen

¹²³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi, s.56.

1 Ağustos 1922 tarihinde yeniden teşkilatlanan Batı Cephesinde 4'üncü Kolordu emrine verilmiş, “Büyük Taarruza” 4'üncü Kolordu emrinde 3'üncü Kafkas Tümeni ile birlikte katılmış, “Başkomutanlık Meydan Muharebesi”nde birinci hatta görev yapmış ve müteakiben de takip harekâtına iştirak etmiştir. Böylece Batı Cephesini takviye görevi verilen Doğu Cephesinin bu iki tümeni büyük zaferin kazanılmasında pay sahibi olarak Türk tarih sayfasındaki şerefli yerlerini elde etmişlerdir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa emir-komutasındaki Türk Orduları 26 Ağustos 1922 tarihinde sıklet merkezi (kuvvet çoğunluğu) ile Afyon ili güney kesiminden başlattıkları genel karşı taarruz ile 30 Ağustos 1922 tarihinde Dumlupınar bölgesinde zafer kazanmış, müteakiben başlayan takip harekâtı ile 9 Eylül 1922 tarihinde İzmir iline ulaştığında Yunan birlikleri büyük kısmı ile burada imha edilmiştir. Takip harekâtından kurtulan düşman birlikleri de 18 Eylül 1922 tarihine kadar devam eden müteakip harekât neticesinde tamamen etkisiz kılınması ile vatan toprakları düşmandan tamamen temizlenmiştir.¹²⁴

Batı Cephesini takviye için, 27 Mayıs 1921'de Doğu Cephesinden Akşehir'e getirtilen 3'üncü Kafkas Tümeni, müteakiben Dikilitaş bölgesine konuşlanmış ve harekâtın başlangıcında Batı Cephesi ihtiyatını teşkil etmiştir. Müteakip safhada İkinci Grup emrinde “Sakarya Muharebeleri”ne katılmıştır. “Büyük Taarruz” öncesinde ise 3'üncü Kafkas Tümeni 4'üncü Kolordu emrine verilerek “Büyük Taarruza”, 30 Ağustos 1922 tarihinde de “Başkomutanlık Meydan Muharebesine” katılmış, müteakiben 1 Eylül 1922 günü tekrar 2'nci Kolordu'nun¹²⁵ emrine verilmek suretiyle de takip harekâtında görev yapmıştır.

19 Mayıs 1919 tarihinden 24 Temmuz 1923'e kadar devam eden “Milli Mücadele” ve “İstiklal Harbinde” Türk Milleti ve TBMM Hükümetinin zaferi ile sonlandırılarak Türk vatanı sınırlarında Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile yeni bir süreç başlatılmıştır.

¹²⁴ Yalçın, Durmuş ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt I, Ankara 2002, s.302-320.

¹²⁵ Sakarya Muharebesi sonrasında ise gruplar kolordu olarak adlandırılmıştır.

III. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1924-1938) 3. ORDU BÖLGESİNDE MEYDANA GELEN AYAKLANMALAR/İSYANLAR VE 3. ORDU FAALİYETLERİ

Osmanlı döneminde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde zaman zaman bir takım karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Söz konusu karışıklıklar Osmanlı Devleti'nin yıkılışını müteakip kurulan Türkiye Cumhuriyeti zamanında da kısmen de olsa devam etmiştir. Ayaklanma hareketleri dikkatle analiz edildiğinde; iç sebeplerle (dini, etnik, sosyal vb.) birlikte olayların planlı ve bilinçli olacak şekilde dışarıdan da (diğer devlet ya da devletler üstü yapılanmalar) desteklenerek çıkarıldığı izlenimi vermektedir.¹²⁶

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte emperyalist Batılı Devletler tarafından 3'üncü Ordu sorumluluk bölgesinde geçmişten beri süregelen sosyo-ekonomik ve kültürel yapıdan da faydalanarak; “Şark Meselesi”ni taze tutmak maksadıyla söz konusu bölge üzerinde geçmiş yıllarda oynadıkları oyunlara ve hazırladıkları tuzaklara devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti’ni müteakip kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni bahse konu ayaklanmalar/isyanlar gibi meselelerle meşgul etmeye ve yıpratmaya çalışmışlar; bölge halkının kalkınma gayretlerinin aksatılması için bu kozlarını faaliyete geçirerek Türkiye Cumhuriyetini zayıflatmaya çalışmışlardır.¹²⁷

Hâlihazırdaki yakın geçmişimizin yukarıda bahse konuda kısa bir analizini yaptığımızda, özellikle XIX uncu yüzyıl başlarından itibaren Batılı emperyalist devletlerin arasındaki asıl güç dengesi Osmanlı Devleti mirası oranına göre kurulmuştur. Birinci Dünya Harbi sonrasında başta İngiltere ve Rusya olmak üzere galip devletler (İtilaf Devletleri), dünya hâkimiyet haritasına kendi ülke menfaatleri doğrultusunda şekil ve öncelik vermişlerdir. Daha sonraları uluslararası arenada baş

¹²⁶ Hamit Pehlivanlı, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri(23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara 1996, s.554-587.

¹²⁷ Genel bilgi için bk. Bahattin Ögel ve Diğerleri, “Düşmanlarımızın Doğu Anadolu’yu Bölme Faaliyetleri-Kürtçülük”, S. 15, İstanbul, Mayıs 1986, s. 63-68.

gösterecek huzursuzluğun (özellikle İkinci Dünya Harbi) başlıca kaynağı olan zoraki sınır tespitleri ve baskıcı politikalar ile Türkiye Cumhuriyetine Lozan sınırları bile fazla görülecektir.

1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı'ndan 9 Eylül 1922 tarihine kadar, yani Yunan birliklerinin İzmir'de denize döküldüğü güne kadar, Türk halkı 11 yıl boyunca birçok cephede eş zamanlı olarak çarpışmış ve binlerce evladını kaybetmiştir. Sonuçta İstiklal Savaşı'nı kazanmış, fakat hemen her bakımdan zayıflatılmış ve harap duruma getirilmiş bir yurt ile hayat standartları bakımından perişan bir millet, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmuştur.

Ancak Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu müteakip ilk yıllarından itibaren emperyalist devletler, henüz emeklemekte olan yeni devletin bir takım zaafı değerlendirerek, Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslardaki menfaatlerini devam ettirebilmek amacıyla emperyalist politikalarını hayata geçirmekte gecikmemişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde emperyalist devletlerin kendi ulusal çıkarları doğrultularında uluslararası politikayı yönlendirme ve etnik unsurları Osmanlı İmparatorluğundan koparma (bölücü ve yıkıcı faaliyetler) politikaları bu defa Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde, “İstiklal Savaşı” kazanan vatandaşlarını dil, din, mezhep, etnik ve azınlık vb. ayrımcılık kozlarını kullanarak, birbirine düşürme şeklinde icraya konulmuştur.¹²⁸

Genç Türkiye Cumhuriyetin yeni doğup kendi ayaklarının üzerinde durmaya çalıştığı dönem olan 1924-1938 yılları arasında ortaya çıkan ve hemen hemen tamamı 3. Ordu sorumluluk sahasında bulunan bölgelerde çıkan ayaklanmalar/isyenlar sırasıyla şunlardır.

1. Nasturi ayaklanması/isyenı
2. Şeyh Sait ayaklanması/isyenı

¹²⁸ Hüseyin İldeniz, “Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek ve Bağlantıları”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996, s. 647-648.

3. Raçkotan ve Raman ayaklanması/isyani
4. Sason ayaklanması/isyani
5. Birinci Ağrı ayaklanması/isyani
6. Koçuşağı ayaklanması/isyani
7. Mutki ayaklanması/isyani
8. II nci Ağrı ayaklanması/isyani
9. Bicar ayaklanması/isyani
10. Asi Resul ayaklanması/isyani
11. Tendürek Harekâtı
12. Zeylan ayaklanması/isyani
13. III üncü Ağrı ayaklanması/isyani
14. Pülümür harekâtı
15. Dersim ayaklanması/isyani

III.1. Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)

III.1.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Nasturiler, Mesih'in kutsallığı hakkında çıkan tartışmalar sonucunda 431 yılında icra edilen Efes konsül toplantısı neticesinde kınanan ve aforoz (dinden çıkarma) edilen Rahip Nestorius'un yandaşlarından müteşekkil bir Hıristiyan mezhebidir. Nasturiler'den kendilerini Hıristiyanlık âleminden itilmiş sayan ve küskün hissedenlerden bir kısmı, Hakkâri ilinin dağlık bölgeleri ile Urmiye Gölü etrafında yaşamışlardır. Osmanlı Devleti içerisindeki sayılarının, Padişah II nci Abdülhamid tarafından yaptırılan nüfus sayımına göre 4500 hane olduğu bilinmektedir. Batılı kaynaklar ise Osmanlı nüfus sayımından farklı olarak Nasturi nüfusunu 50 ile 56 bin kişi (onlarla beraber hesaplanan çok az sayıdaki Keldani çıkarılacak olursa) olarak göstermektedir. Hakkâri bölgesinde yaşayan Nasturilerin

merkezinin, Hakkâri ilinin merkez köyü ve günümüzde Konak olarak adlandırılan Koçanis köyü olduğu bilinmektedir.¹²⁹

Lozan Konferansındaki tartışmalı konulardan olan Musul sorunu ile ilgili olarak Musul bölgesinin Türkiye Cumhuriyeti'ne katılıp katılmama konusunda herhangi bir anlaşma olmayınca, Antlaşmasının üçüncü maddesi gereği Türk - Irak sınırının tespit ve tayin konusu sonraya bırakılmıştır.

‘‘Antlaşma yapılmış olduğu için Musul sorununun çözümünde Türkiye'nin tutumu İngiltere'nin Türkiye üzerindeki siyasetine bağlı olacaktı. Musul ili İngiltere ile ya kuvvetli bir bağ veya birbirlerine karşı kullanacakları bir silah demektir. Musul meselesi her şeyden önce bir milliyet meselesi idi. İl nüfusunun % 66' dan fazlası Türk ve Kürtlerden oluşmakta idi.¹³⁰ Oysa İngilizlerin Musul sorununda başlıca amacı, Türkiye'yi ileride büyük ölçüde parçalanmaya uğratabilmek için içişlerine karışmayı olanaklı kılacak bir Kürt kitlesini ellerinde bulundurmaktır; bu suretle petrol kaynaklarından güvenle yararlanmaktı ve Kürt aşiretlerini Araplara karşı kullanıp, Kürt azınlığının savunmasını bahane ederek, Irak'tan hiçbir şekilde çıkmamaktı.’’¹³¹

Türkiye'nin Musul sorununda izlediği politika ve süreç ne kadar yapıcı olsa da, İngilizlerin emperyalist çıkarları açısından izledikleri ulusal politikası ile bağdaşamaması aşikârdır. Bu bağlamda yapılan görüşmeler (Haliç Konferansı) herhangi bir mutabakat ile sonuçlanmamış ve sorun ‘‘Cemiyet-i Akvam’’a intikal etmiştir.¹³²

İngilizler, müttefikleri olan Amerikalıların da desteği ile gönderdikleri yardım kurulları ve misyoner unsurlar vasıtasıyla Ermeni ve Nasturi unsurları Rumiye iline

¹²⁹ Mehmet Çevik ‘‘Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur: Nasturiler’’, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996, s.88.

¹³⁰ Reşat Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Ankara 1972, s.19.

¹³¹Reşat Hallı, ‘‘Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)’’, Askeri Tarih Bülteni, S. 7, Ankara Şubat 1979, s. 1

¹³² Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, s. 22.

çağırarak bölgede kuvvetli bir kukla unsur oluşturma gayretine düşmüştür. Büyük devletlerin hamiliği altında Rumiye'de toplanan Ermeni ve Nasturi unsurların yine bahse konu Batılı devletlerin yardımları sayesinde tehlikeli ve kuvvetli bir kukla unsur olacakları hakkında herhangi bir şüpheleri olmamıştır. Söz konusu durumun yakın gelecekte Türkiye'ye olduğu kadar komşumuz İran için de bir o kadar zararlı ve tehlikeli boyutta olduğu bilinmesine rağmen, İran tarafından, bahse konu Ermeni ve Nasturilerin Rumiye iline yerleşmelerinde herhangi bir sakınca görülmemiştir.¹³³

Tüm bu gelişmelerin yanında Rusların da İngilizlerin nüfuz alanına almak istedikleri bölgelerde gözü bulunmakta, bundan ötürü Ruslar, Amerikalıların misyoner unsurlarına karşılık Bolşevik örgütlenmeler kurmuş, diğer yandan da Ermeni unsurları kendi saflarında kullanmaya çalışmışlardır.

Rusya'nın bölgedeki temel hedefi, İran'da İngilizlerden daha üstün durumda olmak ve Çarlık zamanındaki gibi Rumiye civarını elde bulundurmaktır. Böylesine geniş bir arazi kesiminin Rus etkisi altına girmesi, Türkiye Cumhuriyeti için yeni ve bilinmezliklerle dolu bir Rus tehlikesini doğurmuştur.

İngilizlerin amacı ise Revandiz'de büyük bir nüfusa sahip olan Sıddı aracılığı ile¹³⁴ Kürt – Ermeni ortak ittifakı kurarak kendi mandaları altında Irak devleti benzeri ismen bağımsız fakat Kürt ve Ermeni hükümetleri kontrolü altında bir İngiliz kukla devleti kurmak olmuştur.

İngilizler bu süreçte Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelmiş olan faaliyetlerine hız vermiştir. Bir yandan Nasturi unsurları Hakkâri ili güney bölgesine kaydırmış, diğer yandan da Doğu Anadolu bölgesindeki bazı bölgelere (Bitlis, Garzan ve Erzurum) kadar maddi destek ve kara propaganda ulaştırarak Kürt bağımsızlığı akımını yaymıştır. Hatta bizzat bölgede görevli Türk zabıtlarına el atarak bahse konu bölgelerden olan bazı zabıtları elde etmeye çalışmış ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'ni Musul sorununda çaresiz ve aciz bırakmak ve hatta daha da ileri

¹³³ Hallı, *Nasturi Ayaklanması*(12-28 Eylül 1924),s. 2.

¹³⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar ve Ayaklanmaların Bastırılması*, Erzincan, 1991, s.30.

giderek Türkiye Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerini ele geçirmek istemiştir.

III.1.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

İngilizlerin Nasturi unsurları kullanarak Kürtler arasında kara propaganda yolu ile sürdürdükleri bölücü ve yıkıcı faaliyetleri etkisiz hale getirmek ve karşı propaganda/emniyet faaliyetleri örgütlemek için yapılacak ilk iş Türk hudutları içinde İngilizler tarafından desteklenerek silahlandırılan Nasturilerin ellerindeki teçhizat ve silahları toplamak olmuştur. Böylesine bir faaliyet icra edildiğinde, İngilizlerin destek vermese bile Türk hudutları içindeki Nasturilerin sınır dışına çıkabilecekleri ve sınır dışındaki ırkdaşlarının yardım ve desteği ile halen buldukları bölgede karşı koyabilecekleri değerlendirilmiştir.

“Bölgenin bu kısmında (Cizre'nin Silopi bucağının doğu sınırını teşkil eden Hezil çayının doğusundaki bölge ile Çölemerik güneyi) hükümetin ne idari ne de askeri kuvveti vardı. Bu nedenle Beytüşşebap ile Çölemerik'e bir miktar asker gönderilmesi, yeni bir sınır taburu teşkili gibi ilk önlemlerle karşı faaliyete girişmenin zamanı gelmişti. Çünkü İngilizlerin kışkırtması ile Hakkâri bölgesinde toplanmakta olan silahlı Nasturiler bölgede güven ve düzeni bozucu hareketlerini her gün biraz daha arttırıyorlardı. Nihayet 7 Ağustos 1924 tarihinde 200 kadar silahlı Nasturi eşkiyası, Hangediği civarında pusu kurarak Hakkâri Valisini yaraladılar ve beraberindeki jandarma komutanı ile birkaç eri şehit ettiler. Böylece ayaklanma fiilen başlamış oldu.”¹³⁵

Ayaklanma bölgesini Habur-Beytüşşebap-Hakkâri-Şemdinli-Revandiz-Akra ile çevrili alan oluşturmuştur. Ayaklanmaya katılan isyancıların kuvvet durumu:

1. 800 mevcutlu bir tabur ve bir batarya Zaho'da,
2. Bölük mevcutlu bir müfreze Feşahbur'da,
3. 400 mevcutlu bir Nasturi Taburu Umudiye'de,
4. 400 mevcutlu bir Nasturi Taburu Akra'da,
5. Bir Piyade taburu, iki batarya ve 20 uçak Musul'da,

¹³⁵ Hallı, Nasturi Ayaklanması(12-28 Eylül 1924),s.4

6. Miktarı bilinmeyen bir kuvvet Revandiz-Süleymaniye'de,
7. Dönemin Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Çakmak'a göre hudutlarımız içinde bulunan Nasturi kuvvetlerinde 1000-3000 adet tüfek, hudutlarımız dışında (Erbil ve Musul bölgelerinde) bulunan Nasturi piyade kıt'aları (daha önceleri süvari) ise toplam 300-600 mevcutlu 7-8 adet taburdan teşkil edilmiştir. Yurt içi ve dışı toplam olarak 3400 ile 7500 adet tüfek mevcudu olduğu kabul edilmiştir.

8 Eylül 1924 tarihindeki harekâta iştirak eden kuvvetlerimizin konuş durumu:

1. 12. Piyade Tümeni: Sarıkamış'ta (Bitlis'e harekete hazır),
2. 9. Kolordu Süvari Bölüğü: Karaköse'de,
3. 28. Piyade Alayı: Erciş'te,
4. Van Sınır Taburu: Saray-Pir-Başkale'de,
5. 36. Piyade Alayı -bir dağ Bataryası: Bitlis'te,
6. Çölemerik Grubu Komutanlığı (2. Tugay Komutanlığı): Çölemerik'te,
7. Beytüşşebap Grubu Komutanlığı (2. Tümen Komutanlığı):
Beytüşşebap'ta,
8. 5. Piyade Alayı Süvari Bölüğü: (Meydanıçavuş'a yürüyüşte),
9. Habur Grubu Komutanlığı (1. Süvari Tümen Komutanlığı): Habur'da,
10. Cizre Grubu Komutanlığı(14. Süvari Tugay Komutanlığı): Cizre'de,
11. 62. Piyade Alayı: Mardin'de (Midyat'a hareket'e hazır),
12. 63. Piyade Alayı: (Diyarbakır'dan Siirt'e hareket etmiştir),
13. 14. Süvari Tümeni: Urfa'da,
14. 54. Süvari Alayı: Gaziantep'te(Urfa'ya harekete hazır),
15. 7. Kolordu Karargâhı: Cizre'de,
16. Telsiz merkezleri: Van-Cizre-Nusaybin,
17. Uçak Bölüğü: Cerablus'da - Mardin'de,

Genelkurmay Başkanlığı tarafından Nasturi ayaklanmasına verilen önem nedeniyle, askeri harekâtın sevk ve idaresinin 3. Ordu Müfettişliğince yapılması ve Ordu Müfettişi olan Cevdet Paşa'nın Karargâhı ile birlikte Erzincan ilinden Diyarbakır iline gitmesini emretmiştir.

İngilizler Nasturi ayaklanmasına azami destek olmak maksadıyla, özellikle hava taarruzlarıyla Türk Kıta'larının idari/taktik intikallerini ve lojistik nakliyatını büyük ölçüde sekteye uğratmıştır.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada, İngilizlerin Türk-Irak hudut çizgisini geçerek yaptığı hava taarruzları sebebiyle tüm sorumluluğun İngiliz hükümetinde olacağı, İngiliz hava taarruzlarının sınırlarımız dâhilinde her hangi bir bölgemizde devam ettiği surette gecikmeksizin Zaho ve Umadiye'nin birliklerimiz tarafından işgal edileceği hususunun sert bir ifade tarzı ile protesto edilmesi öngörülmüştür.

Genelkurmay Başkanlığı tarafından; İngilizlerin diğer bölgelerde (Mısır, Sudan, Irak ve Hicaz) elverişsiz taktik durumda bulunmaları nedeniyle Musul meselesinin halledilmesi hususunda Türkiye Cumhuriyeti ile herhangi bir harbi cesaret edemeyeceği düşünülmüştür.

Yaşanan tüm bu gelişmelerin ve değerlendirmelerin yanında, ilan edilebilecek genel bir seferberliğe uygun olan gerekli hazırlıklar için ihtiyaç duyulan silah, mühimmat ve teçhizatın tedarik ve ikmal faaliyetlerine başlanmasıyla birlikte¹³⁶ siyasi olarak üstün durumda olmamıza rağmen İngilizlerin alışagelmiş şekilde kolayca askeri taktik bir başarı elde etmelerine ve böyle bir başarıyı daha da büyüterek propagandalarına olanak bırakmamanın gerekli olduğu aşikârdır.¹³⁷

İcra edilen harekâtın sonucunda Nasturiler çok miktarda kayıp vererek Umadiye istikametinde kaçmış ve yaklaşık 5000 Nasturi Umadiye bölgesi dolaylarında dağlara sığınmışlardır. Sonuçta bastırma harekâtı 28 Eylül tarihinde son bulmuştur.

¹³⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.32-36.

¹³⁷ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), s. 70.

Nasturi ayaklanmasının bastırılmasını müteakip İngiliz birliklerinin muhtemel karşı taarruzuna engel olmak üzere ayaklanma harekâtına katılan birlikler bahse konu bölgede yeniden tertiplenmiştir. Bölgedeki siyasi durumun belirsizliğini koruması nedeniyle Genelkurmay Başkanlığı Musul meselesi tamamıyla çözülene kadar 3. Ordu Müfettişliğinin Diyarbakır ilinde kalmasını uygun görmüştür.¹³⁸

Sonuçta Cemiyet-i Akvam'ın Belçika/Brüksel'de yaptığı toplantı esnasında kararlaştırılan ve onaylanan geçici hudut hattı, ilgili taraflara tebliğ edilmiş olup hudut hattının sivil idareye bırakılarak bölgedeki askeri birliklerin tamamıyla hattın gerisinde konuşlanmaları taraflarca kabul edilmiştir.¹³⁹

Başlangıçta İngilizlerin kışkırtmasıyla başlayan ve kendi sevk ve idarelerinde öz kuvvetlerini (İngiliz) kullanarak destekledikleri Nasturilere karşı icra edilen bastırma harekâtı sonucunda ağır bir yenilgiye uğramış ve İngilizler planladıkları kesin sonuca ulaşamamış olup destekledikleri isyancıların büyük kısmı yurt dışına kaçmışlardır.

Aslında İngilizlerin Musul sorunu dolayısıyla açtıkları bu husus siyasi ve askeri açıdan çok çetin mücadeleler sonucunda tarafların karşılıklı olarak kısmen lehlerinde onayladıkları bir hattın iki yanına çekilmesiyle çözülmüş olarak kabul edilmiştir,

Gerçekte Türk birlikleri; ne isyancılar üzerinde ne de devam eden Musul sorununun nihai çözümüne katkı sağlayabilecek gerçek bir başarı kazanamamıştır.¹⁴⁰

¹³⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.37.

¹³⁹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, Lausanne'dan Sonra Türk Dış Politikası: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I, İstanbul, Tarihsiz, s. 72.

¹⁴⁰ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.76.

III.2. Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat-31 Mayıs 1925)

III.2.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Cumhuriyetin ilan edilmesi ve halifeliğin kaldırılmasından bir sene sonra başlayan ve sahadaki etkileri 6-7 ay devam eden "Şeyh Sait Ayaklanması" özellikle bir Kürtçülük hareketi gibi gösterilmek istenmişse de aslında bu ayaklanma Mustafa Kemal önderliğinde kurulan Cumhuriyet rejiminden duyulan hoşnutsuzluktan doğmuştur.

Dış mihrakların isyana verdikleri destek konusunda ise yazarlar arasında bir fikir birliği tesis edilememiştir. Bu bağlamda;

Reşit Hallı tarafından, isyanın sebepleri konusunda Kürt bağımsızlık hareketi olarak da nitelendirilmekte ve hareketin arkasında İngiliz İstihbarat Servisinin bu maksatla faaliyetlerinin olduğu da ifade edilmektedir.¹⁴¹

Mete Tunçay tarafından, Şeyh Sait isyanının arkasında İngilizlerin olması için hiçbir sebep olmadığı ve isyanın niteliğinin dinsel bir giysi altında ulusal bir başkaldırı niteliğinde olduğu ifade edilmektedir.¹⁴²

İçişleri Eski Bakanı Emekli Korgeneral Selahattin Çetiner, isyan için “...*Bu isyanı planlayan, hazırlayan ve gerçekleştiren kadro için; başkaldırının asıl sebebi Kürtçülük ideolojisi ve bağımsız bir Kürdistan kurulmasıydı. Fakat onlar amaçlarına dini, irticai bir şekil ve mahiyet verdiler, asıl maksatlarını gizlediler, aşiret mensuplarına açıklamadılarŞeyh Sait isyanında yabancıların parmağı olduğu biliniyordu.Ama bu İngiliz ve Fransız dışişleri bakanlıklarının sonradan açıklanan gizli belgeleriyle kanıtlanmış oldu. Ayrıca SSCB'nin gizli belgelerinde de; isyanın bir İngiliz manevrası olduğu, isyan sayesinde Musul üzerindeki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmeyi hesapladıkları ifade edilmektedir....*”demektedir.¹⁴³

¹⁴¹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), s.78-81.

¹⁴² Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931), İstanbul 1999, s.135-137.

¹⁴³ Selahattin Çetiner, Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği, Ankara Temmuz 2003, s.194.

Ergün Aybars ise Musul bağlantısından dolayı İngiliz etkisini her aşamada vurgulamakta, “...Görülüyor ki, İngiltere olayları yakından izliyor, Nasturi ayaklanmasında elde edemediği amacı daha yaygın bir olayla elde etmeyi düşünüyordu” demektedir.¹⁴⁴

Sosyal ve ekonomik gelir düzeyi standardın çok altında olan bu bölgede yaşayan halka “Milliyetçiliği” telkin etmeye herhangi bir imkân olmamış, dinlerine, geleneklerine, törelerine, örf ve adetlerine son derece bağlı olan söz konusu bölge halkının, üzerinde yıllar boyunca tesis ettikleri üst kimlik sıfatı (şeyhlik ve ağalık) ile halk üzerinde hükümranlılığını elinde tutan şahıslar, Cumhuriyet rejime karşı olan memnuniyetsizliklerini göstermeye ve dile getirmeye başlamıştır.

Yeni kurulan Cumhuriyet rejimini zayıf düşürmek ve yıllarca önceki geçmişe dayanan hayallerine ve emellerine kavuşabilmek maksadıyla ayaklanma çıkarmak isteyen şahıslar Şeyh Sait gibi bölgenin nüfuzlu sayılan şeyh ve asilerini illegal örgütlerine dâhil etmişlerdir. Tüm bunları yaparken de Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin aciz olduğunu, olabilecek bir ayaklanmanın bir hafta gibi çok kısa bir sürede tüm yurdu sarabileceğini değerlendirmişlerdir.

Şeyh Sait esasen Elazığ ilinin Palu ilçesi kütüğüne kayıtlıdır.. Kardeşleri, [Bahattin (Hınıs ilçesi Müftüsü), Halim, Mahdi, Mehmet, Tahir]; amcazadesi Palu ilçesi Müftüsü; oğulları ise Ali Rıza, Gıyasettin ve Sadrettin adlarında kişilerdi. Şeyh Sait Nakşibendi tarikatının önde gelenlerinden sayılırdı ve genel olarak hayvancılıkla geçinirdi. Bölge halkının dini duygularını istismar etme sayesinde edindiği hayvanlara yetecek otlakları Palu ilçesinde bulamadığı için Hınıs ilçesine taşındı. Mesleği olan hayvan ticareti için çok sık Halep şehrine gidip geldiği için o bölgedeki tüm havalıyı tanımış ve kendini de onlara tanıttırmıştı.

Bölgenin en zenginlerinden biri olan Şeyh Sait gidip geldiği her yerde büyük bir nüfuza sahip olmuştur. Bu sebeptendir ki ayaklanmanın tertipçileri Şeyh

¹⁴⁴ Ergün Aybars, İstiklal Mahkemeleri 1923-1927, Ankara 1982, s. 89.

Sait'i bu işin başına bilinçli ve planlı bir şekilde getirmiştir.¹⁴⁵ Koçgiri ayaklanmasının failleri olan Kürt Teali Cemiyeti üyelerinin intikam ve kötü duyguları onları yeniden bir ayaklanmaya kışkırtmış ve de teşvik etmiştir.

Daha önce ayan üyesi olan Seyyid Abdülkadir Bitlis ili eski milletvekili olan Yusuf Ziya ile Hasenanlı Halit ve Hacı Musa ile arkadaşları Anadolu'da (sözde) bağımsız bir Kürdistan hayalini fiiliyata geçirmek için Kürt Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerine son verilmesinin ardından, 1923 yılında Erzurum ilinde beşer kişilik hücreler şeklinde Azadi (bağımsızlık) adlı gizli bir örgüt kurmuşlardır. Ayaklanmanın perde arkasındaki şahıslar, Yusuf Ziya'nın girişimleri ve desteğiyle Şeyh Sait'i söz konusu Azadi Teşkilatı'nın başkanlığına getirmiştir.

Bu örgütün üyeleri arasında eski Albay Cibranlı Halit (Hamidiye süvari Alayı), Nuri Dersimi (Baytar firari Yüzbaşı), Yusuf Ziya (Bitlisli), Halit (Hasenanlı), Cemil Çeto, Molla Abdülmecit (Saidi Nursi'nin kardeşi) ve Seyyid Abdülkadir gibi pek çok aşiretten şahıslar yer almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra halifeliğin kaldırılması ile halifenin ve ailesinin Türkiye sınırları dışına gönderilmesi, Azadi Teşkilatı üyesi olan Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarına büyük fırsat vermiştir.

"Türkiye Saltanatsız, Hilafetsiz olamaz, bunlar bizi dinsizliğe götürüyorlar, ecdadımıza, dinimize sövüyorlar.O halde bu idareyi yıkmak dini bir görevdir."

propagandasını yapmaya başlamışlardır.¹⁴⁶

III.2.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

1924 yılındaki Nasturi ayaklanmasının bastırılmasına iştirak eden subayların bazıları kandırdıkları erlerle birlikte firari olarak hududun güneyini geçip İngilizlerle birlik olmuşlardır. Bu şahıslar vatan haini sıfatıyla Bitlis ilinde kurulan Harp divanına sevk edilmiş ve haklarında tahkikat başlatılmıştır.

¹⁴⁵ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s. 84

¹⁴⁶ Çetiner, s.193-196.

Muş, Bitlis ve Erzurum ili civarında halkı kışkırttıkları tespit edilen ‘‘Kürt Bağımsızlık Komitesine’’ dâhil olanlar (Halit, Musa, Yusuf Ziya, Kerim ve yandaşları) hakkında tahkikat yapılmasına hükmedilmiştir. Hasenanlı Halit ile Kerim ve bazıları Bitlis ilindeki harp divanının çağrısına rağmen firar etmişlerdir.¹⁴⁷

Yusuf Ziya'nın 1924 yılında Erzurum ilinden Hizan'daki kardeşi Teğmen Rıza'ya yolladığı şifreli telgrafın, kendisi ve diğer subaylarca yanlış anlaşılıp isyan başlangıç işareti sanılması üzerine, söz konusu subaylar birliklerinden firar ederek dağa kaçmışlardır.

Yusuf Ziya, kardeşine çekmiş olduğu mesaj sebebiyle, yargılanmak maksadıyla Bitlis'e gönderilmiştir. Ayrıca Bitlis ve dolaylarında halkı isyana teşvik ettikleri tespit edilen Cibranlı Musa, Halit, Mutkanlı Hacı Musa ve yandaşları da soruşturmaları yapılmak üzere Bitlis'e gönderilmiştir. Müteakiben Şeyh Sait, oğlu Ali Rıza ile birlikte İstanbul'dan aldıkları talimat çerçevesinde Çapakçur, Genç ve Ergani dolaylarında hükümet aleyhine halka vaazlarda bulunmuş ve 13 Şubat 1925'te Piran'a (Dicle) gelmiştir.¹⁴⁸

Dicle'de firari oldukları için jandarmalar tarafından yakalanmak istenen adamlarını teslim etmediği gibi jandarmalara karşı silah kullanılması emrini vermiştir. Çatışma sonucu jandarmalar tutsak edilmiş ve bu surette 13 Şubat 1925'te isyan başlamıştır.¹⁴⁹

İsyanın kısa bir sürede pek çok taraftar bulması ve hızla yaygınlaşması planın önceden hazırlandığının emaresi niteliğinde değerlendirilmiştir. İsyana katılan asi şahısların toplam mevcudunun 8000 civarında olduğu, ancak bunların yaklaşık 1.000-2.000 civarı silahlı gücü oluşturmuştur.

Ayaklanmayı bastırmaya katılan askeri kuvvetler:

1. Harekâtın başlangıcında 3. Ordu Müfettişliği, 7. Kolordu Karargâhı ile birlikte Diyarbakır ilinde konuşlanmıştır.

¹⁴⁷ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.88.

¹⁴⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.41.

¹⁴⁹ Durmuş Yalçın ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt II, Ankara 2002, s.53.

2. Harekâtın başlayacağı tarihlerde bölgede 2. Piyade Tümeni, 17. Piyade Tümeni, 1. Süvari Tümeni ve 14. Süvari Tümeni konuşlanmıştır. Bahse konu Tümenlerin Alayları bütün bölgeye yayılmıştır.

3. Kısmi olarak ilan edilen seferberliğin sonrasında ayaklanmayı bastırmaya 3. Ordu Müfettişliğinin o tarihte kuruluşundaki 5, 6, 8 ve 9. Kolordu birlikleri de sevk edilmiştir.

Ayaklanma bölgesi; Diyarbakır-Elazığ-Tunceli/Çemişgezek-Bingöl/Kiğı-Erzurum/Hınıs-Muş/Bulanık-Muş-Diyarbakır/Silvan-Diyarbakır illeri ile çevrili alandı. Gidişatın ciddi bir boyuta ulaşması üzerine bastırma harekâtını 3. Ordu Müfettişi olan Kâzım Paşa'nın emir-komuta etmesi uygun görülmüştür.¹⁵⁰

24 Şubat 1925 tarihinde icra edilen TBMM toplantısını merakla takip eden Mustafa Kemal, öncelikle Çankaya'da, Fevzi Çakmak(Genelkurmay Başkanı sıfatıyla), Kazım Orbay ve de İnönü ile birlikte harekât planı tertiplemişlerdir. Bu plana göre harekâtın, Sivas, Erzincan, Erzurum, Diyarbakır ve Mardin illeri üzerinden gönderilecek kuvvetler tarafından yapılması, eşzamanlı olarak da hava kuvvetleri harekâta iştirak etmesi planlanmıştır. Mardin ili üzerinden gönderilen birliklerin ise güney demiryolları ile sevk edilmesi planlanmıştır. 25 Şubat tarihinde Elazığ ilinin düşmesi ve isyanın genişlemesi üzerine¹⁵¹ Genelkurmay Başkanlığı 6, 8, 9. Kolorduların emir-komutasını doğrudan üzerine almış ve isyan bölgesinin kuzey cephesini 8. Kolordunun, batı cephesini ise 6. Kolordunun sorumluluğuna vermiş, ayrıca güney ve doğu cephelerinin emir-komutasını 3. Ordu Müfettişliğine bırakmıştır.

Ayaklanma ile ilgili söz konusu teşkilatlanma yapıldığı esnada hükümet değişikliği ile İsmet Paşa Fethi Okyar'ın yerine Başbakanlığa getirilmiştir. Yeni heyet derhal “Takrir-i Sükun” kanununu yürürlüğe koymuştur. Bundun haricinde isyan bölgelerinde “İstiklal Mahkemeleri” kurulmuştur.¹⁵²

¹⁵⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.49; Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.88-96.

¹⁵¹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s. 104-107.

¹⁵² Yalçın ve Diğerleri, Türkiye Cumhuriyet Tarihi, Cilt II, s.54.

3. Ordu birlikleri hazırlıklarını tamamlamayı müteakip 24 Mart 1925'ten itibaren Muş/Varto, Elazığ ve Diyarbakır illeri istikametlerinden harekete geçmiştir. Uygulanacak harekât planı; isyancıları çepeçevre sarmayı hedeflemiştir. Harekâta katılan tümenler "ayrı yürüyüp beraber vurmak" kuralını uygulamışlardır.

Harekât 15 Nisan 1925'de Şeyh Sait'in teslimi ile temizlik-tenkil harekâtı ile devam etmiş, 31 Mayıs 1925 tarihinde seferberlik kaldırılmış ve bu maksatla silah altına alınanların 1 Haziran 1925 tarihinden itibaren terhisine başlamış ve askeri birlikler de barış garnizonlarına geri dönmeye başlamıştır.

13 Şubat 1925 tarihinde başlayıp 15 Nisan 1925 tarihinde Şeyh Sait'in teslimi ile son bulan ve tam 62 gün süren Şeyh Sait isyanı Cumhuriyetin ilanı sonrasında vukuu olan en büyük ayaklanma olmuştur.¹⁵³

İsyancı Şeyh Sait ile arkadaşlarının yargılanması işlemine 26 Mayıs tarihinde başlanmış, bu kapsamda, Doğu İstiklal Mahkemesi kararında 80 kişinin 49'unu idama hüküm etmiş, daha sonra bunlardan iki tanesini hapse çevirmiş, 47 kişiyi 28/29 Haziran gecesi Diyarbakır ilinde asmak suretiyle idam etmiştir.¹⁵⁴

Şeyh Sait ayaklanması ne yazık ki sadece o günler için bastırılmış, müteakip dönemde ise aynı bölgede çıkan pek çok ayaklanmanın da tohumlarını serpiştirmiştir.

III.3. Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı (9-12 Ağustos 1925)

III.3.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Şeyh Sait isyanının bastırılmasına rağmen etkisi ve kalıntıları tam manasıyla temizlenememiştir. Siirt ilinin batı bölgesi ile Sason ilçesi, Silvan ilçesi ve Dicle nehrinin kuzey bölgesinde çıkan¹⁵⁵ ve bir hafta kadar süren bu isyan, kolluk kuvvetlerinin silah arama-tarama isteğine karşılık Raçkotan ile Raman aşiretlerinin direnmesinden kaynaklanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.60-61.

¹⁵⁴ Yalçın, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Cilt II, s.55

¹⁵⁵ Çetiner, s.203

¹⁵⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında 3'üncü Ordu, s.31.

Şeyh Sait isyanı nedeniyle sıkıyönetimin devam ettiği bölgelerde soygunculuk ve asayişsizlik devam etmiş, özellikle altı ilçe (Silvan, Beşiri, Genç Garzan, Kulp ve Lice) hassas durumda olup, bu bölgelerdeki isyancı grupları halen kafileleri vurmamak, devlet yönetimine karşı yasal yükümlülüklerini yapmamak, telgraf hatlarına hasar vermek, askeri birliklere pusu kurmak gibi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹⁵⁷

III.3.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Ayaklanma bölgesi, Siirt ilinin batısı, Batman/Sason, Diyarbakır/Silvan, Batman/Beşiri, Garzan ve Diyarbakır/Kulp bölgesini kapsamıştır. Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen kuvvetler:

1. 41. Tümen (12 ve 19. Piyade Alayları)
2. 12. Tümen (6. Piyade Alayı, 1 adet dağ bataryası)
3. 2. Tugay (1. Piyade Alayı, 1 adet dağ Bataryası)¹⁵⁸

Devletin silah toplama, hüküm giymiş olanları yakalama ve çökertme kararlılığı karşısında kendilerini tehlikeli bir sonun beklediğini anlayan asiler kendi içlerinde bağdaşmış ve birleşmişlerdir. Diğer bölgelere nazaran Raman aşireti (Beşiri bölgesindeki), Garzan ve Raçkotan aşiretleri bölgelerindeki direnmelerini sürdürmüşlerdir.

Devlet asilerin bu duruma son verebilmek maksadıyla Raçkotan ve Raman aşiretlerinin ikisinin de tedibine karar verilmiştir. Müteakiben; 3. Ordu Müfettişliği 7. Kolordunun sorumluluğunda, 41 ve 12. Tümenler ile 2. Tugay tedip harekâtı için görevlendirilmişlerdir.

Çeşitli istikametlerden Raman aşiretinin buldukları bölgelere ilerleyen 41. Tümen birlikleri 16 adet köyü taramış ve bu esnada silah toplama faaliyetine karşı herhangi bir direnişle karşılaşmamış ve 12 Ağustos tarihine kadar bütün bölge tamamen kontrol altına alınmıştır.

¹⁵⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.63.

¹⁵⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.64.

1925 yılının Eylül ayı başında harekâta girişileceğinden bölgede tam anlamıyla kontrol sağlanamadan 41. Tümenin bir Alayı kuvveti Elazığ ili bölgesine gönderilmiştir. Bu bağlamda isyancıların ellerindeki bütün silahların toplanamamıştı. Bu meyanda, söz konusu bölgede müteakip günlerde yeni direnişlerin patlak vermesi için gerekli zeminin hazırlanmasına bir nevi izin verilmiştir.¹⁵⁹

III.4. Sason Ayaklanması (1925-1937)

III.4.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Sarp bir arazi yapısına sahip olan bölgede Meşrutiyetten beri Devlete karşı bir itaatsizlik oluşmuştur. Bölgede hüküm süren bu başıboşluktan ve arazinin de sarp ve geçit vermez durumundan istifade etmeye kalkışan bazı çıkarıcılar, 1925 yılındaki Şeyh Sait ayaklanmasına katılmış ve bu ayaklanmanın bastırılmasına müteakip kaçanlar bu dağlarda toplanmışlardır.

Sason'daki devlete karşı itaatsizlik Hükümetin dikkatini çekmiş, Şeyh Sait ayaklanmasına katılıp da yakalanamayanların aynı gaye ve amaçla tekrar ayaklanmaya başlayacakları öğrenilmiştir.¹⁶⁰

III.4.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Sason ilçesinde 1925'de başlayan itaatsizlik eylemleri 1930'lu yıllarda da halen sona erdirilememiştir. Temmuz 1933 tarihinde Jandarma birlikleri ile birlikte yasa dışı tütün imhasında görevli Tekel Memuru söz konusu bölgeye sokulmamış, müteakiben Muş'ta konuşlu 7. Seyyar Jandarma Taburu'nun icra ettiği harekâttan da bir netice alınmamıştır. İtaatsizlik hareketi Nisan 1935 ayında ise doruk noktasına ulaşmıştır. Bu arada hayvan sayımı için bölgeye giden memurlar bir daha bölgeye gelmemeleri konusunda tehdit edilmiş, asiler bu davranışlarından ötürü nasihat etme

¹⁵⁹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.153.

¹⁶⁰ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.155.

niyetiyle giden ilçe Kaymakamını öldürmüşler, yanındaki Müftüyü de yaralamışlar, müdahaleye giden kolluk kuvvetlerine karşı silahla karşı koymuşlardır.¹⁶¹

Gelişen durum üzerine 16 Ekim 1935’de kolluk kuvvetleri ile bölgede tedip harekâtı başlatılmıştır.

Tedip harekâtı sırasında asilerin bir kısmı mağaralara gizlenmiş diğer kısmı da harekât bölgesinin dışına kaçtığından tedip harekâtına son verilmiştir.

İsyancılara karşı 2. harekât, 10 Temmuz 1936 tarihinde başlatılmıştır. 2. harekâta Sason ilçesinin yasak bölge ilanını müteakip burada yaşayan halkın diğer bölgelere (Beşiri, Silvan ve Garzan) nakil edilmeleri öngörülmüştür. Fakat bölge halkının bahse konu ilçeler yerine batı bölgelerindeki illere nakli daha uygun bulunmuştur.¹⁶²

Harekât için gerekli hazırlıkları müteakip 6 Ekim 1936 tarihinden itibaren 2700 kişilik yöre halkı batı bölgelerindeki illere sevk edilmiştir. Batı bölgesindeki illere sevkten kaçanlar ise takip harekâtındaki müfrezelerce takibe alınmış ve çarpışmalarda 32 isyancı öldürülmüştür.¹⁶³

Sason ilçesindeki tedip harekâtına 1937’de de devam edilmiştir. Geniş bir bölgeye gruplar halinde dağılmış halde bulunan isyancılara yönelik kesin sonuçlu kuşatıcı tarzda bir harekât icra edilemediğinden bir netice elde edilememiştir. Bu tür ayaklanmaların yalnızca jandarma kolluk kuvvetlerine bırakılması, isyanın bastırılması konusunda tam bir kesinlik olmadığı düşüncesi isyancılar üzerinde yer etmiştir. Buna mukabil, harekâta iştirak eden Seyyar Jandarma Birliklerine takviye olarak 18. Piyade Alay da harekâta tahsis edilmiştir.

Bölgede ikamet eden halkın büyük bir kısmı batı bölgelerindeki illere sevk edilmiş Kasım 1937 ayının başına kadar süren bu zorlu mücadelede kati bir sonuç

¹⁶¹ 3’üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.32.

¹⁶² Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s.156-157

¹⁶³ 3’üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3’üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.71.

elde edilememiş ve kış aylarının yaklaşması sebebiyle harekâta sonlandırılmış ve askeri birlikler barış garnizonlarına dönmüştür.¹⁶⁴

III.5. 1. Ağrı Ayaklanması (16 Mayıs-17 Haziran 1926)

III.5.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Ağrı ayaklanmaları 16 Mayıs 1926 tarihinde başlamış ve aralıklarla toplam 4 yıl sürmüştür.¹⁶⁵ Ağrı ayaklanmaların tertipçisi ve planlayıcısı Rus, İngiliz ve Fransız desteği ile kurulup faaliyet gösteren Hoybun (Kürt ve Ermeni) cemiyeti olmuştur. Önceleri yaşanan bir hayvan çalma vukuatına Jandarmanın müdahalesi ile başlayan gerilimin tabanında sözde Kürt özerkliği görünümü altında Türkiye'nin başına bir takım problemler açmıştır.¹⁶⁶

Şeyh Sait ayaklanması sırasında, silahlı kuvvetlerde subay iken komutanlığını yaptığı birliği ile birlikte asilerin saflarına dâhil olan İhsan Nuri (Eski Yüzbaşı) İran'a kaçmış, bilahare Hoybun Cemiyetinin elemanlarından birisi olan Ermeni asıllı Zilan'la beraber, Hoybun Cemiyetinin de direktifi ile Ağrı Dağı bölgesine giderek, Şeyh Sait ayaklanmasından kaçan şahıslarla irtibat kurarak bölgedeki faaliyetlerine başlamıştır.

Ayaklanma maksadıyla gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, ele başlarından olan Yusuf Taşo ve avanesinden oluşan bir isyancı kitle Doğubayazıt ilçesi Kalecik köyünden hayvan hırsızlığı yaparak Ağrı Dağı bölgesine götürmüşlerdir. Amaçları kendilerini takibe gelecek olan Jandarma birliklerini bu

¹⁶⁴ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s.160-166

¹⁶⁵ Ağrı isyanları hakkında Selahattin Çetiner 16 Mayıs 1926'dan başlayan ve 1930 yılına kadar devam eden süreçte Ağrı isyanını numaralandırarak bu kadar uzun zaman dilimi içine sokmanın, basit ve zabıta olaylarını dahi Ağrı İsyanı olarak değerlendirmenin doğru olmadığını değerlendirmektedir. (Bk.Selahattin Çetiner, *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, Ankara Temmuz 2003, s.206), Biz yine de Ağrı İsyanlarını Birinci, İkinci ve Üçüncü Ağrı isyanları olarak değerlendireceğiz.

¹⁶⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.75.

bölgeye çekerek kolluk kuvvetleri ile yapacakları çatışma ile ayaklanmanın fitilini ateşlemek olmuştur.¹⁶⁷

III.5.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Hoybun Cemiyetinin bizzat planlamış olduğu isyan, Ağrı dağı bölgesi (Sıhlı suyu ve gölü bölgesinin kuzeyi, Çengel geçidi bölgesi doğusu, Ahuri bölgesinin kuzeyi ve İran hududu) olarak belirlenmiştir.

Ayaklanmaya iştirak eden asi kuvvetleri:

1. Poti Ağıl ve Demirkapı bölgesi merkezli 200 kişilik unsur,
2. Serdarbulak bölgesi merkezli 100 kişilik unsur,
3. Bulakbaşı bölgesi merkezli 50 kişilik unsur,
4. Küçük Ağrı bölgesi merkezli 400 kişilik unsur,
5. Dere doğusu merkezli 400 kişilik unsur.

Ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen 3. Ordu Müfettişliği birlikleri:

1. 17. Alayın 1 ve 2. Taburları,
2. 34. Alayın 1 ve 2. Taburları,
3. Kolordu Süvari Alayı,
4. Doğubayazıt ilçesi Jandarma Birlikleri,
5. Doğubayazıt ilçesi Hudut Bölüğü,
6. Iğdır ili Hudut Taburundan bir adet Piyade bölüğü ve silahlar (makineli tüfekler),
7. 6 adet top,
8. 28. Alayın 1 ve 2. Taburları,

16 Mayıs 1926 tarihinde asileri takip için görevlendirilen 28. Jandarma Alayı gerekli emniyet tedbirlerini almadığı için isyancılar tarafından bozguna uğratılmıştır. Bahse konu bozgunun başlıca nedenleri; 28. Jandarma Alayın icra edeceği harekâtın İran tarafından yanlış yorumlanmaması maksadıyla, İran'ın haberdar edilmesi, İran'ın ise bu bilgiyi isyancılara iletmesi ve dolayısıyla

¹⁶⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.76.

isyancıların hazırlıklı beklmeleri,¹⁶⁸ diğeri ise 28. Jandarma Alayın bölgede kullandığı rehberlerin isyancılar lehine casusluk faaliyeti yapmaları olmuştur.

28. Seyyar Jandarma Alayının isyancılar karşısında uğradığı bu vahim netice üzerine 3. Ordu Müfettişliği Ağrı ili bölgesine ilave bir tedip harekâtı planlamıştır.

9. Tümen K.lığı tarafından emir-komuta edilen harekâta; 4 adet Piyade Taburu, Kolordu'nun Süvari Alayı, Doğubayazıt ilçesi Jandarma Birlikleri, 2. Hudut Bölüğü ve 5 adet top katılmıştır.¹⁶⁹

9. Tümen iki ayrı koldan baskın etkisi yaratacak şekilde Gevgeve istikametinde taarruz icra etmiştir. 9. Tümen birliklerinin yaptığı şiddetli taarruz ile Ağrı dağı bölgesindeki hakim arazi kesimlerinde bulunan asiler hezimete uğrayarak Yukarı Demirkapı bölgesinden İran'a kaçmışlardır. Neticede ise tüm aramalara rağmen İhsan Nuri (Eski Yüzbaşı) ve Ermeni asıllı Zilan bulunamamıştır.

İngiltere, Fransa, Rusya ve İran'ın açık şekilde destekledikleri Ağrı isyanı asilerin İran'a kaçması ve müteakiben kısa süre zarfında tekrar birleşerek ciddi bir tehdit oluşturamayacak biçimde dağılmaları ile sona bulmuştur.¹⁷⁰

III.6. Koçuşığı Ayaklanması (7 Ekim-30 Kasım 1926)

III.6.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Şeyh Sait ayaklanmasının sonrasında kolluk kuvvetlerince yakalanamayıp dağlık bölgelere çıkanlara, Tunceli bölgesi havalisinde ikamet eden Koçuşığı

¹⁶⁸ İran'ın asilere yardım etmesinin sebepleri arasında komşu Türkiye Cumhuriyetinin demokrasi ile yönetilen hür bir ülke olması ve bunun İranlı aydınları etkileyebileceği tehlikesi, bazı Türk topluluklarının (Azeri, Türkmen vb.) yönetime bir türlü baş eğmemeleri sayılabilir. Neticede İran, 1925'te Raçkotan ve Raman, 1925 Şeyh Sait, 1926 Koçuşığı, 1926-1930 Ağrı, 1928 Sason, 1930 Zeylan olaylarında bölgede Rusya ve İngiltere'nin yanında Türkiye aleyhtarı bir politika takip etti. Bilhassa Ağrı olaylarında Türk kuvvetlerinin önünden kaçan isyan elebaşlarına sığınma hakkı tanımakta gecikmedi. Bk. Bahattin Ögel ve Diğerleri, "Düşmanlarımızın Doğu Anadolu'yu Bölme Faaliyetleri-Kürtçülük", S. 15, İstanbul Mayıs 1986, s. 66.

¹⁶⁹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.167-172.

¹⁷⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.80.

aşireti mensupları,¹⁷¹ dış güçlerle de irtibat kurup silah ve mühimmat sağladıktan sonra, buldukları bölgeyi kontrolleri altına alarak Devlete olan vergi borçlarını ödememeye başlamışlar ve hatta durumu daha da ileriye götürerek silahlı isyana girişmişlerdir.¹⁷²

Koçuşığı aşireti, devletine bağlı bölge halkının sahip olduğu mallara el koymaya ve masum halka her türlü işkence ve zulmünü yapmaya devam etmiş, bölge kasabalarını bile tehdit etmiş, devletin nasihatlerini ve uyarılarını dinlememiş ve bölgede tam bir baskı ve tahakküm havası oluşturmuştur. Bu bağlamda; devlet 19 Eylül 1926 tarihinde Tunceli bölgesindeki söz konusu aşiret topluluğunun tedibine karar vermiştir.

III.6.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Ayaklanma; Tunceli/Ovacık-Tunceli/Çemişgezek-Elazığ/Palu/Ekrek-Tunceli/Hozat/Amutka-Beylan ve Yılan Dağı civarında meydana gelmiştir. Asilerin 2500 kişi civarında bulunduğu ve en azından 1700 kadarının silah kuşandığı değerlendirilmiştir.¹⁷³

Koçuşığı Harekâtına katılan 3'üncü Ordu Müfettişliği birlikleri:

1. 10. Alay,
2. 19. Alay (1 ve 3. Taburları),
3. 11. Alay,
4. 13. Alay(2 ve 3. Taburları),
5. 12. Alay (1 ve 2. Taburları),
6. 16. Alaydan iki adet bölük,
7. Üç adet dağ bataryası.

¹⁷¹ Çetiner, s.205

¹⁷² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.34.

¹⁷³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.81.

Koçuşığı ayaklanmasının bastırılmasına Elazığ bölgesi Komutanı Albay Mustafa Muğlalı memur edilmiştir.¹⁷⁴

Tunceli/Ovacık - Tunceli/Çemişgezek - Elazığ/Palu/Ekrek -Tunceli/Hozat/Amutka ve Beylan ilçeleri bölgesindeki 1700-2000 civarındaki isyancıya karşı 6 Ekim 1926 tarihinde tenkil harekâtı başlatılmıştır.

Kolluk kuvvetlerinin tenkil harekâtına karşılık olarak isyancıların önemli bir karşı direnişi olmamış, ancak 7 Ekim 1926 tarihi gecesi bir adet taburun bulunduğu mevzi bölgesine 40-50 civarında isyancı baskın yapmışlardır. Yapılan baskın sırasında iki taraf arasında şiddetli bir çatışma başlamış olup ertesi günün sabahında isyancılar püskürtülmüştür.

Koçuşığı harekâtına iştirak eden uçakların da desteği neticesinde kritik bir arazi olan Ali Boğazı bölgesi de kolluk kuvvetlerinin eline geçmiştir.

Tüm bu gelişmelerin ardından Elazığ bölgesi komutanı olan Albay Muğla'lı isyancıların teslim olmaları için isyancıların liderleri ile görüşmüş ve kendilerine 15 Ekim 1926 tarihine kadar süre tanımıştır. Fakat isyancılar 15 Ekim 1926 tarihinde bozuk ve kırık durumda olan 100 adet civarındaki silahı kolluk kuvvetlerine teslim etmişlerdir. İsyancıların söz konusu bozuk ve kırık durumdaki silahı getirmelerinden, devlet otoritesine teslim olmaya yanaşmadıkları, bu davranış ile sadece zaman kazanmaya çalıştıkları anlaşılmıştır.

Verilen sürenin dolması üzerine 16 Ekim 1926 tarihinde harekâta yeniden başlanmıştır. İsyancıların bulunduğu bölgeler ve bu kapsamda saklanabilecekleri mağara inleri 30 Kasım 1926 tarihine kadar tek tek aranmış ve isyancıların çoğu etkisiz hale getirilmiştir.

Koçuşığı ayaklanmasının bastırılması esnasında toplam 36 asker şehit edilmiş (bir Subay ve 35 Er), 67 asker de yaralanmıştı (2 Subay ve 65 Er). Buna karşılık isyancılara çok miktarda zayıat verilmiştir.

¹⁷⁴ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), s.176.

Başlatılan tedip harekâtı 1 Aralık 1926 tarihinde sona erdirilmiş ve birlikler 4 Aralık 1926 tarihinden itibaren barış garnizonlarına dönmeye başlamışlardır.

Bu ayaklanmada Doğu Anadolu bölgesinde zincirleme olarak art arda gerçekleşen aynı karakterdeki hareketlerden birisi olmuştur. Bu son ayaklanmanın da esasını soygunculuk, devlet otoritesini kabul etmeme, aşiretçilik geleneği ve yaşam biçimi oluşturmuştur.¹⁷⁵

III.7. Mutki Ayaklanması (26 Mayıs- 25 Ağustos 1927)

III.7.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Bitlis ili Valiliği Mutki ilçesindeki 35 adet köyün taşınması konusunda 2. Tümen Komutanlığına bir talepte bulunmuş fakat bu talebe 2. Tümen Komutanlığınca herhangi bir ilgi gösterilmeyince, Bitlis ili Valiliği 2. Tümen'den verilecek cevabı beklemeden inisiyatifini kullanarak bölgedeki 35 adet köyün taşınmasını emretmesi üzerine bölgedeki halkın ayaklanması ile Silent ve Mutki ayaklanması başlamıştır.¹⁷⁶

III.7.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Dağ silsileleri bölgesi (Selas-Kalmas-Kanıpırım-Karmelih-Arziyo dağları) ile çevrili olan ayaklanma bölgesinde 8 adet aşiretin yerleşik olduğu ve bunların nüfuslarının da toplam 6242 olduğu, Bitlis ili Mutki ilçesi kuzeybatı kesiminde bulunan Hüvit bölgesindeki 4 adet aşiretin toplam nüfusunun ise 8758 olduğu ve bahse konu Mutki aşiretlerinin de toplam 1880 kadarının silah kuşandığı değerlendirilmiştir.¹⁷⁷

Ayaklanmayı bastırmakla memur edilen hükümet ve 3. Ordu Müfettişliği kuvvetleri:

1. Ayaklanmayı bastırılıp sonlandırma görevi 2. Tümen Komutanlığına verilmişti,

¹⁷⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.82-88.

¹⁷⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.35.

¹⁷⁷ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.192.

2. Bu harekâta Tümen emrinde 2. Seyyar Jandarma Alayı (toplam 8 Subay 170 Er), Siirt'ten 2 adet Piyade Bölüğü,

3. 18. Alay,

4. Harekâta daha sonra 63. Seyyar Jandarma Alayı, 1. Piyade Alayı, Hazo Müfrezesi ve 25. Alaydan bir adet müfreze de katılmıştır.¹⁷⁸

Ayaklanmanın bastırılıp sonlandırılmasına 2. Tümen K.lığı görevlendirilmiştir. Bastırma harekâtı toplam iki safhadan meydana gelmiştir. Birinci safhada ayaklanmaya görevlendirilen kuvvetler 9 Temmuz 1927 tarihinde isyancıların dayandığı hat (Torh-Horsan-Pınavulki ve Kersu güney sırtlarını) geri kazanmışlardır.

Bu hat kazanıldıktan sonra ise isyancı köylerine bildirimler gönderilerek bölge halkı sükunete ve sağduyuya davet edilmiş ve kolluk kuvvetlerine yönelik olarak silah kullanmamaları tebliğ edilmiş, aksi halde hareket edenlerin sonlarının hüsrana olacağı ifade edilmiştir.

İsyancılar bahse konu bildiriye olumlu bir cevap vermediği gibi 10 Temmuz 1927 tarihinde 50 kadar isyancı 18. Alay 3. Tabur'a, 15 Temmuz 1927 tarihinde de 100-150 kadar isyancı Mutki ilçe merkezindeki 2. Tümen Komutanlığı Karargâhı'na saldırı yapmışlardır.

Nihai şekli verilen harekât şekline göre; 17 Temmuz 1927 tarihinden itibaren kolluk kuvvetleri bölgeyi kuşatarak ve oluşturulan kuşatma çemberi zaman geçtikçe daraltılarak, bütün asiler yok edileceği planlanmıştır.

Harekete geçen kolluk kuvvetleri geçtikleri bölgeleri asilerden temizleyerek, planlanan harekâtı adım adım uygulamışlardır. Fakat ayaklanmanın ele başlarından olan Mehmet Ali Yunus ve avanesi ile diğer asi liderlerinin etkisiz hale getirildiğine yönelik bir bilgi alınamamıştır.

Tarama faaliyetine 18 Ağustos 1927 tarihine kadar devam edilmesini müteakip, harekât bölgesi civarındaki isyancılarla mücadele edilmesi, soruşturulması ve etkisiz

¹⁷⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.91.

hale getirilmesi mahalli kolluk kuvvetlerine (Jandarmaya) devredilerek birlikler bölgeden çekilmiştir.¹⁷⁹

Bölgenin sarp yapısı sebebiyle ayaklanmaya iştirak eden asilerin tümüyle etkisiz hale getirilmesi mümkün olamamıştır. Harekâtın başında toplam 1880 kadar isyancının silah kuşandığı değerlendirilmiştir. Ancak; devam eden harekât boyunca etkisiz hale getirilen isyancıların sayısından, harekât bölgesinde daha birçok isyancının bulunduğu tahmin edilmiştir.¹⁸⁰

III.8. İkinci Ağrı Ayaklanması (13-20 Eylül 1927)

III.8.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Haziran 1926 tarihinde 1. Ağrı isyanının kolluk kuvvetleri tarafından bastırılması esnasında pek çok isyancı İran'a kaçmış ve buna mukabil söz konusu isyanın bastırılması maksadıyla başlatılan harekâttan tatminkâr bir sonuç elde edilememiştir. İran ülkesinin de maddi ve manevi desteği ile yurt içindeki ve komşu ülkeye sığınmış olan isyancılar yeni bir ayaklanmanın ön hazırlıklarına başlamış ve gün geçtikçe de faaliyetlerine hız vermişlerdir.

Devlet isyan bölgesindeki otoritesini yeniden tesis etmek maksadıyla yeni bir tedip harekâtı yapmaya karar vermiştir.¹⁸¹

III.8.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

1. Ağrı isyanında olduğu gibi, isyan bölgesini Ağrı dağı bölgesi oluşturmuştur (Sıhlı suyu ve gölü bölgesinin kuzeyi, Çengel geçidi bölgesi doğusu, Ahuri bölgesinin kuzeyi ve İran hududu). Kolluk kuvvetleri ile isyancılar arasındaki mücadelenin sıklet merkezini ise Ağrı Dağının güney bölgesinde bulunan Karnıyarık Tepe teşkil etmiştir.

¹⁷⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.36.

¹⁸⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.95.

¹⁸¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.36.

İsyancıların kuvvetinin yaklaşık olarak 800 civarında olduğu değerlendirilmiştir. Harekâtın emir-komuta sorumluluğu 9. Kolordu 12. Tümen Komutanlığına verilmiştir. 12. Tümen Komutanlığı emrine;

1. 9. Tümen (29 ve 17. Alaylar)
2. Dört adet batarya
3. 12. Tümen (Tümen Karargâhı 34. Alay, 36. Alay)
4. 2 adet batarya verilmiştir.¹⁸²

14 Eylül 1927 tarihinde icrası planlanan 12. Tümen Harekât planına özetinde; tümen toplam dört unsur halinde tertiplenerek, iki istikametinden (batı-güney) taarruzla isyancılar Sıhlı suyu (Ağrı Dağı bölgesi) bölgesinde sıkıştırılarak etkisiz hale getirilmesi planlanmıştır.

14 Eylül 1927 tarihinde hazırlanan harekât planına uygun olarak harekâta başlanmıştır. Aynı tarihte isyancıların sürüleri ve aile fertleri ile beraber Demirkapı bölgesi civarından doğu istikametine doğru bölgeyi terk ettikleri bilgisi alınmıştır. Bu bağlamda, isyancıların muhtemel kaçma yollarının geriden kuşatılarak kesilmesi maksadıyla Serdarbulak bölgesi ve Karnıyarık Tepe istikametinde devam eden ileri harekât hızlandırılmıştır.

İsyancılar ciddi anlamda yaşanabilecek olan bir çarpışmadan kaçınarak unsurlar halinde İran ülkesi istikametinde geri çekilme mücadelesi içine girmişlerdir. Fakat planlı olarak yürütülen ileri harekât hızla devam ederken Karnıyarık Tepe bölgesine doğru ileri harekâta olan 29. Alay isyancıların ani baskınına maruz kalmıştır. Beş subay, beş adet makineli tüfek ile lojistik unsurların büyük bir kısmı (29. Alayın hayvanlarının tümü) isyancıların kontrolüne geçerek muharip bölüklerin dağılmasına sebep olmuştur.

29. Alayın maruz kaldığı bu vahim baskına rağmen; 12. Tümen 18 Eylül 1927 tarihinde, 34. Alay, 17. Alayın 2. Taburu, 29. Alayın bir adet taburu ve bir adet

¹⁸² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.96.

batarya ile takviyeli şekilde Kozlu yolu istikametinde isyancılara karşı taarruz ederek, hudut dışına atılmalarını sağlamıştır.

İkinci Ağrı Harekâtı esnasında; 29. Alayın maruz kaldığı ani baskın neticesinde yaşanan acı durum personel arasında kederli ve olumsuz bir havanın oluşmasına sebep olmuştur. Bahse konu harekâta katılan birlikler, bölgede yaşanan susuzluk nedeniyle lojistik açıdan büyük sıkıntı yaşamışlardır. 2. Ağrı Harekâtında da öncekilerde olduğu gibi isyancılardan İran'a kaçmasına mani olunamamıştır.¹⁸³

Harekâta ilişkin olarak Genelkurmay Başkanlığı tarafında yapılan faaliyet sonu incelemesinde aşağıda mevzubahis hususlara yer verilmiştir.

- “1. İki adet tümenle icra edilen İkinci Ağrı Harekâtı, 9. Kolordu Komutanlığınca emir-komuta edilmeli ve komuta birliği sağlanmalı idi.
2. 9 ve 12. Tümen Komutanları, kontrollerindeki birlikleri, kesin sonuçlu harekât yapacak şekilde emir-komuta edememişlerdir.
3. 29. Alayın, birlik komutanlarının (Alay-Tabur-Bölük seviyesinde) emir-komuta yeteneğinden ve astlarının kesin sonuçlu harekât kudretinden uzak oluşları, daha önce 1. Ağrı harekâtında da yapılan hataları yinelemiş ve kesin sonuçlu başarının elde edilememesine neden olmuştur.”¹⁸⁴

III.9. Bicar Ayaklanması (7 Ekim - 17 Kasım 1927)

III.9.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Şeyh Sait isyanından arta kalan 2500 civarındaki asiler, dağlarda saklanarak ve zaman zaman da mağaralarda kısa toplantılar yaparak¹⁸⁵ bir süre sonra tekrar günyüzüne çıkmışlardır. Ayaklanmanın bastırılmasının akabinde isyancılar faaliyetlerini, önceden tanıdıkları ve her türlü yardımı gördükleri bölgede (Diyarbakır/Silvan, Hazro, Ekil ile Murat Suyu) devam ettirmişlerdir.

¹⁸³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.37.

¹⁸⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.101.

¹⁸⁵ Çetiner, s.205

Kolluk Kuvvetleri tarafından icra edilen arama-tarama faaliyetinde uzunca bir süre olumlu sonuç elde edilemeyince, Şeyh Sait'in yandaşlarının kendine güvenleri gelmiş ve saklandıkları dağlardan/mağaralardan meskun mahallere inerek yasa dışı faaliyetlere (hırsızlık/soygunculuk, köylere ani baskınlar, posta hizmetlerini engelleme ve telefon hatlarını/iletişimini kesmek gibi) yeniden başlamışlardır.

Yukarıda bahse konu isyancı grupları; bölgede yaşayan halka her türlü eziyeti yapmaya devam etmiş ve Devlete yönelik olarak çok az dahi meyli görülenleri acımasızca öldürmekten çekinmemişlerdir. İki ateş (Devlet-isyancılar) arasında kalan bölge halkı ne tür bir davranış sergileyeceğine dair çıkmazın içine girmişlerdir.¹⁸⁶

Bahse konu isyancılar eş zamanlı olarak sınır dışındaki diğer fırsatçılar ile yurt içindeki bazı yerlerde (Diyarbakır, Diyarbakır/Silvan-Lice-Hazro, Muş, Bingöl/Genç, Elazığ, Elazığ/Palu-Maden, Mardin ve Osmaniye) sözde Kürtçülük faaliyetleri ile iltisaklı bir takım gruplar ile de yakın temas içine girmişlerdir.

7. Kolordu Komutanlığınca, söz konusu asi gruplar üzerine bazı müfrezeler sevk edildi ise de tatminkâr bir sonuç elde edilemediği gibi yasa dışı faaliyetlerine serbestçe devam etmeleri de engellenememiştir. Ayrıca 5. Seyyar Jandarma Alayı, Diyarbakır Lis dağı bölgesinde, isyancı grubun pususuna düşmüş ve perişan bir biçimde dağılmış, müteakiben gönderilen bir adet piyade taburu da Jandarma Alayı da aynı hezimete uğramıştır. İsyancıların kolluk kuvvetleri karşısında elde ettikleri son başarılar onların moral-motivasyonunu artırmış ve Devlet aleyhine yürüttükleri faaliyetlerini daha da ayyuka çıkararak adeta kolluk kuvvetlerine karşı alaycı bir tavır takınmışlardır.¹⁸⁷

III.9.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Yaşanan bu gelişmeler akabinde; 3. Ordu Müfettişliği, 7. Kolordu Komutanı olan General Nazmi ve Elazığ bölgesi Komutanı olan Albay Mustafa Muğlalı'yı Haziran 1927 tarihinde ayaklanma bölgesine göndermiştir.

¹⁸⁶ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s. 231-234.

¹⁸⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.37.

Ayaklanma bölgesini Murat suyu, Soru Havzası ve Diyarbakır/Silvan-Hazro-Ekil ile çevrili alan oluşturmuştur.

Toplam 2500 civarında olduğu değerlendirilen isyancıların¹⁸⁸ tedibine 7 ve 8. Kolordu Komutanlıkları görevlendirilmiştir. Bu harekâta memur edilen kuvvetler:

1. 7. Kolordudan: 63. Piyade Alayı, 62. Piyade Alayı, 17. Topçu Alayının iki adet dağ bataryası, 40. Süvari Alayı, bir adet muhabere müfrezesi ve bir adet sıhhiye müfrezesi,

2. 8. Kolordudan: 12. Alay 1. Tabur, 19. Alay (bir adet tabur daha sonra Çapakçur'dan celp edilmiştir), 3. Seyyar Jandarma Alayı, 41. Topçu Alayından bir adet dağ bataryası.

Ayrıca eskiden beri devlete sadakati ve bağlılığı yönüyle temayüz etmiş olan bazı bölge halkından oluşturulan milis teşkilatından da istifade edilmiştir. Bahse konu milis teşkilatları;

1. Bicar,
2. Şeyh Selim Efendi (Hasenanlı),
3. Şeyh Selamet Köyü,
4. Lice,
5. Hani,
6. Çapakçur,
7. Gökdere.¹⁸⁹

Tedip harekâtı; isyancıların sıklet merkezi ile konuşlandığı bölgenin çember içine alınarak, müteakiben de anılan çemberin gittikçe daraltılarak etkisiz hale getirilmesi prensibine dayandırılmıştır.

Hazırlanan bu plan dâhilinde takriben bir ay kadar süren tedip harekâtı neticesinde çok sayıda isyancı etkisiz hale getirilmiştir.

¹⁸⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.104-105.

¹⁸⁹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s. 236.

İcra edilen harekât esnasında isyancılara ve sempatizanlarına karşı gösterilen kararlı icraat, devlete karşı benzer eylem hazırlığındaki gruplara da etkili bir uyarı olmuştur. Tedip harekâtının çok kısa bir sürede tamamlanması; devletin bölgede yavaş yavaş sarsılmaya başlayan otoritesini tekrardan tesis etmiş ve bu bağlamda devletin bölge halkı üzerinde beklenen nüfuzu gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁰

III.10. Asi Resul Ayaklanması (22 Mayıs - 3 Ağustos 1929)

III.10.1 Ayaklanmanın Nedenleri

Siirt - Siirt/Eruh - Pervari - Şırnak/Cizre -Çilek - Lodi bucağı - Til çizgisi içerisindeki bölgede 22 Mayıs 1929'de çıkmıştır. Siirt/Eruh ilçesi Kolluk Kuvveti (Jandarma) Komutanı olan Teğmen Ziya'nın eskiden beri Lodi bucağının Tilmişar köyünde ikamet eden Jilyan aşireti lideri Resul'le aralarında dargınlık bulunması ve bu bağlamda karşı taraf hakkındaki ihbarı değerlendirerek, Resul, Resul'un kardeşi Akit ile başka bazı kimselere yönelik tutuklama kararı aldırması ve söz konusu şahısların ikametgâhlarının silah bulundurma bahanesi ile kontrol edilmek istenmesi ile çıkmıştır.¹⁹¹

Jilyan aşireti lideri Resul'ün ikametgâhı kontrol edilmişse de herhangi bir şey tespit edilememiş ve şahıs yakalanmıştır. Fakat Resul'ün kardeşi olan Akit'in ikamet ettiği Govaşil köyünün kontrolüne karşı koyulmuş, yeterli emniyet tedbiri alınmadığından açılan ateş üzerine karşılıklı çatışma çıkmış ve toplam 5 Er şehit düşmüştür. Kolluk kuvvetleri tarafından Resul'ü Tilmişar köyünden çıkardığı esnada Resul'ün yandaşları ani bir baskınla Resul'ü bölgeden kaçırmışlardır. Son olay esnasında da bir er şehit düşmüştür.¹⁹²

III.10.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Olayların giderek gelişmesi üzerine, 7. Kolordu Komutanlığı 31 Mayıs 1929 tarihinde 2. Tümen'e verdiği direktifte; Kolluk Kuvvetlerine yönelik olarak silah

¹⁹⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.111.

¹⁹¹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.249

¹⁹² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.38.

kullanan ve toplam 6 Er'imizi haince şehit eden isyancıların Devlete teslim edilmemesi durumunda bunlara karşı takviye kuvvetin sevk edileceği ve 2. Tümen Komutanlığının bahse konu harekâta yönelik hazır olmasını emretmiştir.

İsyan Bölgesi: Siirt - Siirt/Eruh - Pervari - Şırnak/Cizre -Çilek - Lodi bucağı - Til çizgisi içerisindeki bölge olmuştur.

Ayaklanan isyancıların kuvvet durumu:

Jilyan aşireti lideri Resul'ün Lodi Bucağı bölgesinde 200 adet tüfeği olup, 50 civarı cephanesiz, kalan kısmının 25-60 adet mühimmatının olduğu bilgisi alınmıştır. İsyancı kuvvetin 50'den fazla miktarı Siirt/Eruh'tan gelecek olan kolluk kuvvetlerinin hareketini engellemek maksadı ile Jilyan aşireti lideri Resul'ün amcazadesi olan Sadık'ın kontrolünde olmak üzere Siirt/Eruh'a yaklaşık iki saat mesafede olan Raçine köyüne konuşlandırılmıştı.

Resul'ün kardeşi olan Akit'in kontrolüne yaklaşık 40 kişi, Billoris köyüne yaklaşık iki saat mesafede olan Molet-Sosik köyleri bölgesindeki dağlarda konuşlandırılmış; ayrıca Gerdare'de de yaklaşık 20 silahlı bulunmakta olduğu bilgisi alınmıştır.

Ayaklanmayı bastırmakla memur edilen 3'üncü Ordu Müfettişliği kuvvetleri:

1. 2. Tümen Komutanlığı,
- a. 2. Tümen Karargâhı,
- b. 1. Alay Karargâhı 1 ve 3. Taburları,
- c. Seyyar Jandarma Taburu,
- d. 2. Süvari Bölüğü,
- e. Bir adet Milis Müfrezesi,
- f. İki adet dağ topu,
- g. Binbaşı Saip Müfrezesi, 1. Alay 2. Tabur, iki adet dağ topu ,
- h. 6. Alay Karargâhı, 1 ve 3. Taburlar, iki adet dağ topu,
- i. Köprücü müfrezesi,

- j. Üç adet tayyare,
2. Siirt ilinden 1. Piyade Alayı, 10. Seyyar Jandarma Alayı,
3. Bir adet batarya,
4. Mardin/Midyat'taki 6. Alay¹⁹³

2. Tümen Komutanlığı, yaklaşık 200-300 kişiden oluşan isyancı gruba karşı 6 Temmuz 1929 tarihinde harekât başlamıştır. 3 Ağustos 1929'e kadar süren faaliyet neticesinde çok sayıda isyancı ölü ve bir kısmı da yaralı olarak etkisiz hale getirilmiştir.

Yaklaşık iki aydan daha fazla süren ayaklanmanın, alışlagelmiş bir ayaklanma karakteristiğinde olmadığı değerlendirilmiştir. İsyanın başlamasına Kolluk Kuvvetlerinin (Jandarma) hatalı hareketi sebep olmuştur. İsyanın elebaşı olan Resul ile Agit Ağalar İran'a geçmeyi başarmışlardır.

Çok önemli bir karşı direnme ile mücadele edilmeden isyanın bastırılmasına rağmen, bahse konu tenkil harekâtı da, zamanın ve fırsatın uygun olması halinde diğer bir isyan teşebbüsü için bölgede yaşayan halkın şuuruna yepyeni bir halka daha ilave etmiştir.¹⁹⁴

III.11. Tendürek Harekâtı (14 - 27 Eylül 1929)

III.11.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Devletin kanunlarına riayet etmek koşuluyla İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir'in hayvanlarıyla beraber yaz aylarında Aladağ bölgesinde yaylacılık faaliyeti yapmasına, kış aylarında ise Örtülü ve Kurtkapanı bölgesinde kışlamasına izin verilmiştir.¹⁹⁵

Fakat; İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir zaman içinde bölgede bulunan diğer aşiretleri nüfuzu altına alarak, söz konusu aşiret topluluklarını

¹⁹³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.113.

¹⁹⁴ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.114-116.

¹⁹⁵ Çetiner, s.209

köylerinden çıkarmaya, sahip oldukları arazilerini almaya ve yine sahip oldukları mallarını yağmalamaya yeltenmiş ve kısmen de gerçekleştirmiştir.

Gün geçtikçe devlet otoritesine karşı itaatsizliğine şahit olunan İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir, bölgedeki iki aşireti (Kotanlı ve Sakanlı) birbirlerine düşürmeye yönelik çalışmalar yapmakta, bu durum bölgede asayişsizliğin ve huzursuzluğun kol gezmeye başlamasına sebep olmuştur.¹⁹⁶

III.11.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

İsyan bölgesini, İran sınırına yakın bölgedeki Doğubayazıt/Tendürek bölgesi oluşturmuştur.(Aladağ / Tendürek / Kōrar / Kōrdiken / Şeyhli köyü / Karaburun / Gevrisamyan/Aşigiran / Tuci yaylası/Aladağ çizgisinin çevrelediği bölgeydi). İsyancıların sayısının yaklaşık 100-150 kişi olduğu değerlendirilmiştir.

Bölgedeki Takip Komutanlığının mevcudu İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir'in aşiretini kontrol ederek silahtan arındırmaya yeterli olmamıştır. Bu meyanda; 2, 4, 5. Seyyar Jandarma Alaylarına takviye olarak bölgeye 1. Süvari Tümeni ve 17. Alayın 2 adet taburu sevk edilmiştir.

Tenkil harekâtın başlamadan bir süre önce İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir'e bir bildiri gönderileceği; bu bağlamda; belirli bir zaman zarfında sahip oldukları silahlarını kolluk kuvvetlerine teslim etmesi ve Devletin göstereceği bir bölgede yerleştirilmesine riayet etmesi istenecek, bunlara uymadığı takdirde kolluk kuvvetleri ile itaate mecbur edileceğinin bildirileceği planlanmıştır. İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir direnirse çember içine alınarak bir süre destek ateşi (uçak ve topçu) ile tehdit edilecek, eğer fayda etmezse uçakların da destek vereceği bir harekâtla devlete itaate mecbur edileceği planlanmıştır.¹⁹⁷

Hazırlıklar planlandığı şekilde devam ederken söz konusu harekâta katılacak olan unsurlarda toplam 6 grup halinde olmak üzere harekât bölgesinde tertiplenmişlerdir.

¹⁹⁶ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.26.

¹⁹⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.39.

Hazırlıklar gizlilik prensibine uygun olarak devam ettirilirken, Iğdır ilinde konuşlu 17. Alay tarafından, içinde bulunulan durumun hassasiyetine gerekli önem verilmeyerek, o ana kadar harekât hazırlıklardan tamamen habersiz durumda bulunan İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir uyandırılmıştır. Müteakiben İran'lı Aşiret Reisi olan Şeyh Abdulkadir oğlunu Tümen Komutanlığı ile görüşmek üzere derhal Karaköse'ye göndermiştir. Şeyh Abdulkadir'in niyeti Devlet makamlarını olabildiğince oyalamak olmuştur. Nitekim 18 Eylül 1929 tarihinde Karaköse'ye gelmesini müteakip Vilayet, Tümen Komutanlığını bilgilendirmeden Şeyh Abdulkadir'in oğlunu derhal yakalamıştır. Bu durumun Tümen Komutanlığı tarafından öğrenilmesi üzerine şahıs sorguya çekilmiş ve yukarıda bahse konu daha önce hazırlanan bildiri kendisine tebliğ edilmiştir.

Planlanan harekât için hazırlıklar sürerken Şeyh Abdulkadir'in aşireti ikamet ettikleri çadırlarını sökerek İran hudududa doğru (doğuya doğru) geri çekilmeye başlamış, buna mukabil harekât için hazırlık yapan birlikler derhal harekete geçmiş, fakat tam bir temas sağlayamamış, harekâtın açığa çıkması ve deşifre olması nedeniyle, Şeyh Abdulkadir ve aşiretinin İran'a kaçmasına engel olunamamıştır.¹⁹⁸

III.12. Zeylan Ayaklanması (20 Haziran - Eylül Başı 1930)

III.12.1. Ayaklanmanın Nedenleri

7 ve 9. Kolordular; sorumluluk bölgelerinde görülmesi muhtemel ayaklanmalara karşı askeri hazırlıklarını devam ettirirken, Kör Hüseyin ile Emin Paşaoğulları adlı şahıslar, lideri oldukları birkaç yüz isyancı ile Van/Çaldıran – Ağrı/Doğubayazıt arasındaki telgraf hattını kesip, müteakiben Van/Erciş ilçesinin yaklaşık 20 km. kadar kuzeyinde bulunan Zeylan (Zilan) bucağı ile Jandarma Karakolunun konuşlandığı bölgeye 20 Haziran 1930 tarihinde saldırmışlardır. Söz konusu bölgede ikamet eden kendi aşiretlerine mensup şahıslar ile farklı birkaç

¹⁹⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.118-121.

aşiret mensuplarını da kandırıp kendi saflarına katmışlardır. Neticede bahse konu asiler yeni bir ayaklanmanın fitilini ateşlemişlerdir.¹⁹⁹

III.12.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

İsyancıların ayaklanma ile birlikte Zeylan Jandarma Karakolu ve bucağının kontrolünü ele geçirmesini müteakip 5. Seyyar Jandarma Alayı 2 adet bölüğünü Zeylan bucağına sevk etmiştir. Alay Komutanının kendisi de Erciş ilçesi Kaymakamı ve bir miktar muhafızla birlikte Zeylan bucağına hareket etmiştir. Söz konusu grubun pusuya düşürülmesi sebebiyle ilçe kaymakamı yaralanmıştır. Fakat Erciş ilçesinde bulunan 30 civarında er, yerel halk ve ilçe belediye başkanının dirayetli savunması neticesinde isyancılar Erciş ilçesine girmeyi başaramamışlardır.

5. Seyyar Jandarma Alayının meydana gelen çarpışmalardaki kaybı: 2 Subay ve 16 Er olmak üzere toplam 18 personel şehit olmuş; 2'si subay toplam 4 personel de yaralanmıştı. Ayrıca 150 Er ile 81 adet hayvan kaybolmuş, 2 adedi ağır olmak üzere 11 adet makineli tüfekle, 144 adet piyade tüfeği isyancıların eline geçmiştir.²⁰⁰

İsyan bölgesi: Doğubayazıt/Tendürek ve Van/Erciş arasında kalan bölge olmuştur (Bendirme Suyu/Ağrı-Doğubayazıt-Tendürek/Muratbaşı/Bozdağ/Gürgür Baba Dağı /Van-Erciş ile çevrelenen bölgedir).

Genelkurmay Başkanlığı tarafından 26 Haziran 1930 tarihinde verilen emirle, söz konusu bölge 9 ve 7. Kolordu Komutanlıkları arasında şu şekilde bölünmüştür:

Van gölü kuzeydoğusu (Bendi Mahihi deresi/Van gölü/Bitlis-Ahlat/Erzurum-Hınıs hattının kuzeyi) 9. Kolorduya tahsis edilmiş ve bu bölgede planlanan harekâtın emir-komutasına 9. Kolordu Komutanı görevlendirilmiştir. 9. Kolordudan söz konusu harekâta katılan birlikler:

1. 5. Seyyar Jandarma Alayı,

¹⁹⁹ Çetiner, s.210

²⁰⁰ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s. 287.

2. 9. Tümen'den 28 ve 29. Alaylar,
3. 41. Süvari Alayı ile Sahra Bataryası,
4. 11. Süvari Alayı ile dağ bataryası (bir grup),
5. 40. Süvari Alayı,
6. 18. Piyade Alayı,
7. 7. Alaydan Mürettep bir adet tabur ile dağ obüs bataryası ve 2 Krup dağ bataryası,
8. 17. Alaydan mürettep bir adet tabur,
9. 17. Hudut Tabur Taburu,
10. 62. Alay 2. Tabur
11. Van Jandarma Taburu
12. Beyazıt Hudut Taburu
13. 3. Uçak Taburu
14. Süvari Tugayı

Ayaklanan isyancıların kuvvet durumu: Van/Erciş ilçesi bölgesinde yaklaşık 80-100, Zeylan bucağı bölgesinde yaklaşık 100, Ağrı Gediği bölgesinde ise yaklaşık 60 isyancı konuşlanmıştır. Ayrıca Zeylan bucağı bölgesinde ikamet eden Kalkan Aşireti de söz konusu ayaklanmaya katılmıştır.²⁰¹

İsyancıların Zeylan bucağını bastıktan sonra Van/Erciş ilçesine doğru ilerlemeye devam etmesi üzerine, 7 ve 9. Kolordu Komutanlıkları bir kısım birliklerini Erciş bölgesine göndermiştir. Bu esnada isyancılar, buldukları bölgedeki yerel halka yönelik propaganda faaliyetini sürdürürken Bostankaya köyünü yağmalamışlar müteakiben de Katavin Dağı bölgesinde bekleme durumuna geçmişlerdir.

²⁰¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.123-124.

Genelkurmay Başkanlığı, 7. Kolordu sorumluluk bölgesinden de bazı birlikleri takviye olarak vererek, 9. Kolordunun 4 Temmuz 1930 tarihinden itibaren ayaklanma bölgesine yönelik bir harekâta başlaması direktifini vermiştir.

2 Temmuz 1930 tarihinde isyancıların durumu:

1. Patnos Bölgesinde:

Kör Hüseyin ile Emin Paşa oğulları yönetimindeki yaklaşık 400 civarındaki isyancı grubu Ağrı/Patnos bölgesindeki 11 adet köye dağılmış ve bu 11 adet köyün tamamı isyancılara katılmıştır.

2. Zeylan Bölgesinde:

Seyit Resul yönetimine yaklaşık 400 civarındaki isyancı grubu Zeylan deresi bölgesinde konuşlanmıştır.

3. Çaldıran Bölgesinde:

İran'dan Van/Çaldıran bölgesine giren ve sayıları tam olarak belli olmayan bir isyancı unsuru da Yusuf Abdal yönetiminde faaliyet göstermiştir. Ayrıca nam salmış asilerden olan Halikan'lı Halit ile Melikan'lı Tozu'da söz konusu bölgede isyancılara yardım maksadıyla bulunmuştur.²⁰²

9. Kolordu Komutanlığı, ayaklanma bölgesindeki isyancıları etkisiz hale getirmek maksadıyla toplam 6 grup halinde konuşlandı ve müteakiben harekât emrini aşağıdaki şekilde vermiştir:

‘‘Hüsnü Paşa komutasındaki mürettep 9’uncu Tümen grubu; Diyadin'den hareketle asilere kuzeyden taarruz edecek.

Albay Eşref Müfrezesi; Tutak'tan hareketle kuzeybatıdan taarruz edecek.

Derviş bey komutasındaki Malazgirt Grubu; Malazgirt'ten hareketle, Patnos civarında Albay Eşref'in komutasına girecek.

²⁰² Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.296.

Ahlat'taki 18'inci Alayın 3'üncü Tabur Ahlat'tan hareketle Tutak ve Malazgirt Müfrezeleri ile birleştikten sonra müştereken Patnos'taki eşkıya grubuna güneyden taarruz edecek.

Albay İbrahim Hakkı komutasındaki Erciş grubu;Erciş'ten kuzey istikametinde taarruz edecek.

Albay Ferhat grubu; Beyazıt Ağa bölgesinden batı istikametinde taarruz edecek.'²⁰³

9. Kolordu yukarıda bahse konu tertip ve düzenle 4 Temmuz 1930 tarihinde taarruza başlamıştır. İsyancılarla çarpışmalar yaklaşık 2 ay devam etmiştir. Önceden meydana gelen ayaklanmalarda cereyan ettiği gibi Zeylan ayaklanmasında da kesin ve kati bir sonuç elde edilememiştir. İsyancıların büyük bir kesimi kaçma fırsatı yakalamışlardır. Ayaklanmanın hemen başlangıcında 5. Seyyar Jandarma Alayının, isyancıların ani baskını neticesinde düştüğü olumsuz durum, yerel halkın isyancılara olan güvenini arttırmıştır, bu bağlamda bölge halkının büyük kesimi isyancılardan yana olmuştur.

Zeylan ayaklanması bir kez daha söz konusu bölge halkının her zaman muvaffak olanın tarafında olduğunu göstermiştir.

III.13. Üçüncü Ağrı Ayaklanması: (7 - 14 Eylül 1930)

III.13.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Daha önce gerçekleştirilen 1 ve 2. Ağrı ayaklanmalarından kesin ve kati bir netice alınamamış ve isyancıların çoğunluğu İran'a kaçmıştır. İsyancıların İran'a kaçmadan önce etkisiz hale getirilememesinin asıl nedeni, Kıt'aların gerilerini İran'a vererek bu yaklaşıma istikametinden herhangi bir taarruz icra edememelerinden kaynaklanmıştır. İran Devleti hududunu isyancılara açmış ve hatta onlara yardımda bile bulunmuştur.²⁰⁴ 3. Ağrı Ayaklanmasının planlayıcılarının başında da yine Ermeni Zilan ile İhsan Nuri bulunmuştur.

²⁰³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.41.

²⁰⁴ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s.320.

Kimi Kürt örgütleri ile özellikle bir kısım cemiyetler (Hoybun ve İstiklal) tarafından sürekli olarak yapılan propaganda faaliyetleri ve yapılan gayretler sebebiyle bir ara dağılmaya dahi yüz tutan isyancıların durumu düzelmiştir.

Ayaklanma bölgesinde müteaddit defa icra edilen harekâtlardan kesin ve kati bir sonuç elde edilememesi isyancıların cüretini daha da artırmıştır.²⁰⁵

III.13.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

Yaklaşık 1500 civarında silahlı mensubu olan bölgedeki aşiret topluluklarının her an gerçekleşebilecek bir hareketi beklenmiştir. Devlet; İran sınırı, Ağrı Dağı ile Ağrı/Doğubayazıt çizgisi dâhilindeki bölgede devletin otoritesine karşı tavır içinde olan bu aşiret topluluklarına yönelik gerekli tedbir alınmasına dair karar vermiştir.

İsyan bölgesi; İran sınırı - Küçük ve Büyük Ağrı Dağı - Ağrı/Doğubayazıt ilçesini içine alan bölge olmuştur.

Ayaklanan isyancıların kuvvet durumu;

1. Eli ve Çevirme bölgesinde yaklaşık 150 çadır,
2. Biçare dağları güneybatı bölgesinde yaklaşık 45 çadır,
3. Biçare dağının kuzeyi bölgesinde yaklaşık 12 çadır,
4. Serdarbulak'ta yaklaşık 160 çadır,
5. Takaltı kuzeyinde yaklaşık 150 çadır,
6. Ahuri civarında yaklaşık 50-60 çadır,
7. Aybey dağları ve Karnıyarık arasındaki bölgede yaklaşık 45 çadır,
8. Dil bölgesinde bulunan Hulhula civarındaki Halikanlı Halit aşiretinin (Devlete düşman olmayan) yaklaşık 800 çadırı konuşlanmıştır.

İsyancıların 6 adet ağır ve 9 adet de hafif makineli tüfeği olduğu bilgisi alınmış, toplam 15 adet tüfeğin menşei; Türk, İngiliz, Fransız ve Rus olmak üzere

²⁰⁵ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.42.

karışık olduğu tespit edilmiş ve de mühimmat miktarlarının da yeterli/fazlaca olduğu duyumu alınmıştır.

İsyanı bastırmakla görevlendirilen kuvvetler:

1. 9. Kolordu Karargâhı,
2. 9. Tümen (4 adet piyade taburu, 1 adet hudut taburu, 2 adet bölük, 4 adet batarya),
3. 3. Tümen (18 ve 62. Alaylar, 2 adet Krup Bataryası),
4. 1. Süvari Tümeni (11, 14, 40 ve 41. Süvari Alayları, bir adet batarya),
5. Tendürek Grubu (17 ve 227. Alay, bir adet Batarya),
6. Aralık Müfrezesi (4. Hudut Taburu, 2. Seyyar Jandarma Taburu, bir adet süvari bölüğü ve iki adet top,
7. Erciş Müfrezesi (1 adet piyade bölüğü, Derviş Bey Müfrezesi),
8. Hava kuvvetleri (toplam 42 adet uçak),
9. Kolordu Bağlı Birlikleri (Karaköse bölgesinde 7. Alayın iki bölüklü 3. Taburu, Iğdır ilinde 17. Alayın 2. Taburu (emrinde iki adet top), Tahir'de bir adet piyade bölüğü, Kayaburun bölgesinde Van Seyyar Jandarma Alayı (iki adet tabur, bir adet batarya), bir adet süvari bölüğü, bir adet istihkâm bölüğü, bir adet muhabere bölüğü, bir adet ulaştırma bölüğü, Mardin/Midyat'ta seyyar Jandarma Taburu)²⁰⁶

28 Aralık 1929 tarihinde icra edilen Bakanlar Kurulu'nda²⁰⁷, Haziran 1930 ayında Ağrı ili bölgesinde bir tenkil harekâtı icra edilmesi kararlaştırılmıştır.

İcra edilecek harekâta yönelik olarak yapılan plan, Genelkurmay Başkanlığı ve 3. Ordu 9. Kolordu Komutanlığı arasında toplam 3 kez yapılan karşılıklı yazışmalar sonucunda birkaç kez değişikliğe uğramıştır.

²⁰⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.132-133.

²⁰⁷ Cumhurbaşkanı Atatürk'ün başkanlığında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile 1. Genel Müfettiş İbrahim Tali Bey'in de hazır bulunduğu 28 Aralık 1929 tarihli Bakanlar Kurulu Toplantısı.

Planlanan harekât için 9. Kolordu Komutanlığının emir-komutasında; 9 ve 3. Piyade Tümenleri, 1. Süvari Tümeni, Erciş Müfrezesi, Tendürek Grubu, toplam 42 adet uçak ve Kolordu bağlı birlikleri tahsis edilmiştir.

Planlanan harekât planı; daha önce icra edilen 1 ve 2. Ağrı harekâtından kaçan isyancıları, İran'a kaçmadan etkisiz hale getirecek bir hareket planına istinat ettirilmiştir.²⁰⁸

Bahse konu harekât planına uygun olarak birlikler 7 Eylül 1930 tarihinde sabah erken saatlerinde baskın tarzında taarruz harekâtına başlamışlardır. Uçaklar aynı gün sabah 05.00'ten itibaren icra edilen taarruzu desteklemişlerdir.

Kuzey, güney ve batı istikametlerinden 7 Eylül 1930 tarihinde başlayan birliklerin taarruzları; bahse konu üç istikametten de gelişme göstererek oluşturulan çember giderek daraltılmış ve sonunda isyancılara büyük kayıplar verdirilerek harekât 4 Eylül 1930 tarihinde son bulmuştur.

3. Ağrı Harekâtında önceki Ağrı Harekâtlarında yapılan hatalara düşülmemeye dikkat edilmiş, harekâtın icrasında sürat ve baskın prensiplerine azami riayet edilerek isyancılara birliklerimize yönelik olarak baskın tarzında saldırı yapma fırsatı verilmemiş ve isyancılarla İran hududu arasına girilerek isyancı grupların İran ülkesine kaçmasına fırsat verilmemiştir.²⁰⁹

III.14. Pülümür Harekâtı (8 Ekim - 14 Kasım 1930)

III.14.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Erzincan iline yakın olan Aşkırık, Dağbey, Harsi ve Kürk köylerinde yaşayan kişiler söz konusu bölgedeki kolluk kuvvetlerinin de yetersizliğinden faydalanılarak aynı bölgede bulunan Türk asıllı köyleri basarak yağma, Türk köylüleri öldürme, bölge genelinde asayişsizlik yaratma ve sözde Kürtçülüğü yayma gayreti içinde girmişlerdir.

²⁰⁸ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), s.321-329.

²⁰⁹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.134-138.

Bu asayişsizliğe sebep olan Kürt köylerinde devlet otoritesini hissettirmek, bu köylerden gerekenleri Trakya bölgesine nakletmek, önde gelen şahıslardan bazılarının kolluk kuvvetleri nezaretinde ikamet ettirilerek sıkı bir gözetim altına alınmaları planlanmıştır. Ayrıca ildeki bazı Kürt kökenli devlet memurlarının da söz konusu bölgeden uzaklaşması bir zorunluluk olarak görülmüştür.²¹⁰

Nitekim bölgedeki gelişmelere yönelik olarak dönemin Başbakanı İsmet İnönü, 8 Ekim 1930 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına gönderdiği talimatta, devlet otoritesini hiçe sayarak, vergi vermek ve askerlik yapmak gibi en temel vatandaşlık görevlerini dahi yerine getirmeyen söz konusu köylerde devlet otoritesinin sağlanması gerektiğini belirtmiştir.²¹¹

III.14.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

İsyan bölgesi Erzincan ili sınırlarındaki Aşirik, Hayri, Kelarik, Kürk, Kürktendi, Mitini, Rusalay, ve Şımağı köyleri ile Tunceli/Pülümür ilçesi ve Erzurum ili sınırlarındaki bazı köylerdi.

3. Ordu Müfettişliği'nde Kurmay Başkanı olan Albay Rüştü'nün emir-komutasında harekâta iştirak eden kuvvetler:

1. 11. Piyade Alayı,
2. Dört toplu bir adet dağ bataryası,
3. Jandarma ve milisleri (Erzincan Komutanlık emrine verilen),
4. 7. Piyade Alayı (2. harekâta iştirak etti)²¹²

Harekâta tahsis olunan 9. Kolordu Komutanlığı emrindeki 11. Piyade Alayı 24/25 Ekim 1930 tarihinde gece Erzincan ilinden intikale başlayarak 25 Ekim 1930 tarihinde Azvat bölgesine ulaşmıştır. 28 Ekim 1930 tarihinde taarruza başlayan Alay kayda değer herhangi bir direnişe maruz kalmadan Hasan Ali -Ağa Ateş arasındaki mezradaki isyancıları etkisiz hale getirerek söz konusu bölgenin kontrolünü ele geçirmiştir. Alayın 1. Taburu ileri harekâtını sürdürerek Aşirik'e ulaşmış, fakat Alayın 3. Taburu 150-200 civarındaki isyancıya karşı Kürk köyünde

²¹⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.139.

²¹¹ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.43.

²¹² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.140

başarısızlığa uğramıştır. Bunun üzerine Alayın tümü ile Kürk köyü üzerine yeni bir taarruz icra edilmesine karar verilmiştir. Ancak lojistik yetersizliği ve fena hava şartları sebebiyle planlanan taarruz gerçekleştirilememiştir. Alay 31 Ekim 1930 tarihinde Tunceli/Pülümür ilçesine gelerek istirahata çekilmiştir.

Müteakiben başlayan İkinci Harekât için söz konusu bölgeye 7. Alay takviye olarak gönderilmiştir. İkinci Harekâta 10 Kasım 1930 tarihinde başlanmıştır. 11/12 Kasım 1930 tarihinde yaklaşık 100 isyancı Dağbey bölgesinde 7. Alayın 2. Taburuna saldırı gerçekleştirdi ise de bu son saldırı püskürtülmüştür.

Kürk köyü bölgesine 13 Kasım 1930 tarihinde taarruza başlandı. Kürk bölgesinde yaklaşık 500 isyancı bulunduğu değerlendirilmiştir. Aynı gün isyancılar Kürk deresinde sıkıştırılarak etkisiz hale getirilmiş, 14 Kasım tarihinde ise bölgede kalan diğer isyancı artıkları da etkisiz hale getirilerek harekât sona erdirilmiştir.

9. Kolordu Komutanlığının verdiği direktiflere uygun olarak hareket eden Elazığ ilinin valisi olan Fahri Bey'de, Tunceli/Pülümür ilçesinde devam eden tedip harekâtının bölge halkı üzerindeki etkisinden de faydalanarak bölgedeki aşiretler üzerinde etki yaratabilmiş,²¹³ olayların daha da büyümesine fırsat vermeden pek çok aşiret lideri devlete delalet etmişler, borçlarını geri ödemeye, gasp ettikleri malları ve ellerindeki suçluları teslim başlamışlardır.²¹⁴

²¹³ Pülümür Harekâtı'nın sonucu için Ali Kemali şöyle demektedir: "Bir aralık vergi vermek, nüfusa yazılmak gibi uyum belirtileri göstermişlerse de bu halleri geçicidir, eşkıyalığı terk etmiş olduklarına hükmedilemez. Gerçeği bütünüyle ifade edelim ki yola getirme az bir yıldırıştan ibaret kalmış ve yola getirmeden sonra idari ve iktisadi hiçbir tedbir alınmamıştır. Oysa ki yola getirmenin gözdağı hükmünde kalmaması için nedenlerinin az çok giderilmesi ve yol, okul gibi eksiklerin tamamlanması gerekirdi." (Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Kemali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1992, s.139- 143)

²¹⁴ Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, s.355-360.

III.15. Dersim Ayaklanması (21 Mart 1937-16 Eylül 1938)

III.15.1. Ayaklanmanın Nedenleri

Karasu, Murat ve Peri ile etrafı çevrilmiş olup adeta bir ada manzarası görünümündeki Tunceli'nin doğusunda Bingöl ili, kuzeyinde Erzincan ili, batısında Malatya ili, güneyinde ise Elazığ ili bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 70 km. derinlikte ve 90 km. genişlikte bir alanı kapsayan Tunceli'nin yüzölçümü yaklaşık 6330 kilometrekaredir. Tunceli'nin oldukça sarp olan, irili ufaklı in ve mağaraları bulunan, ıssız bölgeleri, isyancılar ile kanun kaçakları açısından sığınabilecekleri bir bölge olarak tanınmış, kendilerinde devlet otoritesine karşı gelme düşüncesi ve cesaretini yaratmıştır.²¹⁵

Tunceli ve çevresi uzun zamandan beri devlet otoritesinden uzak, huzursuzluğun ve asayişsizliğin hüküm sürdüğü bir bölge olarak tasvir edilmiştir. Bölgeye yaklaşık 400 yıldan beri devlet nüfuzu girmemiş ve bu bağlamda etkin bir otorite tesis edilememiştir. Yörenin gerçek hâkimi olarak şeyhler, aşiret liderleri ve ağalar görülmüştür.

Cumhuriyetin ilanından önce salt olarak şeyhlerin ve aşiret reislerinin hüküm sürdüğü Tunceli'de Cumhuriyetin ilanını müteakip bazı ıslahat tedbirleri uygulanması düşünülmüş, fakat bu tedbirler hiçbir zaman uygulama safhasına konulamamıştır.²¹⁶

Bölgedeki aşiretlerin bu niteliği, Cumhuriyetin ilan edilmesini müteakip kısa zaman içinde tespit edilmiş ve dönemin Dâhiliye Vekili, Adliye Vekili, Çankırı Mebusu, Genelkurmay II nci Başkanı'nın iştiraki ile teşkil edilen bir encümen vasıtası ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin ıslahı için detaylı bir rapor kaleme alınmıştır. Söz konusu raporun 10. maddesi:

"Aşiret sisteminin 10 sene zarfında ilgası ve halkın doğrudan hükümetle temas ve hukukunun bila vasıta hükümetçe muhafaza ve temini hususu peyderpey mevki-i

²¹⁵ Çetiner, s.210

²¹⁶ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.44.

fiile konacaktır. Bunun için Şarkta hükümet kuvvet ve nüfuzunun bir şube-i idareden mefkureli ve muktedir göndermek suretiyle takviyesi lazımdır."

Bahse konu rapor 8 Eylül 1925 tarihinde yazılmış ve takriben on yıllık bir müddetten sonra fiilen uygulanmaya başlanmıştır.²¹⁷

Tunceli bölgesinin, halkının ve isyanın lideri pozisyonundaki Seyit Rıza'nın her sözü kanun gibi görülmüş, bu bağlamda o ne söylese ve karar verirse icraatta da o uygulamaya konulmuştur. Devletin Seyit Rıza'nın Tunceli bölgesinde kurmuş olduğu derebeyliğe son verme isteğine karşın, Seyit Rıza'nın bu saltanattan vazgeçmeye hiçbir zaman niyeti olmamıştır.

Tunceli bölgesinde asayişsizliğe ve huzursuzluğa yol açan soygunculuk faaliyetlerinin yanında alevi - sünni mezhep çatışması da etkin bir rol oynamıştır. Tunceli bölgesinde Devlet otoritesi tesis edilemediği için farklı mezhebe bağlı (alevi ve Sünni) aşiretler kendi güvenliklerini yine kendileri sağlamaya çalışmışlardır.²¹⁸

Cehaletin, sosyo-ekonomik darlığının, iç ve dış mihraklı aldatmaların, sözde Kürtçülük akımlarının ve aşiret lideri Seyit Rıza'nın otoritesinin salt hüküm sürdüğü söz konusu bölgede kolluk kuvvetlerinin yanlış anlaşılmaya meyilli davranışlarının neden olduğu infial ve de intikam duyguları Tunceli bölgesini her an patlamaya programlanmış bir bomba şekline getirmiştir.

Ayrıca, Mehmet Nuri Dersimi ve Ermeni Bogos bölgede yaklaşık 1,5 yıl süren gizli faaliyetlerde bulunmuşlar ve sözde Kürtçülük propagandası sürdürmüşlerdir. Bu yıllarda Türkiye bütün milli güç unsurları ile Hatay meselesini çözmek üzerine yoğunlaşmıştır. Fransa ise Türkiye'nin Hatay'ı ilhak etme

²¹⁷ Feridun Koskosoğlu, "1937 Dersim İsyanının Sebepleri", V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri ,Cilt I, Ankara 1996, s.398.

²¹⁸ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.144.

düşüncesinden uzaklaşması için yurt içinde bir takım oyunlar düzenleme girişimi içine girmiştir.²¹⁹

Tunceli bölgesinde uzun süredir devam eden olaylar nedeniyle; Amutka, Danzik, Haydaran, Kahmut, Karaoğlan ve Sin bucaklarında tesisi planlanan karakolların inşası, uzun süredir Devlet otoritesi hissetmeyen aşiret liderleri ve ağaların tepkisini çekmiştir. Bu esnada Suriye ülkesinden Tunceli iline gelen bazı Ermeni kökenlilerin menfi propagandaları bölge halkı üzerinde büyük bir etki yaratmıştır. Yaşanan bu durum üzerine Seyit Rıza; Demenan, Haydaran, Kureyşan ve Yusufhan aşiretlerine temsilci göndererek bu aşiretlerin devlet aleyhine ittifakını gerçekleştirmiştir.²²⁰

6 Ocak 1936'de İçişleri Bakanlığı'nca Bingöl, Elazığ ve Tunceli'yi kapsayacak biçimde "Dördüncü Umumi Müfettişlik" teşkili ile ilgili teklif kabul edilip hazırlanan bir kararname ile 16 Ocak 1936 tarihinde resmîyet kazandıktan sonra General Abdullah Alpdoğan bahse konu göreve memur edilmiştir. General Alpdoğan ilk iş olarak sıkıyönetim ilan edilen Tunceli bölgesinde çeşitli ekonomik yatırımların yapılması ve kolluk kuvvetlerinin asayişini temini vb. konularda harekete geçmiştir.

Fakat bütün bu gelişmelerin yanında, aşiret reislerinin topraklarının ve malların sayımı maksadıyla devletin yaptığı çalışmalar, aşiret reisleri tarafından yeni bir isyan nedeni olarak görülmüştür.²²¹

III.15.2. Ayaklanmanın Meydana Gelişi

İsyan bölgesi Amutka/Tunceli-Nazimiye batısında yer alan Zeldag Dar Boğazı/Dozik-Tunceli-Munzur doğusu bölgesi/Karaca Kale bölgesidir.

²¹⁹ Çetiner, s.219; Bu konuda Hasan Köni, İngilizlerle Musul sorunu tartışılırken Şeyh Sait isyanına İngilizlerin destek verdiğini; benzer şekilde Fransızlarla Hatay sorunu gündemde olduğu sırada Fransızlar Kürt kartını kullanarak Tunceli isyanını çıkardıklarını belirtmektedir. (Bk. Hasan Köni, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları", V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996, s.75-87.

²²⁰ Çetiner, s.220

²²¹ Koskosoğlu, s.398; Ögel ve Diğerleri, s. 64.

İsyana Tunceli bölgesindeki Kureyşan aşireti, Muş ilindeki Demenan, Hayderan ve Yusufhan aşiretlerinden teşkil yaklaşık 4000 kişilik isyancı unsurları iştirak etmiştir.

Harekât genel manada 1937 ve 1938 yılı harekâtları olmak üzere toplam iki safhada gerçekleştirilmiştir. 1937 yılı harekâtına iştirak eden kuvvetler:

1. 4. Genel Müfettişlik ile Tunceli Vali ve de Komutanlık Karargâhı,
2. Seyyar Jandarma Alay Komutanlığı,
3. 2. Seyyar Jandarma Taburu,
4. 3. Seyyar Jandarma Taburu,
5. 9. Seyyar Jandarma Taburu,
6. Muhafız Takımı,
7. Sabit birlikler (3. Bölge Komutanlığı, Tunceli ili Jandarma Komutanlığı, Tunceli/Çemişgezek-Hozat-Nazımiye-Mazgirt-Ovacık-Pertek ve Pülümür ilçesi Sabit Jandarma Bölükleri)
5. 17. Tugay (25. Alay),
6. Hava Alayı (2 adet hava taburu),
7. 17. Tümen (62 ve 25. Alay, Muhafız Alayı),
8. Mazgirt İlçesi Müfreze Komutanlığı,

1938 yılı harekâtına iştirak eden birlikler:

1. Tunceli Vali ve de Komutanlık Karargâhı
2. 17. Tümen,
3. Tunceli ili Jandarma Komutanlığı,
4. 2. Hava Alayı,
5. 17. Tugay.²²²

²²² 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.148.

Tunceli bölgesinde gerçekleşen ilk olay Kahmut ile Pah nahiyeleri arasında bulunan Darboğaz Tahta köprüsünün 20/21 Mart 1937 tarihinde Haydaranlılar ve Demenan tarafından yakılması ile köprü ve Kahmut arasında bulunan telefon hattının kesilmesi olayı ile başlamıştır. 26/27 Mart 1937 tarihinde de Sin karakoluna ait telefon hattı kesilmiş müteakiben bucak merkezine kimlikleri tespit edilemeyen şahıslar tarafından baskın icra edilmiştir.

Olayların bu şekilde gelişimi üzerine bir taraftan askeri tedbirler devam ederken diğer taraftan da “Mahalli Mülki Makamlar” haber alma faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu arada isyancılar zaman zaman kimi karakollara baskın şeklinde eylemler düzenlemişlerdir.²²³

26 Nisan 1937 tarihinde 36 Jandarma askerinin konuşlandığı Askisor karakolu yaklaşık 100 isyancı tarafından çepeçevre kuşatılmıştır. Eşzamanlı olarak yaklaşık 80 kişilik bir başka isyancı grubu da Pah nahiyesi kuzeyinde konuşlu bulunan Süvari Bölüğüne (9. Seyyar Jandarma Taburu'nun) saldırı gerçekleştirmiştir. 27 Nisan 1937 tarihinde tam sayısı belirlenemeyen bir başka grupta Taht Komu'ndaki askeri müfrezelere baskın tarzında saldırı gerçekleştirmişlerdir. İsyancıların Sin ve Kahmut'da yaşanan olayları bölge geneline yaymaya çalıştıkları, bununla birlikte Tunceli/Mazgirt ve Tunceli/Pertek köprülerini de yakarak imha etmeye hazırlandıkları öğrenilmiştir.

Yukarıda bahse konu olaylara önlem alınması maksadıyla, Genelkurmay Başkanlığı Elazığ ve Malatya illerinden 2 adet Piyade Alayı ile 2 adet Topçu Taburunun bölgeye sevk edilmesi direktifini vermiştir.

Bu esnada sayıları 1000'e kadar yükselen isyancılar bölgede giderek yayılmış, jandarma müfrezelerine yönelik baskın ve saldırılar gerçekleştirmişlerdir. 1/2 Mayıs 1937 tarihinde yaklaşık 150 kadar isyancı Tunceli/Mazgirt ilçesinin kuzeyinde konuşlu olan 9. Seyyar Jandarma Taburu'na saldırdıysalar da, geri püskürtülmüştür. Bölgedeki diğer birçok 50 - 100 kişilik isyancı gruplarının da askeri birliklerimize saldırı halinde olduğu bilgisi alınmıştır. İsyancıların bu

²²³ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.45.

saldırıları karşısında birliklerimiz sadece ve tamamen savunma pozisyonunda cevap vermiştir.

Savunma pozisyonunda bulunan birliklerimizin isyancılara yönelik genel karşı taarruza başlayabilmesi maksadıyla 6 Mayıs 1937 tarihinde Muhafız Alayı, 62. Alay, 25. Alayın 3. Taburu ile topçu Bataryaları, 17. Tümenin emir-komutasına girmek üzere bölgeye sevk edilmiştir. Bölgede konuşlu birlikler genel karşı taarruza geçmek için son hazırlıklarını 23 Mayıs 1937 tarihinde tamamlamışlardır. Geçen bu süre içinde dahi isyancılar müfrezelerimize müteaddit saldırılar gerçekleştirmişlerdir.

24 Haziran 1937 tarihinden itibaren birlikler harekete geçerek, Temmuz 1937 ayı sonlarına kadar Tunceli 'de isyana iştirak eden aşiretlerin bölgesinde taranmamış hiçbir yer bırakmamışlardır. Fakat tüm bu gelişmelerin yanında Seyit Rıza ve avanesi yakalanamamıştır.

Planlanan takip harekâtına iştirak etmek maksadıyla, askeri birlikler 16 Ağustos 1937 tarihinden itibaren Zel dağı/Kırmızı dağı/Sin/Pakire/Karaoğlan hattına sevk edilmiştir. 16/17 Ağustos 1937 tarihinde harekâta başlayan birlikler Titenik/Tokmakkaba Tepe/Sarıoğlan bölgesini taramaya başlamıştır.. Bu esnada Birdo ile Sarıoğlan arasındaki bölgede saklandığı tespit edilen elebaşı Seyit Rıza ve avanesinin etrafı sarılarak toplam 30 isyancı öldürülmüş, fakat elebaşı Seyit Rıza yine ele geçirilememiştir.

9 Eylül 1937 tarihinde elebaşının Dojikbaba dağı bölgesi güneyinde bulunan bir mağarada saklandığı haberi alınmıştır. Nitekim harekât için son hazırlıklar yapılırken 10 Eylül 1937 tarihinde Seyit Rıza'nın kendiliğinden Erzincan ili Jandarma Kuvvetlerine teslim olduğu haberi gelmiştir.²²⁴

19 Ekim 1937 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından harekât neticesinde elde edilen sonuç tatminkâr görülmüş ve mevsim şartlarının da ağırlaşmaya başlaması ile birlikte askeri birliklerin 22 Ekim 1937 tarihinden

²²⁴ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.383-408.

itibaren barış garnizonlarına dönmeleri direktifi verilmiştir. İcra edilen harekât sonucunda, Bingöl'den 126, Erzincan'dan 789 ve Tunceli'nden 4076 olmak üzere isyancılardan toplam 4991 adet tüfek ele geçirilmiştir²²⁵

Müteakiben 1938 yılı başında 2. Harekât başlamıştır. Söz konusu harekât üç safha halinde cereyan etmiştir. Bu bağlamda;

Birinci Safha (2 Ocak - 7 Ağustos 1938 tarihleri arası)

1. Harekât sonunda asayişin sağlanması mahalli kolluk kuvvetlerine bırakılmıştır. Kış ayları süresince Devlete muhalif olan ve de yakalanamayan isyancıların büyük kısmı kendini gizlemiştir. Ancak fırsat yakalayan isyancı unsurlar zaman zaman da olsa yağmacılığı sürdürmekte ve devlet aleyhtarı propaganda faaliyetlerini devam ettirmekte ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. 2 Ocak 1938 tarihinde 1'i Astsb. ve 7'i Er olmak üzere toplam 8 personelden müteşekkil olan Jandarma Müfrezesi Mahsal köyü bölgesinde pusuya düşürülerek tamamı şehit düşürülmüşlerdir. Müteakiben de Mercan karakolu bölgesinden Aktaş karakoluna intikal eden toplam 2 Jandarma Eri de isyancılar tarafından şehit düşürülmüştür.²²⁶

Bu şekilde pek çok olay meydana gelirken Devlet aleyhine yapılan propaganda faaliyetleri de zirveye ulaşmıştır. Buna mukabil Genelkurmay Başkanlığı 21 Mart 1938 tarihinde yayımlandığı emirle, Haziran 1938 ayından itibaren Tunceli bölgesinde tenkil ve de silah toplama harekâtı icra edileceği belirtilmiştir. Söz konusu harekâta; 7 ve 9. Kolordu Komutanlıkları, Jandarma birlikleri, 18 adet uçak ile Piyade okulundan 2 adet tank tahsis edilmiştir.

Yığınaklanma faaliyetleri ve son hazırlıklarını tamamlayan askeri birlikler 12 Haziran 1938 tarihinde bölgede tedip harekâtını başlatmışlardır. 28 Haziran 1938 tarihine kadar süren çatışmalarda toplam 33 şehit ile 60 yaralı verilmiş, isyancılardan ise 163 kişi etkisiz hale getirilmiştir.

²²⁵ Çetiner, s.225

²²⁶ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938), s.410.

Ayaklanan isyancuların 1 Temmuz 1938 tarihindeki konuş durumu ve kuvveti şu şekilde olmuştur:

Kör Abbas ve Haydaran aşiretinden yaklaşık 100 silahlı isyancı Ruşnak boğazı ve Timnaz tepeyi tutmuş, yaklaşık 50 silahlı isyancı Dolubaba bölgesinde, Keçel isyancılarından yaklaşık 100 silahlı isyancı Karasakal yaylası bölgesinde, yaklaşık 50 silahlı Baluşağı isyancısı da Dojkbaba kuzey sırtları bölgesinde konuşlanmıştır. Bu isyancıların yaklaşık 5-6 bin olduğu değerlendirilen aileleri İskisor-Ahpanos Vadisi-Horan bölgeleri ile Sırpat mağaralarında gizlenmiştir.

Bahse konu isyancılara karşı 2 Temmuz 1938 tarihinde başlatılan harekât 5 Ağustos 1938 tarihine kadar sürmüş ve sonuçta çok sayıda isyancı öldürülmüştür.²²⁷

İkinci Safha (10-17 Ağustos 1938 tarihleri arası)

3. Ordu Komutanlığının manevrasının ilk safhası olan bu harekât aslında bir tedip şeklinde olmayıp önceden bölgede başlatılan ve icra edilen harekâtın nihayete erdirilmesi yolunda planlanmıştır. İcra edilecek tarama harekâtında ayak basmadık hiçbir yer bırakılmaması, isyancıların gizlenmesine ve tarama esnasında bölge dışına kaçmalarına imkân ve izin verilmemesi planlanmıştır.

Taranacak olan bölge toplam 7 tali bölgeye bölünmüştür. 1 ve 2. bölgeler 9. Kolorduya, 3 ve 7. bölgeler 8. Kolorduya, 4, 5 ve 6. bölgeler de 7. Kolordu kontrolüne verilmiştir.

10 Ağustos 1938 tarihinde 9. Kolordu kuzey istikametinden, 8. Kolordu batı istikametinden, 7. Kolordu da güney istikametinden tarama faaliyetine başlamıştır. Tarama harekâtı sonucunda çok sayıda isyancı etkisiz hale getirilerek 19 Ağustos 1938 tarihinde harekât tamamlanmıştır.²²⁸

Üçüncü Safha (6-16 Eylül 1938 tarihleri arası)

²²⁷ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, İç Güvenlik Harekâtında, s.47.

²²⁸ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s. 442-465.

İkinci safha harekâtının 19 Ağustos 1938 tarihinde sona ermesine müteakip birliklerin bir bölümü 31 Ağustos 1938 tarihinde Elazığ ilinde icra edilecek resmi geçide katılmak maksadıyla bölgeden ayrılmıştır. Geriye kalan birliklerle 6 Eylül 1938 tarihinden itibaren tarama harekâtına başlanmıştır. Devam eden tarama harekâtının ilk amacı; Koçuşağı isyancılarını yakalamak ve söz konusu aşiretin hâkim olduğu bölgeyi temizlemek olmuştur. Anılan bu görevde 8. Kolordu Komutanlığı memur edilmiştir.

Birlikler 15 Eylül 1938 tarihine kadar bölgede konuşlandırılmıştır. Aralarında aşiret liderlerinin de bulunduğu yüzlerce isyancı etkisiz hale getirilmiştir. Böylece 10 Ağustos 1938 tarihinde başlayan 3. Ordu Komutanlığının manevrasının son safhası da 16 Eylül 1938 tarihinde sona ermiştir.

İcra edilen tarama harekâtında toplam 7954 kişi etkisiz hale getirilmiştir. 4. Genel Müfettişlikten adları verilen toplam 101 kişiden 73'ü etkisiz hale getirilmiş ve toplam 1019 silah toplanmıştır.²²⁹

Tunceli bölgesinde meydana gelen müteaddit ayaklanmanın planlayıcı ve destekçileri olan aşiret liderleri, şeyhler, seyitler ve ağaların bir kısmı öldürülmüş, ele geçirilmiş ve bölgeden uzaklaştırılmıştır. Müteakip yıllarda Tunceli bölgesinde isyan tertip edecek, bölge halkını teşvik ve tehdit yoluyla bunu gerçekleştirmeye cesaret edecek unsur kalmamıştır.

21 Mart 1937 tarihinde başlayıp, 16 Eylül 1938 tarihinde sona eren ve yaklaşık 1,5 yıl boyunca devam eden Dersim Ayaklanması bir bakıma "Devlet-Ağa çatışması" şeklinde meydana gelmiştir. Asıl suçluların yanında pek çok masum yöre haklı da bu hareketten oldukça büyük zarar görmüş ve acı yaşamıştır.²³⁰

²²⁹ Hallı, Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938),s. 465-478.

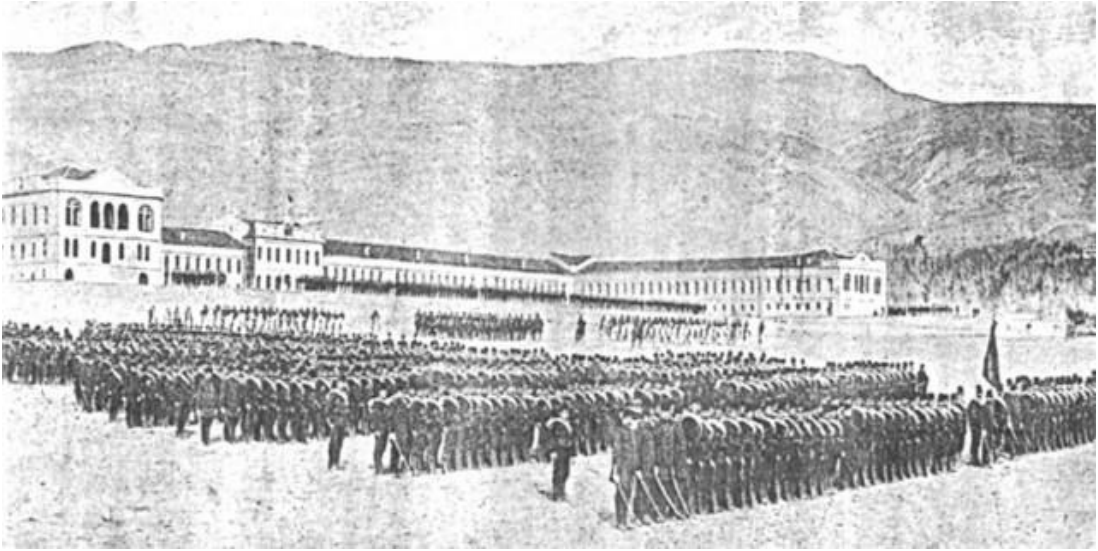
²³⁰ 3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, 3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar, s.144.

IV. BÖLÜM

3. ORDU KARARGÂH BİNASININ [ERZİNCAN HAMİDİYE (HARBİYE) KIŞLASI] TARİHİ VE TEKNİK ÖZELLİKLERİ

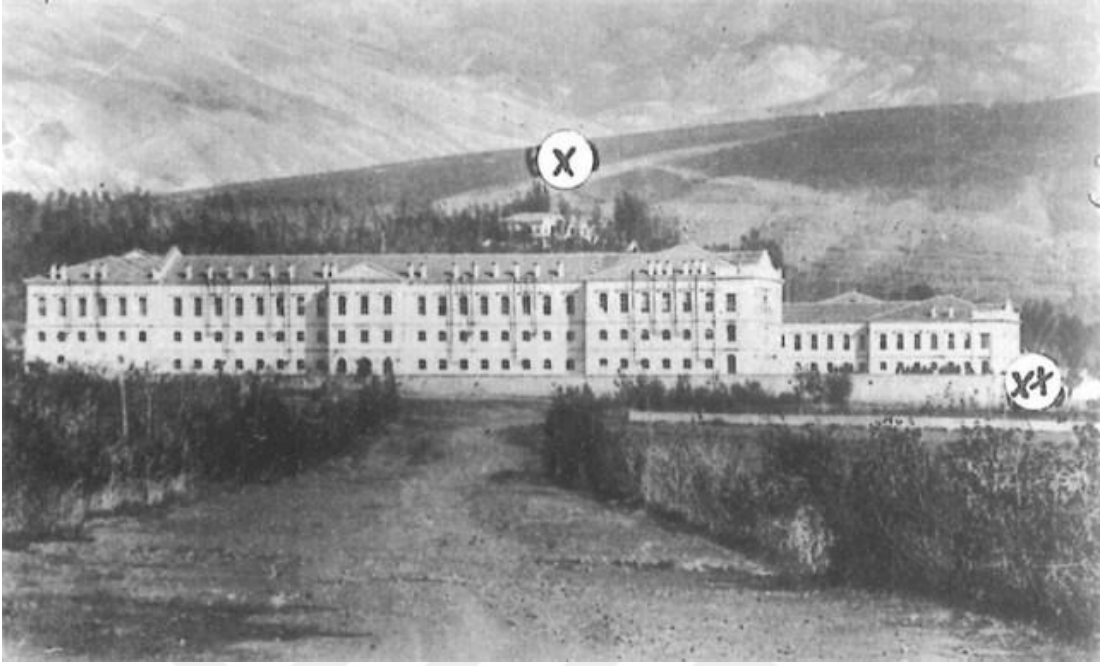
IV.1 Kışlanın İlk İnşâsı

Hamidiye Kışlası, 1939 yılındaki depremde büyük hasar gören eski Erzincan şehrinin yaklaşık 4 km. kuzeyinde bulunan Kurutelek Köyü'nün (Günümüzde ise Kurutilek Mahallesi olarak isimlendirilmektedir) güney ucu bitişiğinde, 1891'de 4. Ordu Müşürü olan Zeki Paşa tarafından yaptırılmış olup, "Hamidiye" ismini zamanın padişahı olan II nci Abdülhamid'den (1876-1909) almıştır. Bu tarihlerde 4. Ordu'nun Karargâhının konuş yerinin eski Erzincan'ın içinde yer aldığı bilinmektedir. Hamidiye Kışlası 1905 yılına kadar kışla olarak hizmet vermiştir. [Hamidiye Kışlası Yakınındaki Talimleri (1903) gösteren fotoğraf, Fotoğraf-1'de, Hamidiye Kışlası'nın batıdan ve doğudan görünüşü Fotoğraf-2 ve Fotoğraf-3'te sunulmuştur]

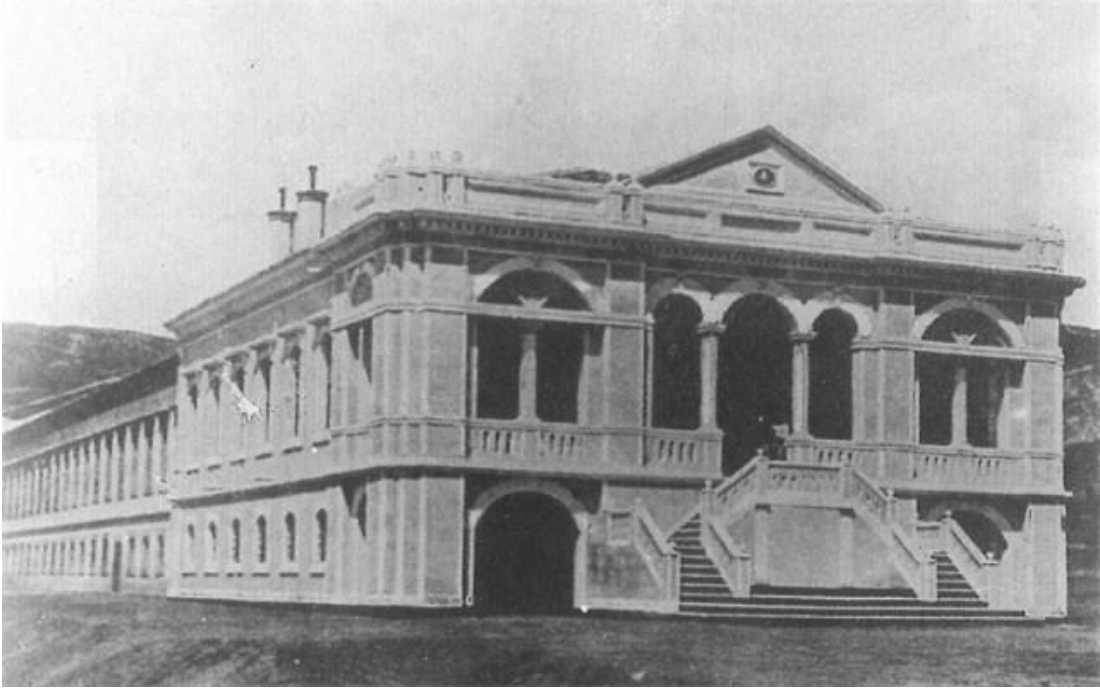

Fotoğraf-1 [Hamidiye Kışlası Yakınındaki Talimleri (1903)]²³¹

²³¹ İ. Hakkı Akansel, *Eski Erzincan'da Tarihi Kışla ve Askeri Yapılar*, Erzincan 1999, s. 122.

Fotoğraf-2 (Hamidiye Kışlası'nın Batıdan Görünüşü)²³²

Fotoğraf-3 (Hamidiye Kışlası'nın Doğudan Görünüşü)²³³

²³² Akansel, s.123.

²³³ Akansel, s.123.

Kışlanın doğu kenarı ise 1895 yılında 500 yataklı olan Askeri Hastane'nin zabıt bölümü olarak hizmet vermeye başlamıştır.

IV.2. Kışlanın Harbiye Mektebi Oluşu

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, sadece İstanbul ilinde Harp Okulu'nun bulunuşu, tek merkezde büyük bir öğrenci yoğunluğuna sebep olmuş, bu aksaklık hem idari hususları ve hem de eğitim-öğretim faaliyetlerini güçleştirdiğinden, subay olmaya istekli ve hevesli olanlara daha iyi şartlarda hizmet verebilmek ve eğitim kalitesini artırmak maksadıyla bünyesinde Askeri İdadi (Lise)²³⁴ yer alan beş ordu

²³⁴ Askerî Ortaokullar 1875 yılında Sultan Abdülhamit zamanda “Sadaret Teskeresi” ile kurulmaya başlanmıştır. İlk olarak İstanbul’da 9 adet ortaokul açılmış olup daha sonra diğer Ordu bölgelerinde olduğu gibi 4. Ordu bölgesinde de; Erzincan, Harput, Sivas, Bitlis, Diyarbakır, Van ve Trabzon illerinde Askeri Rüştiyeler açılmıştır.

Erzincan şehrinde ilk askerî okul 1884 yılında Hükümet Konağı ile Müşirlik Binası arasında 5 sınıflı olarak Askerî Rüştiye adı altında açılmıştır. (Bu bina 1939 depremi ile tamamen yıkılmıştır.)

Askeri Ortaokul daha sonra Mülkiye Sanayi Mektebi binasına (Bu bina 1892 yılında eski Erzincan şehrinin kuzey kenarında zamanın Sivas ve Trabzon şoselerinin birleştiği yerde Süvari Karakol Binası olarak inşa edilmiş ve sonrasında bazı ilavelerle Mülkiye Sanayi Mektebi olarak kullanılmıştır.) taşınmıştır. Askeri Ortaokulun boşalttığı 5 sınıflı bina ise sivil ortaokul olarak hizmet vermeye devam etmiştir.

1906 yılında Erzincan’da açılan Askerî Lise, Askeri Ortaokulla aynı binada öğrenime başlamıştır.

Erzincan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar tarafından işgalinden sonra 1916 yılında okul kapatılmıştır. Lağv edilen bu okullar İstiklal Savaşından sonra sadece ortaokul olarak açılırken Erzincan’da Askeri Lise ve Ortaokul olarak 1923 yılında tekrar öğretim hayatına başlamıştır. Bu kapsamda İstiklal Harbi sırasında Sarıkamış’ta faaliyet gösteren askerî ortaokul 1923’te Erzincan’a taşınmıştır. Okulun lise kısmı 1927 yılında lağv edilerek Kuleli Askeri Lisesine gönderilmiş ve burası sadece Askeri Ortaokul olarak kullanılmaya devam etmiştir.

26-27 Aralık 1939 gecesi saat 02.00 sıralarında meydana gelen büyük depremde okul binalarının bir bölümü tamamen yıkılmış ve bir kısmı da hasar görmüştür. Depremde 6 ve 7. sınıflardan 60 kadar öğrenci enkaz altında kalarak vefat etmiştir. Depremden sağ olarak kurtarılan öğrenci, öğretmen ve subaylar Konya Askeri Ortaokulu’na gönderilmişlerdir.

1955 yılında inşası tamamlanan şimdiki 3. Ordu Komutanlığı binasının doğu bloğunda Erzincan Askeri Lisesi ve Ortaokulu (Lise-1 ve Ortaokul-1) 29 Mayıs 1955 yılında yeniden açılmıştır. Müteakiben 18. Topçu Alayının yerleşmiş olduğu batı bloğu da Askeri Liseye devredilerek ortaokul ve lisenin 2. ve 1957’de de 3. sınıfları da açılmıştır.

1958 yılında ortaokul ve lise kısımları ilk mezunlarını vermiştir. Aynı yıl okulun orta kısmı kapatılarak 2 ve 3. sınıfa geçen öğrenciler Selimiye Askeri Ortaokulu’na nakledilmiştir.

1960-1961 ders yılı sonunda Bursa Askeri Lisesi kapanınca mevcut öğrenciler Kuleli ve Erzincan Askeri Liselerine nakledilmiştir.

Erzincan Askeri Lisesi de 1965-1966 ders yılı sonunda 10 senelik bir öğretim hayatının ardından askerî eğitim tarihimizdeki görevini noktalamıştır (kapanma daha önceden planlandığından 1965-66 ders yılında öğrenci alınmamıştır). 3. sınıfa geçen öğrenciler Kuleli Askeri Lisesi’ne nakledilmişlerdir.

Askeri lise binası, 1967 yılında 27 yıl aradan sonra Erzurum’dan Erzincan’a dönen 3. Ordu Karargâhına tahsis edilmiştir.

karargâhı merkezinde (Edirne, Manastır, Erzincan, Şam, Bağdat) birer adet Harp Okulu kurulması kararlaştırılmıştır. Bu meyanda Erzincan ilindeki Hamidiye Kışlası tahliye edilerek Temmuz 1905 tarihinde Erzincan Harp Okuluna (Harbiye) tahsis edilmiştir. Ordu karargâhlarının bulunduğu il merkezlerinde birer adet Harp Okulu kurulmasının başka bir nedeni olarak da, İstanbul Harp Okulu'nun çok kalabalık olması sebebiyle Padişah II nci Abdülhamit'in kuşku ile yaklaştığı gösterilmektedir. Erzincan Harp Okulu da 3 sınıflı olarak hizmet vermiştir. 1908 yılında 17 kişi olarak ilk mezunlarını vermiş olup II nci Meşrutiyetin ilânı ve Padişah II nci Abdülhamit'in azlinden sonra tüm taşra Harp Okulları kapatılmıştır. Bu esnada 2 ve 3. sınıfa geçen Harbiyeliler İstanbul Harp Okulu'na nakil olunmuşlardır. [Erzincan Harp Okulu'ndaki subay ve öğrencileri okul bahçesindeki eğitim sırasında istirahatta gösteren fotoğraf, Fotoğraf-4'de sunulmuştur]

Fotoğraf-4 (Erzincan Harp Okulu'ndaki Subay ve Öğrencileri Okul Bahçesindeki Eğitim Sırasında İstirahatta)²³⁵

²³⁵ Akansel, s.124.

IV.3. Erzincan Harp Okulu'nun Lağvından Sonra Kışlanın Durumu

Taşra Harp Okulları'ndan kapatılmasını müteakip Hamidiye Kışlası 4'üncü Ordu'ya mensup bazı askeri birliklere (86'ncı Piyade Alayı'na) tahsis edilmiştir.

25 Temmuz 1916 tarihinde Erzincan ilinin Rus birlikleri tarafından işgal edilmesi üzerine bina, işgalci birlikler tarafından fiilen kullanılmaya (kışla ve depo olarak) başlanmıştır.

13 Şubat 1918 tarihinde Erzincan ilinin kurtuluşunu müteakip kışla, emniyet kuvveti olarak görevlendirilen (muhafazaya memur edilen) erlerin hata ve ihmali sebebiyle yanmıştır. 1938 yılına gelene kadar toplam 20 yıl müddetle yalnızca duvarları ile ayakta kalabilen bina aynı yıl orijinal duvarları yıkılmadan, üzerine restore edilmeye fiilen başlanmış ise de, 27 Aralık 1939 tarihindeki büyük Erzincan depremi, devam eden inşaat faaliyetinin tamamlanmasına mani olmuştur.

IV.4. Kışlanın Yeniden İnşası

Hâlihazırda kullanılan yeni kışla, önceki kalıntı binanın 1944'den itibaren tümüyle yıkılarak, orijinal temelleri üzerinde ve kısmen önceki şekline sadık kalınarak ilk önce batı bloğundan başlanarak blok blok inşasına fiilen başlanmış ve en son olarak da 1955 yılında doğu bloğu da tamamlanarak inşaat nihayete ulaşmıştır.

Bina "U" şeklinde olup, uzun kenarı (ana bölüm) 212 m., kısa kenarları (yan bölümler) ise 91 m., genişliği 18 m. olarak koridor sisteminde yapılmıştır. Kışlanın doğu ve orta uzun kenarı iki katlı, fakat batı kısa kenarı ise konuşlandırıldığı arazinin bir miktar meyilli oluşu nedeni ile üç katlıdır.

Devam eden inşaat faaliyeti esnasında, binanın öncelikle biten kısımlarına o tarihte Karargâhı Erzincan ilinde olan 8. Kolordu Komutanlığının bağlı birlikleri peyderpey yerleştirilerek bina fiilen kullanılmaya başlanmıştır.

Bu meyanda; öncelikle bitirilen batı bloğunu 1950 yılında 18. Kolordu Komutanlığı Topçu Alayı ve Ölçme Taburu fiilen işgal etmiştir.

1955 yılında tamamlanan doğu bloğunda da 29 Mayıs 1955 yılında Erzincan Askeri Lise (Lise-1) ve Ortaokulu açılmıştır (Orta-1).²³⁶

1959 yılında 18. Topçu Alayının yerleştiiği bina da Askeri Lise'ye verilerek aynı yıl içerisinde Ortaokul ve Lisesi'nin 2. sınıfları, 1957 yılında ise 3. sınıfları açılmıştır.

1958 yılında Ortaokul ve Lise kısımları eğitimini tamamlayan ilk mezunlarını vermişlerdir. Müteakiben (aynı yıl içinde) okulun orta kısmının eğitim faaliyetleri sonlandırılarak 2 ve 3. sınıfa başlayacak öğrenciler bu sırada İstanbul ilinde açılan Selimiye Askeri Ortaokulu'na gönderilmişlerdir.

1960-1961 eğitim-öğretim yılı sonunda Bursa ilindeki Askeri Lisesi kapatılınca eğitim gören talebeler İstanbul ilindeki Kuleli ile Erzincan Askeri Liseleri'ne nakil edilmişlerdir.

Erzincan Askeri Lisesi ise 1965-1966 eğitim-öğretim yılı sonunda toplam 10 senelik bir eğitim-öğretim hayatından sonra fiilen kapanmıştır. Erzincan Askeri Lisesi'nin kapanması daha önceleri planlandığından 1965-1966 eğitim-öğretim yılına yeni öğrenci alınmamış ve lisede sadece o yıl Lise 2 den 3. sınıfa devam edecek öğrencileri kaldığından, bu grupta Kuleli Askeri Lisesi'ne gönderilmiştir. (Erzincan Askeri Lisesi ve öğrencilerini gösteren fotoğraflar, Fotoğraf-5-6'da sunulmuştur.)

²³⁶ Eski Erzincan şehrinin kuzey ucunda bulunan Askeri Ortaokul, 1939 büyük depreminde yıkıldığından söz konusu okul kapatılarak, öğrenim gören öğrenciler Konya Askeri Ortaokulu'na gönderilmiştir.

Fotoğraf-5 (Erzincan Askeri Lisesi)

Fotoğraf-6 (Erzincan Askeri Lisesi Öğrencileri)

IV.5. Kışlanın 3. Ordu Karargâhına Tahsisi

Askeri Lise'nin kapatılmasını müteakip söz konusu bina bir yıl kadar süren tadilatı ve onarımı müteakip 3'üncü Ordu Karargâhı olarak kullanılabilir bir

duruma getirilmiştir. Böylelikle 1939 büyük Erzincan depreminden sonra Erzurum iline intikal eden 3. Ordu Karargâhı, toplam 28 sene sonra yeniden Erzincan iline konuşlanmaya başlanmış ve karargâh binasına yerleştirilmiştir. 3. Ordu Komutanlığının intikal 4 Ekim 1967’de tamamlanmış olup, 3. Ordu Komutanı olan Orgeneral Refet Ülgenalp, 11 Ekim 1967 günü Erzurum ilinden uğurlanarak aynı tarihe Erzincan ilinde Ekşisu civarında (Hâlihazırda Erzincan ili Akyazı merkez ilçesinde piknik/mesire yeri olarak hizmet vermektedir) törenle karşılanmış olup Erzincan halkının kendisiyle özdeşleştirdiği Ordu’su ile olan 28 yıllık hasreti nihayete ermiştir.

3. Ordu Karargâh binası sürekli yapılan tadilat ve ilave inşaat faaliyetleri ile geliştirilmekte olup, operatif seviyedeki bir karargâhın ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilmektedir. Bu bağlamda son olarak 1982-1983 yılında karargâh binasının orta bölümünde (uzun kenar) komutanlık bloku ilave edilmiştir. Komutanlık blokunun dâhil edilmesinden sonra söz konusu binanın görünüşü açık yanı güney istikametine bakan “E” veya “3” şeklini almış böylelikle Erzincan ilinin baş harfi olan “E” ile ordunun numarası olan “3” sembolize edilmiştir.

SONUÇ

Kurulduğu 6 Eylül 1843 tarihinden 1911 tarihine kadar 68 yıl süre ile Rumeli topraklarının; 1911 yılından beri de Doğu Anadolu'nun savunma sorumluluğunu üstlenen 3. Ordu, kuruluşundan günümüze kadar devletin dâhil olduğu tüm harplerde görev almış ve de milli gücün önemli bir unsuru olarak dış politikada önemli ve caydırıcı roller oynamıştır. Siyasi karar mekanizmasının gerek dış politikada ve gerekse de anlaşmazlıkların barışçıl çözümü konusundaki caydırıcı gücünün temelini teşkil eden konvansiyonel güç açısından da sınır komşularımızla olan nispi kuvvet mukayesesinde nitelik ve nicelik açısından üstün tarafı temsil etmiştir.

Kırım Harbi (1853-1856), 3'üncü Ordunun Türk askeri tarihi sahnesine çıktığı ilk harptir. Tuna sahillerinde cereyan eden muharebeler, cephede yaşananlar, cephe gerisinde yapılan ikmaller, işgaller, şehitler, yaralılar Ordu tarihçesinde yer almaya başlamıştır.

3. Ordu Komutanlığı'nın gerek Rumeli ve gerekse de Doğu Cephesinde katıldığı başlıca diğer muharebeler kapsamında; 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı-Yunan Harbi, Balkan Harbi, Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele'de Doğu Cephesi faaliyetleri ön plana çıkmaktadır.

Bahse konu harplerin dışında da, Türkiye Cumhuriyetin yeni doğup kendi ayaklarının üzerinde durmaya çalıştığı dönem olan 1924-1938 yılları arasında ortaya çıkan ve hemen hemen tamamı 3. Ordu sorumluluk sahasında bulunan bölgelerde çıkan ayaklanmalar bastırılmasında göstermiş olduğu başarılar da azımsanmayacak ölçüdedir.

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 15 Haziran 1919 tarihinden askerlikten istifa ettiğini açıkladığı 8 Temmuz 1919 tarihine kadar yürüttüğü 3. Ordu Müfettişliği görevine nail olmuş olan başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere tüm

Ordu Komutanları, 3. Ordu Komutanlığını gerek idari ve gerekse de taktik bakımdan daha etkin hale getirmişlerdir. Bu bağlamda, 3.Ordu Komutanlığı;

- 1843 yılında Rumeli’de kurulmasını müteakip, Anadolu başta olmak üzere İstanbul ve Batum gibi farklı coğrafyalara müteaddit defa konuş değişikliği yapması ile günümüzdeki stratejik kuvvet intikallerinin,

- Katıldığı harplerde uyguladığı sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, gayret birliği gibi harekât prensipleri ile operatif seviyede harekât planlamasının,

- 1924-1938 yılları arasında ayaklanmaların bastırılması süresince 3. Ordu birlikleri ile birlikte koordineli olarak kullanılan uçaklar ve jandarma kuvvetleri ile günümüzde uygulanan müşterek harekâtın,

- Kırım savaşında İngiliz, Fransız ve Piyemonte birlikleri ile birlikte Kırım Yarımadasında icra ettiği harekât ile günümüzde uygulanan birleşik harekâtın temellerini teşkil etmiş ve askeri doktrinel gelişime katkı sağlamıştır.

Kuruluşundan bu yana toplam 10 defa konuş değişikliği yapan 3. Ordu Komutanlığı son olarak 1967 yılında Erzurum’dan Erzincan iline intikal ederek hâlihazırda konuşlu bulunduğu kıışlada faaliyetlerini yürütmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMED, Lütü Efendi, *Vak'anuvîs Ahmed Lütü Efendi Tarihi, VI*, (çev.Yücel Demirel), İstanbul 1999
- AKANSEL, İsmail Hakkı, *3'üncü Ordu Komutanlığının Tarihçesi*, Erzincan 1999.
- AKCAN, Erol, *Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Osmanlı Ordusu ve Asker-Sivil Aydınlar Üzerindeki Etkisi*, Iğdır Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü.
- ALŞAN, Songül; "Sarıkaş Kuşatma Harekâtı ve Şehitlikleri", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2010.
- ALŞAN, Songül, *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916-1918)*, Trabzon 2017.
- ARMAOĞLU, Fahir, *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara 1975.
- AVŞAR, Servet, "Erzurum'da Ermeni Mezalimine Şahit Rus Yarbayı Twerdo Khlebof'un Hatıraları", Askerî Tarih Bülteni, S.53, Ankara (ATASE) Ağustos 2002.
- AVŞAR, Servet, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), I. Cilt*, Ankara (ATASE) 2005.
- AVŞAR, Servet, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), II. Cilt*, Ankara (ATASE) 2005.
- AYBARS, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Ankara 1982.
- AYDOĞAN, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000.
- ATASE, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018.
- ATASE, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018.
- ATASE, Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:67, Sayı:141, Ocak 2018.
- ATASE, Balkan Harbi (1912-1913), Cilt II, Ankara 1993.
- ATASE, Balkan Harbi(1912-1913), Cilt III, Ankara 1993.
- ATASE, *Ölümünün 62'nci Yıl Dönümünde Kâzım KARABEKİR Paneli*, 25 Ocak 2010.

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Söylev (Nutuk), Türk Dil Kurumu Yayınları Sekizinci Baskı*, Ankara 1981.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz “1843 Askeri Düzenlemesi Çerçevesinde Anadolu Ordusu’nun Kuruluşu”, *Türk kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 5, İstanbul 2001.
- ÇAKALOĞLU, Cengiz; “Müşîr Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- ÇETİNER, Selahattin, *Sorunlarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği*, Ankara Temmuz 2003.
- ÇEVİK, Mehmet, “Büyük Devletlerin Doğu Anadolu ve Kuzey Irak Politikalarında Bir Başka Unsur: Nasturiler”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, 3’üncü Ordu Harekâtı, I. Cilt*, Ankara 1993.
- Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi: 3’üncü Ordu Harekâtı, II. Cilt*, Ankara 1993.
- Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, *Türk İstiklal Harbi I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Ankara 1999.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar, *Lausanne’dan Sonra Türk Dış Politikası: Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I*, İstanbul, Tarihsiz.
- HALLI, Reşit, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*, Ankara 1972.
- HALLI, Reşit, “Nasturi Ayaklanması (12-28 Eylül 1924)”, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 7, Ankara Şubat 1979.
- İLDENİZ, Hüseyin, “Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Meydana Gelen Ayaklanmaların Dış Destek ve Bağlantıları”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz, Cilt I*, İstanbul 1993.
- KARABEKİR, Kazım, *İstiklal Harbimiz, Cilt II*, İstanbul 1993.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi(1789-1856), V. Cilt*, Ankara 1983.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (1861-1876), VII. Cilt*, Ankara 1983.

- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi (1876-1907), VIII. Cilt*, Ankara 1983.
- KEMALİ, Ali, *Erzincan Tarihi*, İstanbul 1992.
- KOSKOSOĞLU, Feridun, “1937 Dersim İsyanının sebepleri”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996.
- KÖNİ, Hasan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'yi Bölme Çabaları", V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Cilt I, Ankara 1996.
- MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ, *Balkan Harbi Paneli Bildirileri*, İstanbul 2016.
- ÖGEL, Bahattin ve Diğerleri, “Düşmanlarımızın Doğu Anadolu’yu Bölme Faaliyetleri-Kürtçülük”, S. 15, İstanbul, Mayıs 1986.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Ermeni Sorunu ve Gerçekler*, Ankara 2005.
- PEHLİVANLI, Hamit, “Cumhuriyetin İlk Yıllarından Günümüze Doğu ve Güneydoğu Anadolu Meseleleri: Örnek Raporlar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, V. Askeri Tarih Semineri Bildirileri(23-25 Ekim 1995-İstanbul), Ankara 1996.
- SAKARYA, İhsan, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara (ATASE) 1979; *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve İhtilal Hareketleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)* Ankara (ATASE) 2003.
- SEDES, İ. Halil, *1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı I-IV*, İstanbul Kasım 1987.
- TAŞ, N. Fahri, *Erzincan mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara 1995.
- TURHAN, Selim, *Türk İstiklal Harbi (Doğu Cephesi)*, III. Cilt, Ankara (ATASE) 1995.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordu ve Yeniden Yapılanma (1918-1920)*, İstanbul 1995.
- TÜRKMEN, Zekeriya, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “İkinci Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar”, Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri (23-25 Ekim 1995 İstanbul), Cilt I, Ankara 1996.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)*, İstanbul 1999.

YALÇIN, Durmuş ve Diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt II, Ankara 2002.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *Rumeli'den Anadolu'ya 3'üncü Ordu Komutanlığı: Belgelerle 3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihinden Sayfalar*, Ankara 2008.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Komutanlığı Tarihçesi*, Erzincan 1991.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1853-1856 Kırım Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991.

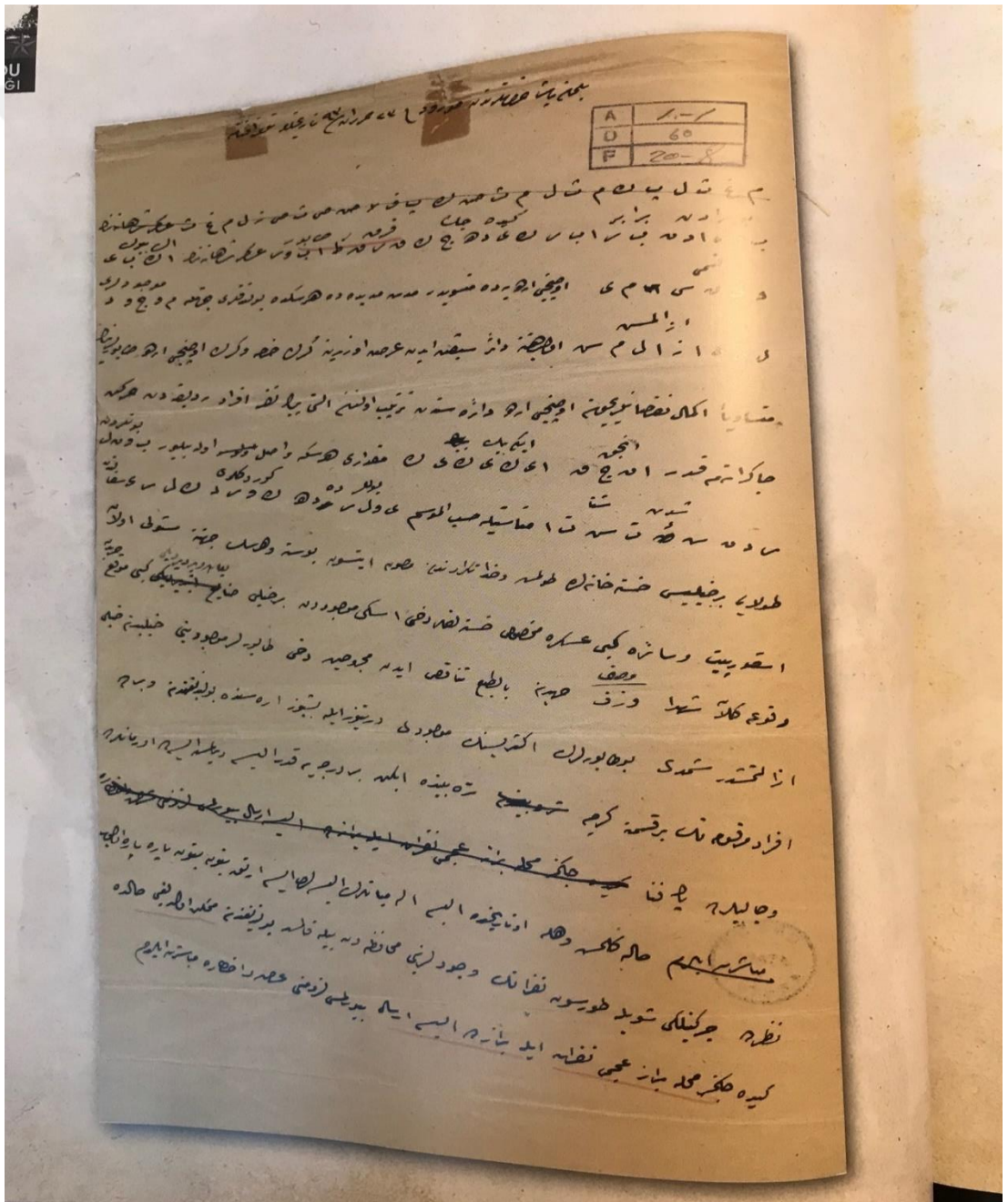
3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *1897 Osmanlı-Yunan Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *Balkan Harbinde 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991.

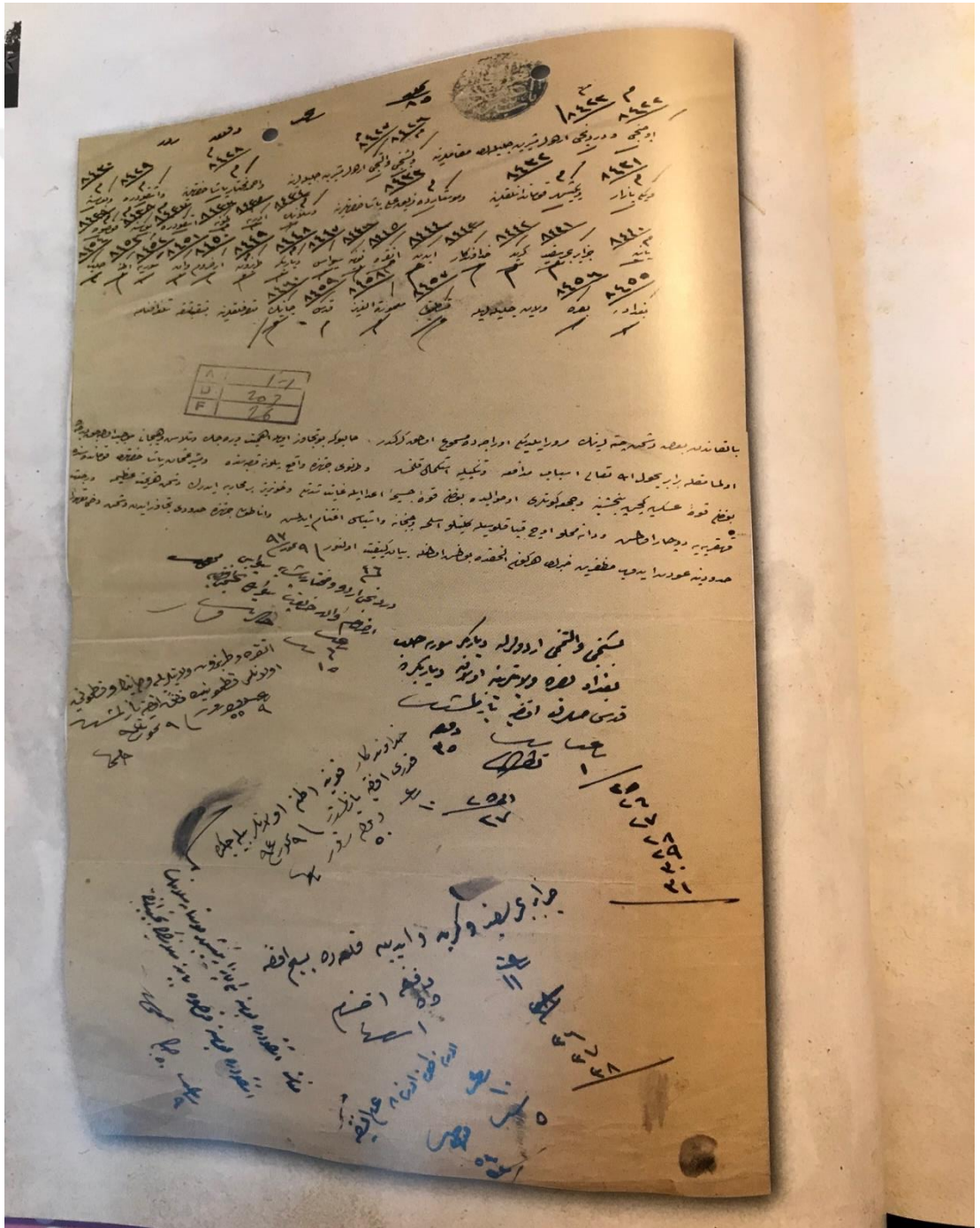
3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *3'üncü Ordu Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar ve Ayaklanmaların Bastırılması*, Erzincan 1991.

3'üncü Ordu Komutanlığı Yayınları, *İç Güvenlik Harekâtında 3'üncü Ordu*, Erzincan 1991.

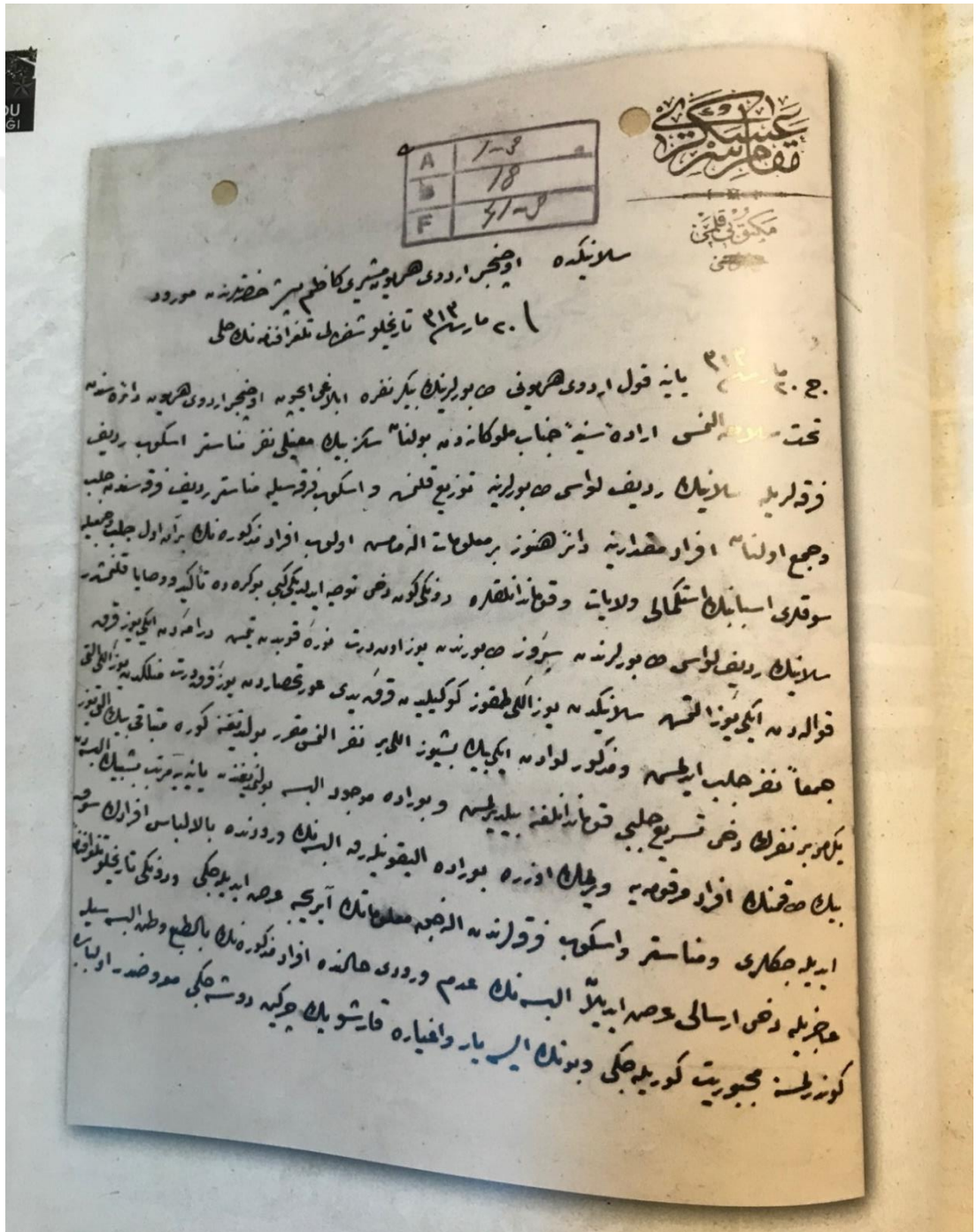
Ek 2: 3. Ordunun Hersek'teki 40 taburunun mevcutlarını tamamlamak için tertip edilen 6000 redif askerinden, salgın hastalık, şiddetli kış yüzünden, ancak 2000 kadarının Hersek'e ulaşabileceğini belirten Süleyman Paşa'nın, 5 Temmuz 1877 tarihli telgrafı.

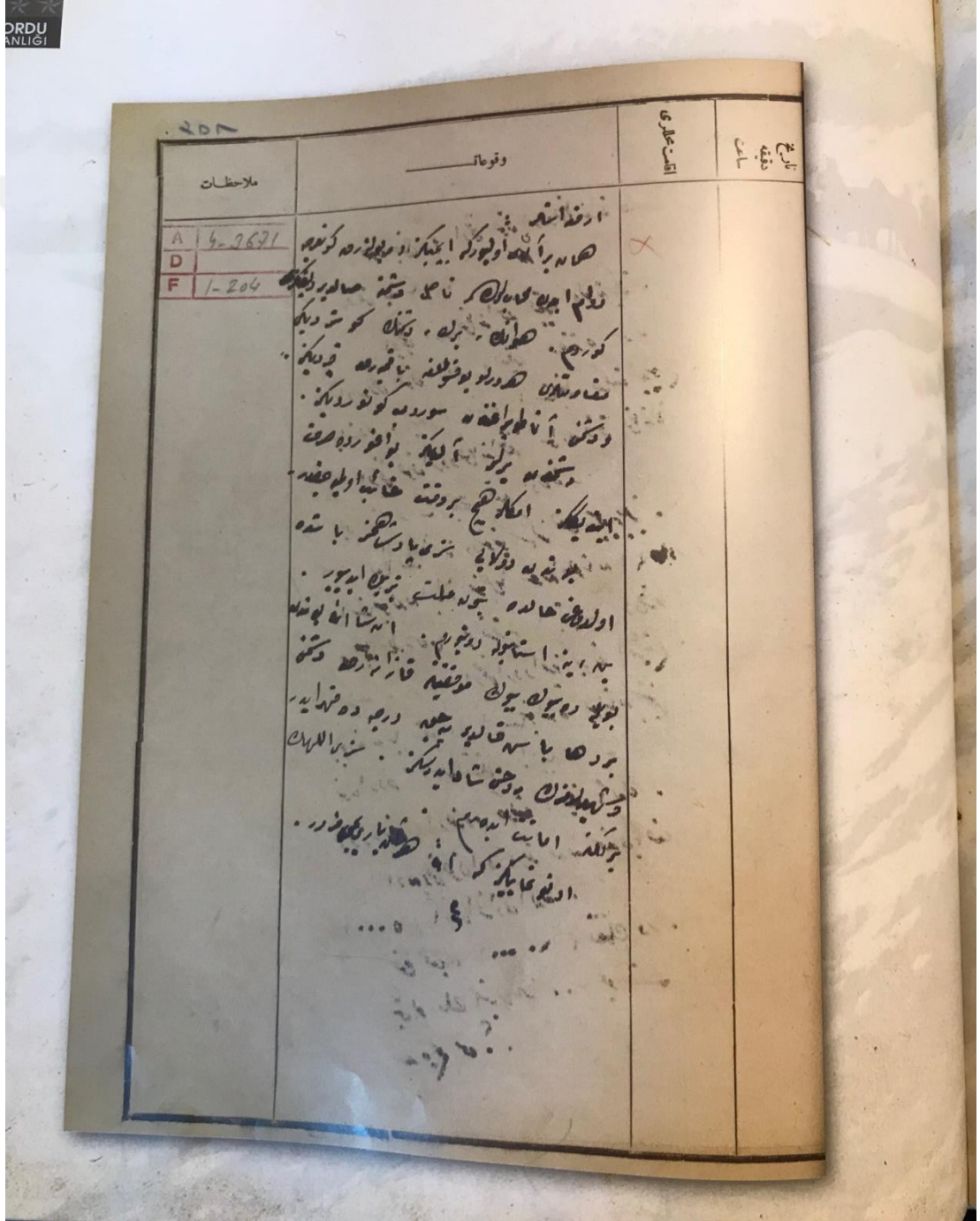
Ek 3: Plevne'de Osman Paşa komutasındaki kuvvetlerin, Ruslara verdirdikleri kayıpları ve Doğu Cephesindeki başarıları anlatan 21 Temmuz 1877 tarihli telgraf.

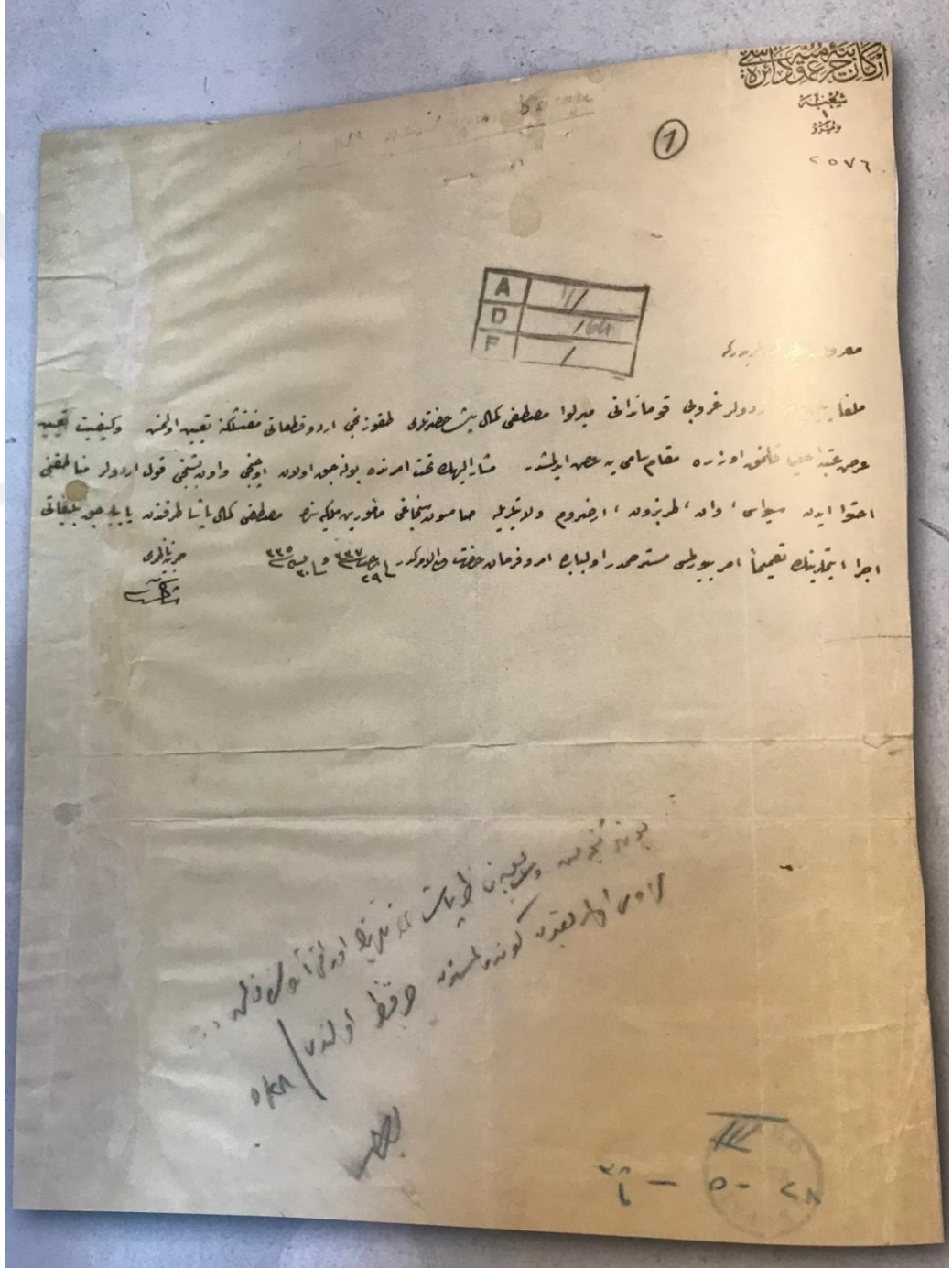
Ek 4: 3. Ordu Komutanı Kâzım Paşa'nın, Yanya Kolordusuna bağlı tabur mevcutlarının 1000'e çıkarılmasına dair 1 Nisan 1897 tarihli emir.

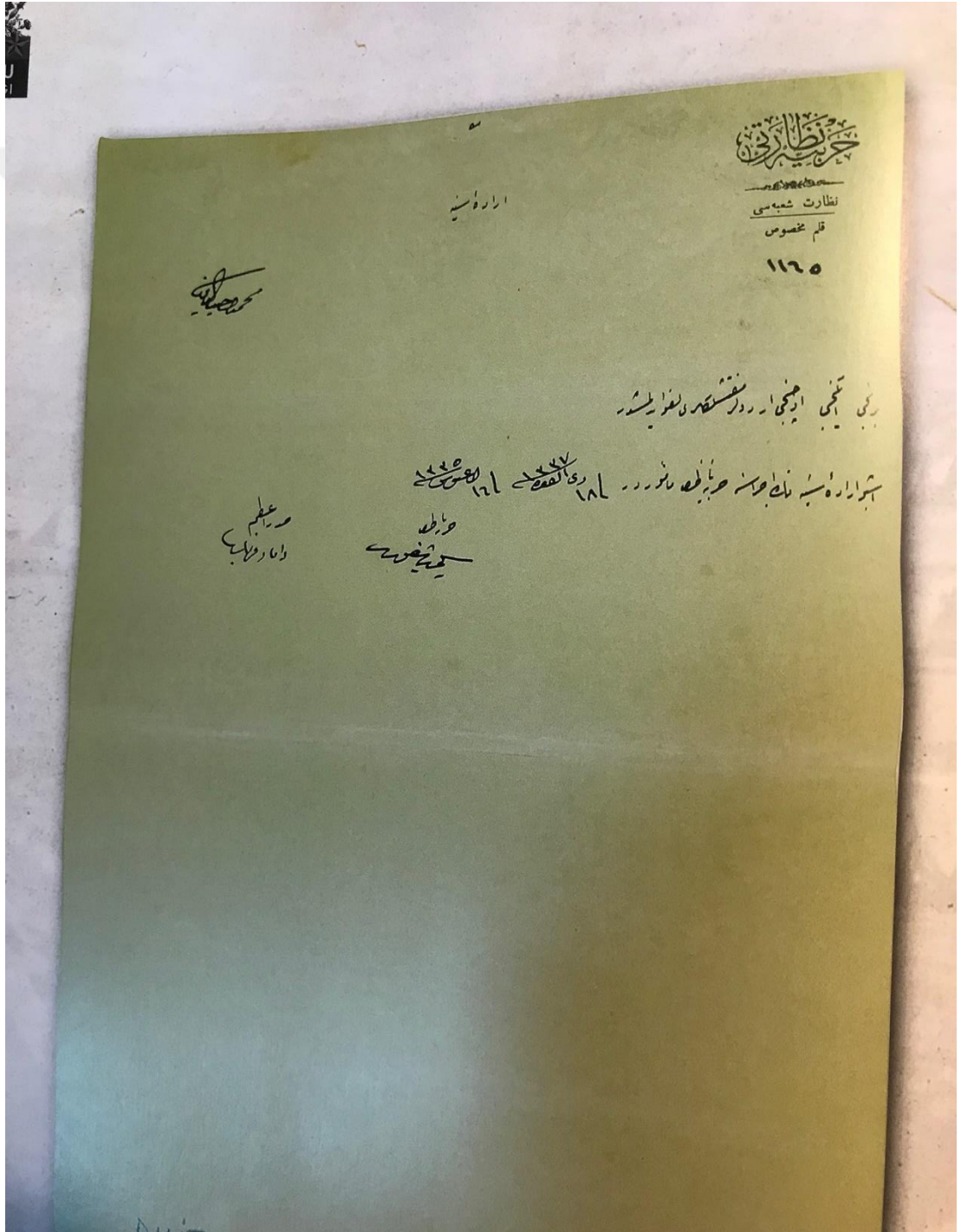
Ek 5: Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa'yı 3. Ordu Komutanlığına atamasına ilişkin 8 Ocak 1915 tarihli emri.

Ek 7: Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın, 9. Ordu Müfettişliğine atandığına dair Harbiye Nezaretinin 30 Nisan 1919 tarihli yazısı.

Ek 9: 1, 2 ve 3. Ordu Müfettişliklerinin lağvedildiğine ve Harbiye Nazırının da bu emri icraya görevli olduğuna dair 16 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri.

Ek 11: 3. Ordu Komutanlığının lağvedildiğine ve Harbiye Nazırının da bu emri icraya görevli olduğuna dair 18 Ağustos 1919 tarihli Padişah emri.

